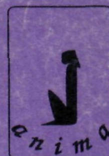
Puterea sufletului

Antologie

Carl Gustav
JUNG

A treia parte
Psihologie individuală şi socială

Despre formarea personalităţii
Răscrucea vieţii
Căsătoria ca relaţie psihologică
Wotan
După catastrofă
Bătălia împotriva umbrei

Texte alese şi traduse din limba germană de dr. Suzana Holan

Photo: G.CERF

bătrîneţe
bolşevism

cultură

democraţie

educaţie
epidemie psihică
Europa

familie
fanatism
frică

gregaritate

Hitler

istorie
iubire

masificare
morală

nemurire

popor
posedat

revoluţie

stat

vocaţie

Carl Gustav JUNG
PUTEREA SUFLETULUI

Antologie în patru volume:
I. Psihologie analitică. Temeiuri
II. Descrierea tipurilor psihologice
III. Psihologie individuală şi socială
IV. Reflecţii teoretice privind natura psihismului

973-9053-16-5

editura anima

anima

CARL GUSTAV JUNG

PUTEREA SUFLETULUI

ANTOLOGIE

Texte alese şi traduse din limba germană de dr. Suzana Holan

A TREIA PARTE
PSIHOLOGIE INDIVIDUALĂ ŞI SOCIALĂ

Editura Anima, Bucureşti, 1994

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

După primele două volume ale antologiei, volume ce constituie o oglindă a concepției jungiene despre om, volumul al treilea vine să ofere cititorului cîteva «aplicații» ale acestei concepții la problemele psihologice curente ale individului și societății.

Volumul este compus din cîteva eseuri ale lui Jung, privind aspecte ale psihologiei educației și formării personalității *(Despre formarea personalității)*, ale problematicii psihologice a diferitelor vîrste și, în special, a celei de a doua jumătăți a vieții *(Răscrucea vieții)* și ale evoluției psihologice în cadrul căsătoriei *(Căsătoria ca relație psihologică)*.

Urmează apoi cele trei scrieri ale lui Jung privind psihologia socială a totalitarismului, mai precis a totalitarismului german dinaintea și din timpul celui de al doilea război mondial, precum și a rădăcinilor și consecințelor totalitarismului pe planul psihologiei individului și a societății. (Trebuie menționat aici faptul straniu, dar, pe de altă parte, firesc că aceste scrieri – dat fiind că sînt gîndite dintr-un punct de vedere superior conflictelor momentului – i-au atras lui Jung dușmănii din ambele tabere. Dacă, în urma lor, el a fost acuzat chiar de pro-nazism, naziștii înșiși i-au pus opera pe faimoasa listă Otto, arzîndu-i cărțile peste tot unde le-au fost accesibile.)

Primul articol din această serie, *Wotan*, scris în 1936 este o foarte originală analiză arhetipală a istoriei, cu caracter premonitoriu. *După catastrofă*, scris în 1946, este o analiză psihologică a celor petrecute în Germania hitleristă, precum și a stării de spirit din Germania post-hitleristă, iar *Bătălia împotriva umbrei*, o încercare de a extrage învățăminte din cele întîmplate în anii celui de-al doilea război mondial. Desigur, ideile generale ce se desprind din aceste articole sînt aplicabile oricînd și oriunde.

Volumul acesta completează imaginea operei jungiene, cu partea sa eseistică.

Ultimul volum al antologiei, volumul al patrulea cuprinde o lucrare tîrzie a lui Carl Gustav Jung, care constituie un fel de compendiu al întregii sale psihologii, în forma sa finală şi cu toate corelaţiile sale cu filozofia, medicina, etologia, biologia, chiar cu fizica modernă, dar şi cu teologia, istoria religiilor şi alchimia.

dr. Suzana Holan

SUMAR

DESPRE FORMAREA PERSONALITĂŢII

Conferinţă ţinută la «Kulturbund», Viena, în noiembrie 1932, sub titlul *Die Stimme des Innern*, publicată apoi sub titlul de faţă în *Wirklichkeit der Seele*, Rascher, Zürich, 1934, reeditat în 1939 şi 1947. Tradusă după *Gesammelte Werke*, vol.XVII, §284-323.

Sînt citate adesea, cu oarecare dezinvoltură, versurile goe- 284
theene:

Spun popoară, regii, sclavii
Că din cîte-n lume avem
Numai personalitatea
Este binele suprem[1]

fiind exprimată astfel părerea că ţelul cel mai înalt şi dorinţa cea mai arzătoare a tuturora ar consta în dezvoltarea fiinţei umane pînă la acea deplinătate a sa, care se numeşte *personalitate.* «Formarea personalităţii prin educaţie» a devenit astăzi un ideal pedagogic opus celui al omului normal sau colectiv standardizat, cerut de masificarea generală, căci se ţine cont acum de faptul istoric, pe bună dreptate recunoscut, că marile înfăptuiri, marile izbăviri din istoria universală au pornit de la personalităţi conducătoare şi niciodată de la masele inerte şi indolente care au nevoie întotdeauna, chiar pentru mişcări minore, de demagogi. Ovaţiile naţiunii italiene se adresează

[1] Versuri din *West-Ostlicher Divan, Buch Suleika,* în traducerea lui Mihai Eminescu. (n.t.)

personalităţii ducelui, iar cîntecele de jale ale altor naţionalităţi deplîng absenţa marelui conducător.[2] Căutarea febrilă a personalităţii a devenit o adevărată problemă, de care sînt preocupate astăzi multe minţi, în timp ce odinioară numai un singur om i-a bănuit însemnătatea, şi anume Friedrich Schiller, în scrisorile sale despre educaţia estetică, după a căror apariţie, literatura s-a cufundat, ca frumoasa din pădurea adormită, într-un somn secular. Putem fără doar şi poate afirma că Sfîntul Imperiu Roman al Naţiunii Germane nu i-a dat nici o atenţie lui Friederich Schiller ca educator. În schimb, un adevărat furor teutonicus s-a năpustit asupra pedagogiei, adică asupra educaţiei copiilor, a făcut din psihologia infantilă calul său de bătaie, a început să caute în omul adult infantilul, făcînd astfel din copilărie o stare atît de importantă pentru viaţă şi destin, încît însemnătatea şi capacitatea creatoare a existenţei ulterioare, adulte a fost pusă complet în umbră. Iar vremurile noastre sînt lăudate, chiar cu exaltare, ca fiind o «epocă a copiilor». Extinderea şi răspîndirea asta nemăsurată a grădiniţei de copii echivalează cu o totală uitare a problematicii pedagogice genial intuite de Schiller. Nimeni nu va tăgădui şi nici măcar nu va minimaliza importanţa vîrstei copilăriei; sînt mult prea evidente traumele adesea incurabile produse de o educaţie absurdă primită acasă sau la şcoală şi mult prea incontestabilă necesitatea unor metode pedagogice mai raţionale. Dacă vrem însă într-adevăr să stîrpim răul de la rădăcină, atunci trebuie să ne punem întîi şi întîi întrebarea: cum se face că au fost şi mai sînt încă aplicate metode pedagogice stupide, lipsite de orice orizont? E absolut evident că numai şi numai pentru că există educatori stupizi, care nu sînt

[2] De cînd au fost scrise aceste rînduri, Germania şi-a găsit de asemenea conducătorul.

oameni, ci automate umane de aplicat metode. Cel care vrea să educe, trebuie să fie el însuşi educat. Dar învăţatul pe de rost şi aplicarea mecanică a unor metode, practicate şi astăzi, nu constituie o educaţie, nici pentru copil, nici pentru educatorul însuşi. Se tot spune că unui copil trebuie să-i formăm personalitatea prin educaţie. Admir, desigur, acest înalt ideal pedagogic. Dar cine face educaţia aceasta? Primul loc şi cel mai important îl ocupă părinţii, oameni obişnuiţi, incompetenţi, care rămîn ei înşişi toată viaţa copii, pe jumătate sau pe de-a-ntregul. În definitiv, se aşteaptă oare cineva ca toţi aceşti părinţi obişnuiţi să aibă «personalitate»? În schimb, ne aşteptăm, fireşte, la mai mult din partea pedagogilor, a specialiştilor anume pregătiţi, cărora, de bine de rău, li s-a predat totuşi psihologia, adică punctele de vedere – de cele mai multe ori profund divergente – ale unui sistem sau ale altuia, despre felul cum se presupune a fi alcătuit un copil şi despre modul cum ar trebui tratat. Despre tinerii care şi-au dedicat viaţa profesiunii de pedagog se presupune că ar fi, ei înşişi, educaţi. Dar, de bună seamă, nimeni nu presupune totodată că ei au deja, cu toţii, personalitate. Ei au avut parte, în general, de aceeaşi educaţie deficitară ca şi copiii pe care urmează să-i educe şi au, de regulă, la fel de puţină personalitate ca şi aceştia. Modul în care punem noi problema educaţiei suferă îndeobşte de unilateralitate, avînd în vedere exclusiv copilul ce urmează a fi educat şi nedînd, în schimb, nici o atenţie lipsei de educaţie a educatorului adult însuşi. Orice om cu studiile terminate se consideră gata educat sau, cu un cuvînt, maturizat. Ba chiar trebuie să se considere aşa, să fie ferm convins de competenţa sa, spre a putea face faţă luptei pentru existenţă. Îndoiala şi sentimentul nesiguranţei ar fi paralizante şi stingheritoare, i-ar submina încrederea, atît de necesară, în autoritatea proprie şi l-ar face inapt pentru viaţa

profesională. E de dorit să se spună despre el că e priceput şi îşi stăpîneşte domeniul şi nu că se îndoieşte de sine şi de competenţa sa. Specialistul e condamnat, fără drept de apel, la competenţă.

285 Toată lumea ştie că situaţia aceasta nu este ideală. Dar în împrejurările date, este, cum grano salis, cea mai bună cu putinţă. Nici nu ne putem închipui cum ar putea sta lucrurile altfel. Pur şi simplu, nu ne putem aştepta la mai mult din partea educatorului mediu decît din partea părintelui mediu. Dacă e un specialist bun, trebuie să ne declarăm la fel de mulţumiţi de el ca de părintele care îşi educă copiii cît poate de bine.

286 Ar fi mai bine să nu aplicăm în cazul copiilor înaltul ideal al formării personalităţii prin educaţie. Pentru că ceea ce se înţelege îndeobşte prin «personalitate», adică *acea deplinătate psihică bine definită, capabilă să reziste şi dotată cu forţă este un ideal al maturităţii,* pe care oamenii sînt tentaţi să-l transfere copilăriei numai într-o epocă în care individul e încă inconştient de problemele aşa-zisei maturităţi sau – mai rău – le eludează cu bună ştiinţă. Căci bănuiesc entuziasmul nostru pedagogic contemporan de rea credinţă: se vorbeşte de copil, dar e vorba de fapt de copilul din adult. Căci în adult se ascunde un copil, *un copil veşnic*[3], *aflat mereu în devenire, niciodată împlinit, avînd o statornică nevoie de îngrijire, atenţie şi educaţie.* Este acea parte a personalităţii umane care doreşte să se dezvolte spre a-şi atinge deplinătatea. Dar deplinătatea aceasta e departe de omul vremurilor noastre, ca cerul de pămînt. Bănuindu-şi vag deficienţa, el se apucă să educe copiii şi se entuziasmează pentru psihologia infantilă, pentru că îi place să creadă că în propria sa

[3] Vezi Jung şi Kerényi, *Das gottliche Kind*, în *Einfuhrung in das Wesen der Mythologie*.

educaţie şi în dezvoltarea sa de copil trebuie să fi fost ceva în neregulă, ceva care ar putea fi eliminat în cazul generaţiei următoare. Deşi demnă de toată lauda, această intenţie e zădărnicită totuşi de faptul psihologic că un adult nu poate corecta la copil o eroare căreia el însuşi îi este încă supus. Copiii nu sînt, desigur, atît de naivi pe cît credem. Observă imediat dacă ceva e autentic sau nu. Povestea lui Andersen cu hainele noi ale împăratului conţine un adevăr nemuritor. Cîţi părinţi nu m-au asigurat de intenţia lor lăudabilă de a-şi feri copiii de încercările prin care au trebuit să treacă ei înşişi în copilărie. Iar cînd îi întrebam: «Dar sînteţi sigur că Dvs. înşivă aţi ieşit de sub efectul acelor erori?», erau foarte convinşi că în cazul lor urmările traumei erau de mult corectate. În realitate însă, nu erau. Dacă avuseseră parte în copilărie de o educaţie prea severă, îşi răsfăţau proprii copii cu o toleranţă ce friza lipsa de gust; dacă îi chinuise faptul că în copilărie le fuseseră ascunse anumite aspecte ale vieţii, îşi chinuiau acum la fel de rău copiii, dezvăluindu-le fără menajamente acele lucruri, dintr-o intenţie iluminatoare. Ei nu făceau, aşadar, decît să cadă în extrema cealaltă – fapt ce demonstrează clar modul tragic în care se transmite păcatul stămoşesc! Asta le scăpa însă din vedere complet.

Toate acele lucruri pe care am vrea să le schimbăm la copii 287
ar trebui verificate mai întîi cu toată atenţia spre a vedea dacă nu e cumva vorba de ceva ce ar trebui schimbat, de preferinţă, la noi înşine, de ceva ca entuziasmul nostru pedagogic, bunăoară. Poate că e croit pe măsura noastră. Poate că înţelegem greşit necesitatea educaţiei pentru că ne-ar aduce aminte, în mod neplăcut, faptul că noi înşine mai sîntem încă oarecum copii şi avem în mare măsură nevoie de educaţie.

În orice caz, îndoiala aceasta îşi are negreşit locul în cazurile 288
în care prin educaţie se urmăreşte formarea unor «personali-

tăţi», deja din copii. Personalitatea e un germene în copil, un germene ce se va dezvolta treptat abia în şi prin viaţă. Nici o personalitate nu devine manifestă fără *fermitate, deplinătate şi maturitate*. Aceste trei trăsături nu pot fi şi nu ar trebui să fie proprii copilului, pentru că el ar fi privat astfel de copilărie. Ar fi nefiresc de precoce, o caricatură de adult. Dar educaţia modernă produce asemenea mostre, îndeosebi în acele cazuri în care părinţii dau dovadă de un adevărat fanatism în a face mereu totul spre «binele» copiilor şi din «a trăi numai pentru ei». Acest ideal atît de des invocat împiedică cu cea mai mare eficienţă părinţii să se dezvolte ei înşişi şi-i face să se simtă îndreptăţiţi să impună copiilor propriul lor «bine». Dar ce este în realitate acest aşa-numit «bine»? Este tocmai ceea ce au neglijat părinţii, în cea mai mare măsură, în propriul lor caz. În felul acesta, copiii vor fi stimulaţi să realizeze ceea ce părinţii n-au realizat niciodată şi li se vor insufla ambiţii pe care părinţii nu şi le-au satisfăcut niciodată. Asemenea metode şi idealuri produc monstruozităţi în educaţie.

289 Nimeni nu poate forma prin educaţie personalitatea pe care el însuşi nu o are. Şi nu copilul, ci numai adultul poate ajunge să aibă personalitate, rod pe deplin maturizat al realizărilor unei vieţi trăite cu acest scop. Căci formarea personalităţii nu presupune nici mai mult nici mai puţin decît dezvoltarea optimă a unei fiinţe individuale, particulare, în toată deplinătatea sa. În nici un caz nu trebuie să uităm ce număr nesfîrşit de condiţii trebuie să fie îndeplinite aici. Este nevoie aici de toată viaţa unui om, cu toate aspectele sale biologice, sociale şi psihologice. Personalitatea înseamnă realizarea perfectă a specificului înnăscut unei fiinţe vii particulare. Personalitatea e o înfăptuire a celui mai mare curaj de a trăi, a afirmării absolute a fiinţării individuale şi a adaptării celei mai reuşite la ceea ce e universal

dat, cu condiţia maximei libertăţi a deciziei proprii. Să îndrepţi pe cineva prin educaţie *spre asta*, nu mi se pare a fi puţin lucru. Este, de bună seamă, cea mai dificilă sarcină pe care şi-a propus-o lumea spirituală modernă. O sarcină periculoasă, de fapt, periculoasă într-o măsură pe care nici Schiller însuşi, cel care s-a aventurat totuşi primul, în mod profetic, în această problematică, nu a bănuit-o, nici măcar cu aproximaţie. Este la fel de periculoasă ca iniţiativa cutezătoare şi nesăbuită a naturii de a lăsa femeile să nască copii. Nu ar fi oare o nelegiuită îndrăzneală prometeică sau poate luciferică dacă un supraom s-ar încumeta să lase să se nască în retorta lui un homunculus din care să se dezvolte cu timpul un Golem? Şi totuşi, el n-ar face decît ceea ce face natura zi de zi. Nu există nici o monstruozitate sau diformitate umană pe care o mamă iubitoare să n-o fi hrănit la sînul ei. Aşa cum soarele străluceşte şi peste cei buni şi peste cei răi şi aşa cum mamele poartă la sînul lor cu aceeaşi dragoste pe fii lui Dumnezeu ca şi pe cei ai diavolului, indiferent de ceea ce ar putea să urmeze, aşa facem şi noi parte din această stranie natură care poartă în ea, ca mamele, imprevizibilul.

Personalitatea se dezvoltă în cursul vieţii dintr-un substrat 290
germinativ greu de desluşit sau chiar de nedesluşit şi abia prin faptele noastre se va vădi cine sîntem. Sîntem ca soarele ce hrăneşte viaţa pămîntului, scoţînd la iveală tot felul de frumuseţi, ciudăţenii şi urîciuni; sîntem ca mamele ce poartă în ele fericiri şi suferinţe necunoscute. Nu ştim dinainte ce înfăptuiri sau nelegiuiri, ce destin, ce bine şi ce rău purtăm în noi şi abia toamna va arăta ce a zămislit primăvara şi abia seara va desluşi lucrarea dimineţii.

Personalitatea, realizare totală a deplinătăţii fiinţei noastre, e 291
un ideal de neatins. Dar faptul că e de neatins nu impietează

asupra unui ideal, căci idealurile sînt doar călăuze şi niciodată ţeluri.

292 După cum copilul trebuie să se dezvolte pentru a fi educat, personalitatea trebuie de asemenea să se desfăşoare mai întîi pentru a putea fi supusă educaţiei. Iar aici apare deja pericolul. Avem de-a face cu ceva imprevizibil, nu ştim cum şi înspre ce se va dezvolta personalitatea în devenire şi am aflat destule despre natura şi realităţile lumii pentru a fi, pe bună dreptate, cam neîncrezători. Am fost crescuţi chiar în doctrina creştină a răului originar din natura umană. Dar şi cei care nu mai urmează doctrina creştină sînt în mod firesc neîncrezători şi temători în ce priveşte posibilităţile ce zac în străfundurile lor. Chiar psihologi luminaţi, materialişti, ca Freud ne dau o idee foarte neplăcută despre culisele şi abisurile psihice latente ale naturii umane. De aceea, să pledezi în favoarea dezvoltării personalităţii e deja, în sine, o faptă aproape îndrăzneaţă. Dar spiritul uman e plin de stranii contradicţii. Avem cuvinte de laudă pentru «sfînta maternitate» şi nici nu ne trece prin minte să o tragem la răspundere pentru toţi monştri umani, bunăoară criminali, psihopaţi periculoşi, epileptici, idioţi şi handicapaţi de tot felul, care au fost şi ei născuţi, totuşi. În schimb sîntem cuprinşi de îndoieli profunde cînd ni se cere să nu oprim dezvoltarea liberă a personalităţii umane. «Dar atunci ar trebui să accepţi orice», se spune. Sau este repusă în discuţie obiecţia prost inspirată a «individualismului». Niciodată individualismul nu a fost o dezvoltare firească, ci o uzurpare nefirească, o poză neadecvată şi neadaptată, im-pertinentă, care şi-a dovedit deseori găunoşenia, chiar în faţa celei mai mici dificultăţi, printr-o prăbuşire. Aici este vorba despre altceva.

293 Căci nimeni nu îşi dezvoltă personalitatea pentru că i-a spus cineva că ar fi folositor sau recomandabil să o facă. Niciodată

natura nu s-a lăsat impresionată de recomandări binevoitoare. Natura, chiar cea umană, e pusă în mişcare numai de constrîngeri care acţionează cauzal. Fără să fie nevoie, nu se schimbă nimic, şi cel mai puţin personalitatea umană. Ea este teribil de conservatoare, ca să nu spunem *inertă*. Doar cea mai acută nevoie o poate stîrni. Astfel încît nici dezvoltarea personalităţii nu ascultă de nici o dorinţă, de nici o poruncă şi de nici o judecată, ci numai de *nevoie*; îi trebuie constrîngerea motivaţională a destinului interior sau exterior. Orice altă dezvoltare ar fi individualism, tocmai. Şi tocmai de aceea, imputarea individualismului este o insultă trivială, cînd se ridică împotriva unei dezvoltări fireşti a personalităţii.

Se spune că «mulţi sînt chemaţi, puţini sînt aleşi» şi vorba 294
aceasta e mai valabilă aici decît oriunde; căci dezvoltarea personalităţii din substratul ei germinativ pînă la o totală conştienţă este o binecuvîntare şi totodată un blestem: prima ei consecinţă e izolarea conştientă şi inevitabilă a fiinţei individuale de nediferenţierea şi inconştienţa turmei. Asta înseamnă *însingurare* şi nu există vreun cuvînt mai consolator pentru asta. De asta nu ne scapă nici cea mai reuşită adaptare, nici cea mai perfectă integrare în anturajul dat, nici familia, nici societatea şi nici vreo poziţie bună. Dezvoltarea personalităţii este o şansă ce nu poate fi plătită decît scump. Cel care vorbeşte cel mai mult despre dezvoltarea liberă a personalităţii, se gîndeşte cel mai puţin la acele consecinţe ce ar putea descuraja deja în sine şi cît se poate de profund, spiritele mai slabe.

Dar dezvoltarea personalităţii mai înseamnă şi altceva decît 295
frica pură şi simplă de avortoni odioşi sau de însingurare, ea înseamnă şi *fidelitate faţă de legea proprie*.

Pentru cuvîntul fidelitate aş prefera să folosesc aici cuvîntul 296
grecesc al Noului Testament, şi anume πίστις, care a fost tradus

eronat prin credinţă, cînd el înseamnă, de fapt, încredere, loialitate plină de încredere. Fidelitatea faţă de legea proprie înseamnă încredere în legea aceasta, înseamnă o stăruinţă plină de loialitate şi o speranţă plină de încredere şi totodată o atitudine de felul celei pe care ar trebui să o aibă omul religios faţă de Dumnezeu. Şi iată că aici devine clar ce dilemă teribilă prin consecinţele sale grave se desprinde din culisele problemei noastre; căci personalitatea nu are cum să se desfăşoare fără să-ţi alegi conştient, printr-o decizie morală conştientă, *calea proprie*. Nu numai motivaţia cauzală, nevoia, ci şi decizia morală conştientă trebuie să-şi aducă prinosul de forţă procesului dezvoltării personalităţii. Dacă ar lipsi prima, adică nevoia, atunci aşa-numita dezvoltare ar fi doar o acrobaţie a voinţei; dacă ar lipsi cea de-a doua, adică decizia conştientă, atunci dezvoltarea s-ar împotmoli într-un stupid automatism inconştient. Dar nu te poţi hotărî moral pentru propria ta cale decît *dacă o consideri cea mai bună*. Dacă vreo altă cale este considerată mai bună, atunci în locul propriei personalităţi este trăită şi totodată dezvoltată calea aceea. Celelalte căi sînt convenţiile de natură morală, socială, politică, filozofică şi religioasă. Faptul că aceste convenţii sînt mereu în floare într-o formă sau alta dovedeşte că majoritatea covîrşitoare a oamenilor nu-şi aleg calea proprie, ci aleg convenţia şi, ca urmare, nu se dezvoltă ei înşişi, ci dezvoltă o metodă şi totodată ceva colectiv, în detrimentul deplinătăţii proprii.

297 Aşa cum viaţa psihică şi socială a oamenilor este, la nivel primitiv, exclusiv o viaţă de grup, însoţită de un mare grad de inconştienţă a individului, aşa şi procesul de dezvoltare istorică ulterior este şi va rămîne, de bună seamă, o chestiune colectivă. De aceea cred în convenţie ca necesitate colectivă. Ea este însă un expedient şi nu este un ideal, nici sub raport etic, nici sub

raport religios, deoarece respectarea ei înseamnă întotdeauna o renunţare la deplinătatea proprie şi o dezertare din faţa ultimelor consecinţe ale dezvoltării proprii.

Iniţiativa dezvoltării personalităţii este de fapt un act teme- 298
rar, lipsit de popularitate, o deviere antipatică de la drumul comun, o excentricitate egoistă de eremit, judecînd după impresia celui ce o priveşte din exterior. De aceea, nu e de mirare că, dintotdeauna, numai cei puţini au luat-o pe calea acestei stranii aventuri. Dacă ar fi fost cu toţii nişte smintiţi, i-am putea exclude din orizontul interesului nostru ca pe nişte ἰδιῶται, ca pe nişte «persoane particulare» din punct de vedere spiritual. Din nefericire însă, personalităţile sînt de regulă eroii legendari ai omenirii, admiraţi, îndrăgiţi, adoraţi, adevăraţi fii de zei cu nume «nemuritoare în veac». Ei sînt adevărata floare şi adevăratul rod, seminţele fecunde ale arborelui umanităţii. Referirea la personalităţile istorice explică îndeajuns de ce formarea personalităţii e un ideal şi de ce imputarea individualismului e o insultă. Măreţia personalităţilor istorice nu a constat niciodată din supunerea lor necondiţionată la convenţii, ci dimpotrivă, din salutara lor independenţă de convenţii. Personalităţile s-au ridicat ca nişte piscuri deasupra maselor cramponate de spaime colective, de convingeri, legi şi metode şi şi-au ales calea proprie. Iar omului obişnuit i s-a părut întotdeauna ciudat că o cărare îngustă şi prăpăstioasă ce duce în necunoscut ar fi de preferat căilor bătute, cu ţeluri bine cunoscute. Iată de ce s-a crezut întotdeauna că într-un asemenea om, dacă nu e nebun, sălăşluieşte totuşi un demon sau un zeu; căci miracolul acesta că unul poate să facă altfel decît a făcut dintotdeauna omenirea nu putea fi explicat decît printr-o înzestrare cu forţe demonice sau spirit divin. În definitiv, ce altceva ar putea ţine în cumpănă apăsarea întregii omeniri şi a veşnicei obişnuinţe? De aceea

au eroii dintotdeauna atribute demonice. În concepţia nordică, aveau ochi de şarpe, alţii aveau un demon al lor, erau vrăjitori sau aleşi ai zeului. Toate aceste atribute, la care s-ar mai putea adăuga felurite altele, arată că pentru omul obişnuit, personalitatea proeminentă este un *fenomen supranatural,* am putea spune, un fenomen ce nu poate fi explicat decît prin intervenţia unui factor demonic.

299 Ce anume determină, pînă la urmă, un om să-şi aleagă calea proprie şi să se ridice deasupra identităţii cu masele, ca deasupra unor vălătuci de ceaţă? Nevoia nu poate fi, pentru că nevoi au mulţi şi ei se refugiază cu toţii în convenţii. Decizia morală nu poate fi, pentru că, de regulă, oamenii se decid pentru convenţii. *Dar atunci ce anume înclină cumpăna înspre neobişnuit?*

300 Este ceea ce se numeşte *chemare;* un factor iraţional care împinge în mod fatal spre emanciparea din gregaritate şi din căile ei bătătorite. Adevărata personalitate are întotdeauna chemare şi crede în ea, are pistis faţă de ea, ca faţă de divinitate, deşi, cum ar spune omul obişnuit, nu este vorba decît de simţămîntul unei chemări individuale. Dar această chemare acţionează ca o lege divină, de la care nu poate exista abatere. Faptul că mulţi pier pe calea lor proprie nu înseamnă nimic pentru cel care are chemare. El *trebuie* să asculte de legea sa proprie, ca şi cum ar fi un demon ce-l îndeamnă spre căi noi, ciudate. Cel care are *chemare,* aude *chemarea vocii sale lăuntrice* şi e *determinat de această chemare.* Tocmai de aceea spune credinţa populară că are un demon al lui, care îl sfătuieşte şi căruia trebuie să-i îndeplinească poruncile. Un binecunoscut exemplu de acest fel e Faust, iar un caz istoric e daimonia lui Socrate. Şamanii primitivi au cîte un duh de şarpe, iar Esculap, patronul medicilor, era reprezentat prin şarpele epidauric. El mai avea şi un demon al lui, pe cabirul Telesphoros, care-i dicta, respectiv îi sugera, reţetele.

Să ai chemare înseamnă, ca sens originar: *să fii chemat de o voce.* Cele mai frumoase exemple de acest fel le găsim în mărturiile profeţilor din Vechiul Testament. Iar faptul că nu e vorba doar de un façon de parler antic e dovedit de mărturiile unor personalităţi istorice ca Goethe sau Napoleon, pentru a aminti doar două exemple apropiate, de oameni care nu au făcut un secret din faptul că se simţeau chemaţi. 301

302 Dar chemarea sau simţămîntul chemării nu este în nici un caz prerogativa marilor personalităţi, ci şi a celor mai mici, pînă la cei mărunţi; doar că pe măsură ce scade mărimea, chemarea devine mai nebuloasă şi mai inconştientă. E ca şi cînd vocea demonului interior s-ar trage îndărăt, tot mai departe şi ar vorbi mai rar şi mai nedesluşit. Căci cu cît e mai măruntă personalitatea, cu atît mai nedeterminată şi mai inconştientă devine şi pînă la urmă se pierde prin nediferenţiere în societate, renunţînd astfel la propria sa deplinătate şi dizolvîndu-se în plenul grupului. Locul vocii lăuntrice e luat atunci de vocea grupului social şi a convenţiilor sale, iar locul chemării – de necesităţile colective. Dar nu sînt puţini cei cărora li se întîmplă să fie chemaţi de vocea individuală chiar şi în această stare social-inconştientă, fiind astfel imediat diferenţiaţi de ceilalţi şi văzîndu-se puşi în faţa unei probleme despre care ceilalţi nu ştiu nimic. De cele mai multe ori, e cu neputinţă să-i explici omului de alături ce s-a întîmplat, deoarece înţelegerea lui e împrejmuită de zidurile celor mai puternice prejudecăţi. «Eşti ca toţi ceilalţi», «aşa ceva nu există» sau dacă există e, fireşte, «patologic» şi în plus cît se poate de inoportun, e o «teribilă aroganţă să pretinzi că aşa ceva ar putea avea importanţă» şi, mai mult, «nu e decît psihologie». Tocmai această ultimă obiecţie se bucură în ziua de azi de o foarte mare popularitate. Provine dintr-o stranie subapreciere a psihismului, care e privit, se pare, ca ceva arbitrar,

strict personal şi, deci, ca pură deşertăciune şi asta, în mod paradoxal, în ciuda marelui entuziasm pentru psihologie. Inconştientul nu e, totuşi, decît o «fantezie»! S-a «inventat», pur şi simplu, ceva ş.a.m.d. Te simţi ca un magician care face psihismul să apară şi să dispară prin vrăji, dîndu-i o formă sau alta, după cum îi vine cheful. Sînt negate cele incomode, sînt sublimate cele nedorite, se explică spaimele, se corectează erorile şi la urmă se crede că toate s-au aranjat perfect. Doar că a fost uitat principalul, şi anume faptul că psihismul e doar în mică parte identic cu conştientul şi cu artificiile lui de magician şi în mult mai mare parte este un fapt inconştient, care rămîne, tare şi greu ca granitul, imobil şi inaccesibil şi care, plăcîndu-i legile nebănuite, ne poate răsturna oricînd. Giganticele catastrofe de care sîntem ameninţaţi *noi* acum, nu sînt fenomene ale naturii fizice sau biologice, ci fenomene psihice. Noi sîntem în mod înspăimîntător ameninţaţi de războaie şi revoluţii, care nu sînt nimic altceva decît epidemii psihice. Se poate întîmpla oricînd ca milioane de oameni să cadă pradă unei himere şi atunci vom avea iarăşi un război mondial sau o revoluţie pustiitoare. În loc să fie expus sălbăticiei animalelor, prăbuşirii stîncilor sau revărsării apelor, omul e expus acum dezlănţuirii elementelor lui psihice. Psihismul e o mare putere, care întrece cu mult toate puterile pămîntului. Iluminismul care a epurat natura şi instituţiile umane de zei, a scăpat din vedere un *Zeu al Groazei*, care sălăşluieşte în suflet. Frica de Dumnezeu îşi are locul, mai mult ca oriunde, în faţa zdrobitoarei forţe a psihismului.

303 Toate acestea sînt, totuşi, pure abstracţiuni. Oricine ştie că intelectul nostru, cel cu o mie de feţe, poate spune şi aşa şi complet altfel. Dar este totuşi altceva cînd acel psihism obiectiv, tare ca granitul şi greu ca plumbul iese în calea individului, ca trăire interioară, şi-i spune cu voce desluşită: «Aşa este şi aşa a

fost să fie». Atunci individul se simte decis, exact ca grupul social cînd e vorba de război, revoluţie sau altă himeră. Nu degeaba strigă tocmai epoca noastră după personalitatea salvatoare, adică după cel care se distinge sustrăgîndu-se atotputerniciei colectivului şi se eliberează astfel, sufleteşte cel puţin, şi aprinde pentru ceilalţi un far dătător de speranţe care vesteşte că măcar *unuia* i-a reuşit să scape de fatala identitate cu sufletul colectiv. Căci grupul nu are, din pricina inconştienţei sale, libertate de decizie, drept care psihismul lucrează în el ca o lege neînfrîntă a naturii. Şi atunci, evenimentele încep să se înlănţuie cauzal şi cursul lor nu mai poate fi oprit decît de o catastrofă. Ori de cîte ori simte pericolul psihismului, poporul tînjeşte după un erou, după un învingător de balauri şi de aceea strigă după personalitate.

Dar ce are de-a face personalitatea individuală cu nevoia 304
celor mulţi? În primul rînd, face oricum parte din popor ca întreg şi e la fel de expus ca toţi ceilalţi forţei ce pune în mişcare întregul. Singurul lucru prin care se deosebeşte de ceilalţi este chemarea sa. Este chemat de acel psihism atotputernic şi a toate stăpînitor, care e nevoia poporului său. Dacă ascultă vocea, e distins şi izolat, pentru că s-a decis să urmeze legea ce i s-a impus lăuntric. Toate chemările vor deveni «legea lui proprie». El însuşi ştie foarte bine şi trebuie să ştie bine că asta este de fapt *legea în genere, chemarea în genere,* la fel de puţin a sa «proprie» ca leul care îl răpune, deşi acesta e totuşi, fără îndoială, leul care îl ucide pe el şi nu vreun alt leu. Numai în acest sens poate vorbi de chemarea «sa», de legea «sa».

Deja prin hotărîrea de a pune calea sa proprie mai presus de 305
orice altă cale, el şi-a îndeplinit în mare parte misiunea izbăvitoare pentru care a fost chemat. A anulat, pentru sine însuşi, valabilitatea tuturor căilor celorlalte. A pus legea *sa* mai presus

de toate convenţiile şi şi-a înlăturat astfel din drum tot ceea ce marele pericol nu numai că nu împiedică, ci aduce chiar cu sine. Căci convenţiile în sine sînt mecanisme neînsufleţite, care nu pot niciodată surprinde decît aspectele de pură rutină ale vieţii. Viaţa creatoare transcende mereu convenţia. Aşa se face că atunci cînd rutina vieţii, sub forma convenţiilor tradiţionale, predomină, *trebuie* să urmeze o izbucnire a forţelor creatoare. Această izbucnire nu este însă catastrofală decît ca *fenomen de masă* şi niciodată în individul care se supune în mod conştient acestor forţe superioare şi îşi pune toată priceperea în slujba lor. Mecanismul convenţiei îi ţine pe oameni în *inconştienţă*, pentru ca ei să poată umbla, ca sălbăticiunile, pe vechile lor cărări, fără să aibă nevoie să ia decizii conştiente. Pînă şi în cazul celor mai bune convenţii, acest efect imprevizibil este de neevitat, dar reprezintă totuşi un pericol îngrozitor. Pentru că, de îndată ce intervin situaţii noi, neprevăzute de vechile convenţii, la omul ţinut în inconştienţă se instalează, ca la animal, panica, cu toate urmările ei imprevizibile.

306 Dar personalitatea nu se lasă cuprinsă de panica celui abia trezit la realitate, pentru că a depăşit deja momentul groazei. S-a copt pentru schimbarea vremurilor şi este, fără s-o ştie şi fără să vrea, *călăuză*.

307 Sigur că toţi oamenii sînt egali între ei, căci altfel nu ar putea fi supuşi aceloraşi iluzii, iar substratul sufletesc pe care se întemeiază conştiinţa individuală este desigur pretutindeni acelaşi, căci altfel oamenii nu s-ar putea înţelege între ei. Astfel încît, nici în acest sens personalitatea şi alcătuirea sa psihică caracteristică nu sînt ceva unic şi irepetabil în felul lor. Unică în felul ei este numai *individualitatea* personalităţii, ca orice altă individualitate. Nu este prerogativa absolută a omului genial să devină o personalitate. Ba mai mult, el poate fi genial fără să

aibă sau fără să fie o personalitate. Întrucît fiecare individ are legea vieţii sale, înnăscută lui, fiecare are, teoretic, posibilitatea să urmeze, înainte de toate, această lege şi să devină astfel o personalitate, adică să-şi atingă deplinătatea. Dar cum viul există numai sub forma unităţilor vii, adică a indivizilor, legea vieţii tinde întotdeauna, pînă la urmă, spre o *viaţă trăită individual*. Deşi psihismul obiectiv, pe care, în fond, nu-l putem gîndi altfel decît ca pe un dat universal şi uniform, constituie o premiză psihică identică pentru toţi oamenii, el trebuie, de îndată ce vrea să se manifeste, să se individueze, căci nu are nici o altă cale de ales decît cea a exprimării printr-un individ particular. Dacă se întîmplă totuşi să se înstăpînească pe un grup, atunci duce în mod inevitabil la catastrofă şi asta pentru simplul motiv că a acţionat exclusiv inconştient, neasimilat de nici un conştient şi s-a impus tuturor condiţiilor celorlalte, anterior existente, ale vieţii.

Numai cel care poate spune *da*, în mod conştient, puterii 308
chemării lăuntrice cu care e confruntat, devine o personalitate; cel care i se supune pur şi simplu, e prins în cursul orb al evenimentelor şi nimicit. Măreţia de izbăvitor a oricărei personalităţi adevărate stă tocmai în faptul că se jertfeşte printr-o decizie liber consimţită chemării sale şi că traduce conştient în realitatea sa individuală tocmai acel lucru care, trăit de grup în mod inconştient, n-ar duce decît la nenorocire.

Istoria ne-a păstrat un exemplu dintre cele mai strălucite 309
pentru viaţa şi rostul unei personalităţi, prin viaţa lui Cristos. Cultul roman al cezarului, care nu-l privea numai pe împărat, ci pe fiecare roman în parte – «civis romanus sum» – şi-a găsit contrapartea în creştinism, care, în treacăt fie spus, a fost singura religie cu adevărat urmată de romani. Ori de cîte ori cultul cezarului şi creştinismul s-au înfruntat reciproc, opoziţia lor a

devenit vădită. Dar după cum ştim din Evanghelii, şi anume din referirile la evoluţia psihică a personalităţii lui Isus, opoziţia aceasta a jucat un rol hotărîtor chiar şi în sufletul fondatorului religiei creştine. Episodul ispitirii ne arată clar ce fel de putere psihică a avut de înfruntat Isus: cel care l-a dus serios în ispită în pustie a fost demonul puterii, caracteristic psihologiei acelor vremuri. Acest demon era psihismul obiectiv care ţinea ca sub o vrajă toate popoarele Imperiului Roman; de aceea a şi promis lui Isus toate împărăţiile pămîntului, ca şi cînd ar fi vrut să facă din el un adevărat cezar. Urmîndu-şi vocea lăuntrică, chemarea şi menirea, Isus s-a expus de bunăvoie atacului himerei imperialiste care-i însufleţea pe toţi – învingători şi învinşi. A cunoscut astfel natura psihismului obiectiv care adusese întreaga lume într-o stare suferindă şi provocase acel dor de mîntuire ce-şi găsea expresia şi la poeţii păgîni. Acest atac psihic, pe care l-a lăsat în mod conştient să acţioneze asupră-i, nu l-a reprimat şi nici nu s-a lăsat reprimat de el, ci l-a asimilat. Şi aşa, din cezarul stăpînitor al lumii a luat naştere o regalitate spirituală, iar din imperiul roman – o împărăţie universală, nelumească a lui Dumnezeu. Cum întreg poporul iudeu aştepta drept mesia un erou cu puteri imperialiste şi forţă politică, Cristos şi-a îndeplinit chemarea mesianică mai mult pentru lumea romană decît pentru naţiunea sa, relevînd omenirii vechiul adevăr că acolo unde e stăpînă puterea, nu există iubire, iar acolo unde e stăpînă iubirea, nici o putere nu rezistă. Religia iubirii era o replică psihologică perfectă la demonia romană a puterii.

310 Exemplul lui Cristos ilustrează cel mai bine, cred, afirmaţiile mele abstracte de mai sus. Această viaţă, după toate aparenţele unică în felul ei, a devenit un simbol sfînt tocmai pentru că e prototipul psihologic al singurei vieţi ce are sens, în speţă al unei vieţi ce năzuieşte spre realizarea individuală, adică

absolută şi necondiţionată, a propriei sale legi caracteristice. În acest sens, putem exclama ca Tertulian: «Anima naturaliter christiana!».[4]

Zeificarea lui Isus, precum şi a lui Buddha, nu sînt surprinzătoare, ci sînt dovezi concludente ale enormei preţuiri ce o acordă omenirea acestor eroi şi totodată idealului formării personalităţii. Cînd se spune că preponderenţa oarbă şi distrugătoare a puterilor colective absurde ar fi alungat acum în planul al doilea idealul personalităţii, este vorba doar de o revoltă trecătoare împotriva puterii covîrşitoare a istoriei. Dacă prin tendinţele revoluţionare, anistorice şi deci aculturale ale noii generaţii, tradiţia va fi în suficientă măsură distrusă, atunci se vor căuta şi se vor găsi iarăşi eroi. Pînă şi bolşevismul, care nu lasă nimic de dorit ca radicalism, l-a îmbălsămat pe Lenin şi a făcut din Karl Marx un mîntuitor. Idealul personalităţii este o trebuinţă imprescriptibilă a sufletului omenesc, cu atît mai fanatic susţinută, cu cît mai nepotrivit e fundamentată. Da, chiar cultul cezarului a fost un cult al personalităţii prost înţeles, iar protestantismul modern, a cărui teologie critică a împuţinat tot mai mult divinitatea lui Cristos, şi-a găsit un ultim refugiu tocmai în *personalitatea* lui Isus. 311

Da, ceva mare şi tainic înconjură ceea ce se numeşte «personalitate». Tot ce se poate spune despre ea este, în mod ciudat, mereu nesatisfăcător şi inadecvat, iar discuţia e mereu ameninţată de pericolul de a se pierde într-o vorbărie pe cît de exaltată, pe atît de goală de sens. Însuşi conceptul de personalitate este, în limbajul comun, un cuvînt atît de vag şi de prost definit, încît abia dacă s-ar găsi două minţi care să-i dea acelaşi înţeles. Cînd propun aici un anumit mod de a-l înţelege, 312

4 «Sufletul, prin natura sa, e creştin!» (n.t.)

nu-mi închipui că ar fi spus astfel ultimul cuvînt. Aş privi mai degrabă tot ce am spus aici doar ca pe o încercare de a aproxima problema personalităţii, fără pretenţia de a o şi rezolva. De fapt, aş concepe încercarea mea mai curînd ca pe o descriere a problemei psihologice a personalităţii. Mijloacele obişnuite ale psihologiei şi paleta sa de culori dau greş puţin aici, exact ca în cazul problemei omului genial sau creator. Deducerea din ereditatea familială sau din condiţiile mediului nu izbuteşte pe deplin: romanţa copilăriei, atît de îndrăgită azi, sfîrşeşte - delicat spus - în impropriu; iar explicarea prin necesitate - lipsa banilor, boală ş.c.l. - rămîne împotmolită la nivelul celor exterioare. Mai intervine întotdeauna ceva iraţional, ceva neraţionalizabil, un deus ex machina sau un asylum ignorantiae, bine cunoscute moduri de a-l supranumi pe Dumnezeu. Problema pare să tindă aici spre o zonă extraumană, pentru care s-a folosit întotdeauna cîte un nume de zeu. După cum s-a văzut, a trebuit să pomenesc şi eu vocea lăuntrică, chemarea, menirea şi să o definesc ca pe un puternic psihism obiectiv, spre a o caracteriza aşa cum acţionează în personalitatea în devenire şi aşa cum apare şi în mod subiectiv, cîteodată. Mefisto nu este personificat în Faust doar pentru că se obţine astfel un efect scenic sau dramatic mai mare decît dacă Faust s-ar moraliza singur sau şi-ar invoca singur diavolul. Primele cuvinte din *Închinare*: «V-apropiaţi din nou, figuri şovăitoare», sînt mai mult decît un efect estetic. Sînt, ca şi concretismul diavolului, o mărturie a obiectivităţii trăirii psihice, o declaraţie timidă a faptului că a fost *chiar aşa,* nu din dorinţe, temeri sau păreri subiective, ci oarecum de la sine. Sigur, numai un nătărău s-ar putea gîndi la fantome, dar de sub suprafaţa conştienţei diurne raţionale pare să pîndească pretutindeni ceva de genul unui nătărău primitiv.

De aici veşnica îndoială dacă psihicul aparent obiectiv este 313
într-adevăr obiectiv sau dacă nu e pînă la urmă o închipuire. Dar se pune atunci, imediat, problema: mi-am închipuit oare intenţionat aşa ceva sau mi-a fost în-chipuit? E o problemă similară cu cea a neuroticului care suferă de un carcinom închipuit. El ştie şi i s-a spus de o mie de ori că e vorba de o închipuire şi vine să mă întrebe timid: «Da, dar cum se face totuşi că îmi închipui aşa ceva? Doar nu o vreau.» Iar răspunsul este următorul: ideea carcinomului i s-a în-chipuit lui, fără ca el să o fi permis sau s-o fi ştiut dinainte. La baza acestui proces stă faptul că în inconştientul lui are loc o creştere, o «proliferare», pe care nu şi-o poate conştientiza. El e înfricoşat de această activitate. Cum este însă pe deplin convins că în interior, în propriul lui suflet, nu poate fi totuşi nimic despre care *el* să nu ştie, e nevoit să coreleze această frică tocmai cu un carcinom organic, chiar dacă ştie că acesta nu există. Iar dacă i s-ar face totuşi frică de carcinom, oricum o sută de medici l-ar asigura că frica îi este complet neîntemeiată. Aşa încît, nevroza este un refugiu din faţa activităţii lăuntrice obiective a sufletului sau o încercare cam scump plătită de a se sustrage vocii lăuntrice şi totodată chemării. Căci «proliferarea» aceasta este acea activitate obiectivă, independentă de orice liber arbitru conştient, a sufletului, care ar vrea să vorbească, prin vocea lăuntrică, conştientului, spre a călăuzi omul spre deplinătatea sa. În spatele răstălmăcirii neurotice se ascunde chemarea, destinul şi devenirea personalităţii, realizarea deplină a voinţei de a trăi înnăscute individului. Neuroticul este omul fără amor fati; el se pierde pe sine şi niciodată nu poate spune cu Nietzsche:[5] «Nicicînd nu se

[5] În ediţia anglo-americană a operelor această vorbă a fost atribuită lui Cromwell.

ridică omul mai sus decît atunci cînd nu ştie încotro îl va mai duce destinul».

314 În măsura în care, infidel propriei sale legi, omul nu devine o personalitate, el îşi pierde rostul vieţii. Din fericire însă, marii majorităţi a oamenilor, prea buna şi prea răbdătoarea natură nu le-a adus pe buze întrebarea fatală privind rostul vieţii. Iar unde nimeni nu întreabă, nimeni nu trebuie să răspundă.

315 Frica de carcinom a neuroticului este, aşadar, îndreptăţită, nu este o închipuire, ci expresia logică a unei stări sufleteşti care, inaccesibilă voinţei şi înţelegerii, există totuşi în zona extra-conştientă. Dacă neuroticul s-ar duce să stea în pustie cu sine însuşi şi şi-ar asculta, în singurătate, interiorul, atunci ar auzi poate ce spune vocea lăuntrică. Dar de regulă, omul civilizat, hipercultivat, e complet incapabil să perceapă adevărul vocii, adevăr neconfirmat de nici o doctrină. Primitivii sînt în mult mai mare măsură dotaţi pentru asta. Şamanii, cel puţin, dat fiind că toate acestea ţin chiar de arsenalul lor profesional, se pricep să vorbească cu spirite, arbori şi animale sau, mai bine zis, să întîlnească sub forma acestor personificări psihismul obiectiv, non-eu-l psihic.

316 Deoarece nevroza este o tulburare de creştere a personalităţii, noi, medicii psihiatri, sîntem constrînşi chiar prin cerinţele meseriei să ne ocupăm de problema, aparent îndepărtată, a personalităţii şi a vocii lăuntrice. În psihoterapia practică, aceste fapte psihice, de altfel atît de vagi şi atît de des degenerate în frazeologie, se ivesc din obscuritatea necunoaşterii şi se apropie de domeniul vizibilului. Totuşi, acest lucru se întîmplă extrem de rar în mod spontan, ca la profeţii Vechiului Testament; de regulă, aceste stări psihice care provoacă tulburarea nu pot fi conştientizate decît cu multă trudă. Dar conţinuturile ce ies la lumină atunci corespund perfect «vocii lăuntrice» şi constituie

chemarea destinului care, preluată şi integrată de conştient, aduce cu sine dezvoltarea personalităţii.

Aşa cum efectul social al marii personalităţi e unul eliberator, izbăvitor, reformator şi tămăduitor, aşa şi naşterea propriei personalităţi are un efect salutar asupra individului. E ca şi cum un curent pierdut pe un braţ lăturalnic înmlăştinat şi-ar fi regăsit brusc matca sau ca şi cum piatra care zăcea pe o sămînţă încolţită ar fi fost dată la o parte pentru ca vlăstarul să poată purcede la creşterea sa firească. 317

Vocea lăuntrică e vocea unei vieţi mai pline, a unui *conştient* mai larg, mai cuprinzător. Tocmai de aceea coincide, în sens mitologic, naşterea eroului sau renaşterea simbolică cu răsăritul soarelui, pentru că devenirea personalităţii este echivalentă cu o *sporire a conştienţei.* Din acelaşi motiv sînt înzestraţi cei mai mulţi eroi cu atribute solare, iar momentul naşterii marii lor personalităţi este numit iluminare. 318

Frica de vocea lăuntrică, resimţită de majoritatea oamenilor normali nu e aşa de copilărească cum îşi închipuie unii. Conţinuturile cu care e confruntat conştientul, în îngrădirea lui, nu sînt nicidecum inofensive, după cum arată exemplul clasic al creştinismului sau trăirea mana, la fel de semnificativă, din legenda lui Buddha, ci reprezintă de regulă tocmai pericolul care este specific individului în cauză. Vocea lăuntrică vine să ne aducă ceva ce nu e bun, ba e chiar rău. Şi aşa şi trebuie să fie, în primul rînd pentru că nu sîntem atît de inconştienţi de virtuţile noastre ca de viciile noastre şi apoi pentru că de cele bune suferim mai puţin decît de cele rele. Vocea lăuntrică aduce conştientului, după cum am mai arătat, acel lucru de care suferă întregul, adică poporul căruia îi aparţinem sau omenirea din care facem parte. Dar prezintă răul acesta într-o formă individuală, astfel încît la început s-ar zice că tot acest rău ar fi doar 319

o particularitate a caracterului individual. Vocea lăuntrică vine să ne prezinte răul într-un mod profund ispititor spre a ne determina să-i sucombăm. Dacă nu i ne supunem în parte, atunci nimic din acest rău nu intră, aparent, în noi şi atunci nici nu poate avea loc vreo înnoire sau vreo mîntuire. (Numesc răul vocii lăuntrice «aparent», ceea ce sună prea optimist.) Dacă eu-l se supune complet vocii lăuntrice, atunci conţinuturile sale acţionează ca tot atîţia diavoli, adică urmează o catastrofă. Dar dacă eu-l se supune numai în parte şi izbuteşte, prin stăpînire de sine, să nu se lase complet înghiţit, atunci poate asimila vocea şi atunci se dovedeşte că răul era doar un rău părelnic, în realitate însă un aducător de mîntuire şi iluminare. Caracterul vocii lăuntrice este «luciferic» în sensul cel mai propriu şi mai strict al cuvîntului şi de aceea pune omul în faţa unor decizii morale ultime, fără de care însă el nu ar putea ajunge nicicînd la conştienţă şi nu ar căpăta nicicînd personalitate. În vocea lăuntrică se amestecă adesea indecelabil mizerabilul cu sublimul, supremul bine cu supremul rău, adevărul adevărat cu minciuna sfruntată, stîrnind un abis de rătăciri, amăgiri şi disperări.

320 Este, fireşte, ridicol să învinuieşti vocea prea bunei şi prea distrugătoarei naturi de răutate. Cînd ni se pare mai degrabă rea, asta provine, în esenţă, din vechiul adevăr că binele e întotdeauna duşmanul mai binelui. Am fi desigur smintiţi dacă nu ne-am ţine de binele tradiţional, atîta timp cît mai e cu putinţă. Dar după cum spune Faust:

> Cînd binele ne reuşeşte-n lume,
> Mai-binele-i minciună şi miraj.[6]

[6] Versuri din *Faust I,* în traducerea lui Şt.Aug.Doinaş. (n.t.)

Dar un bine nu e, din păcate, veşnic bine, căci altfel n-ar mai exista mai bine. Cînd e să vină mai binele, binele trebuie să se dea la o parte. De aceea spunea Meister Eckhart: «Dumnezeu nu e bun pentru că atunci ar putea fi şi mai bun».

Există, de aceea, epoci în istoria universală (şi a noastră pare 321
să facă parte dintre acestea), cînd un bine trebuie să se dea la o parte şi, de aceea, ceea ce e menit să fie mai binele apare mai întîi ca rău. Propoziţia tocmai enunţată arată cît de periculos este fie şi să te atingi doar de această problemă; căci ce lesne se poate insinua răul cînd se spune, pur şi simplu, că el ar fi mai binele potenţial! Problematica vocii lăuntrice e plină de curse şi capcane. Un teren primejdios, alunecos, deopotrivă de primejdios şi de amăgitor ca viaţa însăşi, cînd renunţi la balustrade. Dar cel care nu e în stare să-şi piardă viaţa, nici nu o va cîştiga. Naşterea şi viaţa eroului sînt mereu ameninţate. Şerpii Herei care-l ameninţau pe copilul Heracle, Python care voia să zădărnicească naşterea lui Apollo, zeu al luminii, uciderea pruncilor din Betleem sînt tot atîtea exemple tipice. Devenirea personalităţii e un act temerar şi e tragic că tocmai demonul vocii lăuntrice reprezintă cel mai mare pericol şi totodată ajutorul ce ne e strict necesar. E tragic, dar e logic. E firesc să fie aşa.

Mai putem lua atunci în nume de rău omenirii şi tuturor 322
păstorilor binevoitori ai turmei şi taţilor grijulii ai cetelor de copii dacă ridică ziduri protectoare, expun icoane eficace şi recomandă căi accesibile, care şerpuiesc printre prăpăstii?

Pînă la urmă, tot eroul, călăuza şi mîntuitorul e cel care 323
descoperă noua cale spre o mai mare siguranţă. Le-am putea lăsa pe toate în vechea lor matcă, desigur, dacă această nouă cale nu s-ar cere necondiţionat descoperită şi dacă omenirea n-ar rătăci, supusă tuturor plăgilor Egiptului, pînă cînd noua cale nu e aflată. Calea nedescoperită din noi e ca o fiinţă vie

psihică, pe care filozofia chineză clasică o numeşte «Tao» şi o compară cu un curs de apă care îşi urmează implacabil drumul spre ţelul său. A fi în Tao înseamnă desăvîrşire, deplinătate, chemare împlinită, început şi sfîrşit şi realizare totală a sensului existenţial înnăscut lucrurilor. Personalitatea e Tao.

RĂSCRUCEA VIEŢII

Conferinţă publicată parţial în *Neue Züricher Zeitung* în 1930, apoi, prelucrată şi lărgită, în volumul *Seelenprobleme der Gegenwart*, Rasher, Zürich, 1931, reeditat în 1933, 1939, 1946 şi 1950. Tradusă după *Gesammelte Werke*, vol.VIII, §749–795.

Să vorbeşti despre problemele vîrstelor omului n-ar însemna, nici mai mult nici mai puţin, decît să depeni întreaga poveste a vieţii psihice, de la leagăn pînă la mormînt. Unei asemenea întreprinderi anevoioase nu-i putem face faţă, desigur, în cadrul unei conferinţe, decît în linii foarte mari. Bineînţeles, nu este cazul să descriem aici psihologia normală a diverselor vîrste. Ceea ce avem de făcut, în schimb, este să ne ocupăm de «probleme», adică de dificultăţi, nedumeriri, ambiguităţi sau, într-un cuvînt, de chestiuni cărora li se pot da mai multe răspunsuri şi încă, răspunsuri care niciodată nu sînt îndeajuns de sigure, de neîndoielnice. De aceea, unele chestiuni, şi nu puţine, vom fi nevoiţi să le gîndim în semne de întrebare, şi încă mai rău, unor răspunsuri va trebui să le dăm crezare, pur şi simplu. Ba din cînd în cînd va trebui chiar să speculăm. 749

Dacă viaţa noastră psihică ar consta exclusiv din fapte concrete – aşa cum se întîmplă, de altfel, în stadiile primitive – atunci o empirie simplă şi sigură ne-ar fi suficientă. Dar viaţa sufletească a omului, de îndată ce el devine fiinţă culturală, este din plin problematică şi nici nu mai poate fi gîndită fără problematică. Procesele noastre psihice sînt, în marea lor majoritate, 750

reflecţii, îndoieli, experienţe – adică numai şi numai lucruri pe care sufletul inconştient, instinctiv al primitivului nici nu le bănuieşte măcar. Existenţa problematicii o datorăm trezirii conştientului, ea este calul troian pe care ni l-a dăruit cultura. *Desprinderea de instinct şi întoarcerea împotriva lui duc la formarea conştientului.* Instinctul este natură şi cere natură. Conştientul, în schimb, nu poate cere decît cultură sau, eventual, negarea culturii şi, ori de cîte ori, înaripat de dorul unui Rousseau, de pildă, conştientul rîvneşte să revină la natură, «cultivă», de fapt, natura. Atît cît sîntem încă natură, sîntem inconştienţi şi trăim în siguranţa instinctului fără probleme. Tot ceea ce mai este în noi natură, dă înapoi din faţa problemei, căci numele ei este *îndoială* şi acolo unde domneşte îndoiala apare şi nesiguranţa, odată cu posibilitatea mai multor căi. Iar atunci cînd mai multe căi ne par a fi posibile, sîntem deposedaţi de îndrumarea sigură a instinctului şi expuşi *fricii.* Căci acum, conştientul nostru ar trebui să facă ceea ce natura a făcut dintotdeauna pentru copiii săi, şi anume să ia decizii sigure şi univoce, fără să stea la îndoială. Şi de aici ni se trage acea preaomenească teamă că prometeica noastră cucerire, conştientul, nu va izbuti, pînă la urmă, să imite natura.

751 Problemele ne duc la o însingurare de copii orfani, în care, părăsiţi de natură, sîntem constrînşi să recurgem la conştientul nostru. Nu mai avem încotro, trebuie să punem în locul evenimentelor naturale decizii şi soluţii conştiente. Fiecare problemă ne oferă posibilitatea unei extinderi a conştientului, dar ne şi obligă, totodată, să ne luăm rămas bun de la tot ceea ce este inconştient, copilăresc şi natural în noi. Are loc astfel un eveniment psihic infinit de important, atît de important încît una din principalele învăţături simbolice ale religiei creştine se referă tocmai la el. Este vorba de *jertfirea omului pur natural,* a fiinţei

ingenue, inconştiente, o poveste tragică ce a început deja în paradis, atunci cînd Adam a muşcat din măr. Binecunoscuta cădere în păcat biblică ne înfăţişează devenirea conştientă drept un blestem. Şi tot aşa ni se înfăţişează nouă, de fapt, orice problemă care ne obligă la o şi mai mare conştienţă, îndepărtîndu-ne astfel şi mai mult de paradisul inconştienţei copilăreşti. Problemelor – oricine le întoarce spatele bucuros; nici nu vrem să auzim de ele sau, şi mai bine, le tăgăduim existenţa. Dorim ca viaţa noastră să fie simplă, sigură şi liniştită şi de aceea problemele sînt tabu. Vrem certitudini şi nu îndoieli, vrem rezultate şi nu experienţe, fără să ne dăm seama însă că numai din îndoieli se pot naşte certitudini şi numai din experienţe – rezultate. Eludarea artificială a problemei nu duce la formarea unei convingeri. Este nevoie, mai degrabă, de un nivel cît mai ridicat şi de un orizont cît mai larg al conştienţei spre a ajunge la siguranţă şi limpezire.

Mi-a fost necesară această introducere, cam lungă, spre a vă 752
desluşi esenţa obiectului discuţiei noastre. Căci noi, atunci cînd avem de-a face cu probleme, ne ferim, instinctiv, să ne aventurăm în obscuritate şi neclarităţi. Dorim să ni se dea numai rezultate clare, uitînd astfel cu desăvîrşire faptul că rezultatele nu pot apărea decît după ce obscuritatea a fost străbătută. Dar ca să putem răzbate prin obscuritate trebuie să chemăm în ajutor toate puterile iluminatoare ale conştientului şi, cum spuneam, trebuie chiar să speculăm. Pentru că, tratînd problematica sufletului, dăm mereu peste chestiuni principiale ce aparţin unor domenii luate deja în stăpînire de diversele noastre facultăţi. Îi supărăm sau îi enervăm pe teologi nu mai puţin decît pe filozofi, pe medici nu mai puţin decît pe pedagogi, ba încălcăm chiar şi domeniile profesionale ale biologilor şi ale istoricilor. Dar nu facem aceste extravaganţe din vreo lipsă de bunăcu-

viinţă, ci, pur şi simplu, pentru că sufletul omului este un amestec aparte de factori ce constituie, totodată, obiecte de studiu ale unor vaste domenii ştiinţifice. Căci doar din el însuşi şi din propria sa constituţie şi-a creat omul ştiinţele. Ele sînt simptome ale sufletului său.

753 Şi de aceea, dacă ne punem inevitabila întrebare: de ce are omul, în genere, în contradicţie flagrantă cu tot restul lumii animale, probleme?, atunci nimerim în acel ghem încîlcit de gînduri ce au frămîntat mii de minţi iscusite de-a lungul mileniilor. Nu voi trudi şi eu, sisific, la capodopera aceasta, ci mă voi strădui doar să prezint, într-un mod cît mai simplu, ceea ce aş putea să adaug la deslușirea acestei chestiuni principiale.

754 Probleme nu există fără conştienţă. De aceea, trebuie să reformulăm întrebarea în felul următor: cum se face că omul are, în genere, conştient? Nu ştiu cum se face, pentru că nu am fost de faţă atunci cînd primii oameni deveneau conştienţi. Dar mai putem urmări şi astăzi devenirea conştientă, la copiii mici. Oricare părinte poate s-o vadă, dacă îi dă atenţie. Şi ceea ce putem vedea este următorul lucru: cînd copilul *cunoaşte* ceva sau pe cineva, atunci simţim că el este conştient. De bună seamă, tocmai de aceea pomul *cunoaşterii* era în paradis, cu fructele sale fatale.

755 Dar ce este cunoaşterea? Spunem că am căpătat o cunoştinţă atunci cînd, avînd o nouă percepţie, de exemplu, reuşim să o adăugăm, ca nouă verigă, unei corelaţii deja existente, şi anume în aşa fel încît să avem în conştient, în acelaşi timp, nu numai acea percepţie, ci şi părţi din corelaţia deja existentă. Cunoaşterea se bazează deci pe corelaţii re-prezentate de conţinuturi psihice. Un conţinut pe care nu-l putem corela cu nimic, nici nu-l putem cunoaşte. De anumite conţinuturi nici nu putem deveni conştienţi, atîta timp cît formarea conştientului nostru e

încă într-o fază incipientă. Prima formă de conştienţă care este accesibilă cunoaşterii noastre pare să fie o simplă corelare a două sau a mai multor conţinuturi psihice. În această etapă conştientul nostru este, prin urmare, total dependent de re-prezentarea unor serii de corelaţii şi de aceea el este doar sporadic şi memoria lui nu se păstrează pentru mai tîrziu. În primii ani de viaţă nici nu există, de fapt, o memorie continuă. Există cel mult *insule de conştienţă,* un fel de luminiţe singuratice sau obiecte luminate pierdute în întunericul nopţii. Aceste insule de memorie nu mai sînt însă pur şi simplu re-prezentări, ca acele corelaţii iniţiale, căci în ele este cuprinsă deja o serie nouă, foarte importantă de conţinuturi, şi anume aceea a însuşi subiectului care îşi reprezintă, adică ale aşa-numitului *eu.* Dar chiar şi această serie este mai întîi doar re-prezentată, ca şi seriile de conţinuturi originare, fapt din cauza căruia copilul foarte mic vorbeşte tot timpul despre el însuşi la persoana a treia. Abia mai tîrziu seria eu-lui sau aşa-zisul complex al eu-lui capătă, probabil prin exersare şi deprindere, energie proprie şi atunci apare şi simţămîntul fiinţării subiective, adică simţămîntul existenţei eu-lui. Asta se întîmplă, pesemne, atunci cînd copilul începe să vorbească despre sine însuşi la persoana întîia. Şi pesemne că tot în această fază începe şi memoria să fie continuă, continuitatea memoriei fiind, aşadar, în esenţă, o continuitate a amintirii de sine.

În etapa sa infantilă, conştientul nu ştie încă de probleme, 756
pentru că nimic nu depinde încă de subiect, copilul depinzînd încă total de părinţi. E ca şi cum copilul nu s-ar fi născut încă pe deplin, ca şi cum ar fi purtat încă de atmosfera sufletească a părinţilor. Naşterea psihică, adică diferenţierea conştientă de părinţi, are loc, în mod normal, abia la vîrsta pubertăţii, atunci cînd în viaţa copilului irupe sexualitatea. Acestei revoluţii fizio-

logice i se asociază şi o revoluţie spirituală. Căci fenomenele corporale tensionează eu-l atît de puternic, încît el caută să se afirme cu o ostentaţie ce întrece orice măsură. Aceştia sînt, după cum se ştie, anii impertinenţei.

757 Pînă în această perioadă, psihologia individului este, în esenţă, instinctuală şi de aceea neproblematică. Chiar dacă pornirilor subiective li se opun îngrădiri exterioare, reprimările nu duc la dedublări ale individului. El li se supune sau le evită, în deplin acord şi pe deplin unit cu sine însuşi. El nu cunoaşte încă acele sciziuni interioare care apar în starea problematică. O astfel de stare poate surveni abia atunci cînd îngrădirea exterioară devine una interioară, adică atunci cînd o pornire se răzvrăteşte împotriva alteia. În termenii psihologiei s-ar spune: starea problematică, dezbinarea interioară se instalează atunci cînd, pe lîngă seria eu-lui, se constituie o a doua serie, de o intensitate comparabilă cu cea a primei serii. Această a doua serie, datorită valorii sale energetice, este de o importanţă funcţională egală cu cea a complexului eu-lui. Este, oarecum, un al doilea eu care, în unele ocazii, poate să preia comanda de la primul. De aici rezultă dedublarea eu-lui, adică starea problematică.

758 Să revenim, pe scurt, asupra celor spuse. Prima formă a conştientului, cea a purelor cunoaşteri este o stare anarhică sau haotică. Etapa a doua, cea în care complexul eu-lui e deja format, este o stare monarhică sau monistică. Iar în a treia etapă, conştientul face încă un pas înainte: apare conştienţa dedublării, a unei stări dualiste.

759 Şi abia acum ajungem, în fine, la tema noastră propriu-zisă, şi anume la problematica vîrstelor. E vorba, în primul rînd, de cea a *tinereţii*. Această etapă începe imediat după pubertate şi durează pînă pe la mijlocul vieţii, adică pînă pe la 35-40 de ani.

Aţi vrea acum, desigur, să mă întrebaţi de ce încep cu a doua etapă a vieţii omului, ca şi cum prima, cea a copilăriei, nu ar prezenta probleme. În mod normal, copilul însuşi este încă lipsit de probleme, chiar dacă, cu psihicul său complex, pune probleme de prim ordin părinţilor, educatorilor şi medicilor. Abia omul adult poate să-şi fie sieşi îndoielnic, să fie în dezacord cu sine însuşi şi, deci, dezbinat. 760

Sursele problemelor acestei vîrste ne sînt bine cunoscute tuturora. La marea majoritate a oamenilor, cerinţele vieţii întrerup, adesea cu brutalitate, starea de vis a copilăriei. Dacă individul aduce cu sine o suficientă pregătire, trecerea la viaţa profesională poate să aibă loc fără prea mari zguduiri. Dacă rămîne însă cu iluzii ce contravin realităţii, atunci apar probleme. Nimeni nu intră în viaţă fără prezumţii. Aceste prezumţii sînt uneori false, adică nepotrivite condiţiilor exterioare întîlnite. De multe ori, e vorba de speranţe prea mari sau de subaprecierea greutăţilor exterioare sau de un optimism nejustificat sau de negativisme. S-ar putea alcătui o listă lungă a prezumţiilor false ce duc la declanşarea primelor probleme conştiente. 761

Dar problemele nu sînt puse întotdeauna de contradicţia prezumţiilor subiective cu datele exterioare ci, poate la fel de des, de dificultăţi sufleteşti interioare; ele există chiar şi atunci cînd, exterior, totul merge bine. Sînt extrem de frecvente tulburările echilibrului psihic cauzate de pulsiuni sexuale şi, probabil, la fel de frecvente, complexele de inferioritate, care produc o susceptibilitate de nesuportat. Aceste conflicte interioare pot exista chiar dacă adaptarea exterioară se realizează aparent fără nici o greutate, ba se pare chiar că acei tineri care au de luptat din greu în viaţa lor exterioară sînt feriţi de problemele interioare, pe cînd cei cărora, dintr-un motiv sau altul, adaptarea le este uşoară, ajung să aibă fie probleme sexuale, fie complexe de inferioritate. 762

763 Naturile problematice sînt foarte frecvent neurotice, dar ar fi o mare greşeală să confundăm problematica cu nevroza, căci deosebirea decisivă dintre ele este că neuroticul e bolnav deoarece e inconştient de problematica sa, pe cînd problematicul suferă din pricina problemei sale conştiente, fără să fie bolnav.

764 Dacă încercăm să extragem din varietatea inepuizabilă a problemelor individuale ce apar la vîrsta tinereţii, ceea ce este general şi esenţial, atunci dăm peste o anumită caracteristică ce poate fi atribuită, pe cît se pare, tuturor problemelor acestei vîrste: este vorba de o îndărătnicie, mai mult sau mai puţin evidentă, în a rămîne la nivelul de conştienţă al copilăriei, de o opoziţie în faţa acelor forţe ale destinului, aflate în noi sau în jurul nostru, care vor să ne încurce, scoţîndu-ne în lume. Ceva din noi ar vrea să rămînem copii, complet inconştienţi sau, cel puţin, conştienţi doar de propriul nostru eu; să refuzăm tot ce ne este străin sau, măcar, să le supunem pe toate voinţei noastre; să nu facem nimic sau, cel mult, doar ce avem chef şi ce ne convine. Se ascunde aici ceva din inerţia materiei, este încăpăţînarea de a rămîne în starea de pînă acum, a cărei conştienţă este mai mică, mai îngustă, mai egoistă decît conştienţa fazei dualiste, în care individul se vede pus în situaţia de a-l recunoaşte şi de a-l accepta şi pe celălalt, pe cel străin lui, drept propria sa viaţă şi drept un «tot eu».

765 Rezistenţa se îndreaptă împotriva expansiunii vieţii, care constituie caracteristica esenţială acestei faze. De fapt, expansiunea vieţii, această «diastolă» a vieţii – ca să folosesc o expresie a lui Goethe – începe cu mult mai devreme. Începe odată cu naşterea, atunci cînd copilul iese din împrejmuirea strîmtă a corpului matern, iar apoi sporeşte neîncetat pînă cînd îşi atinge punctul culminant în starea problematică, stare în care individul începe să se apere, opunîndu-i rezistenţă.

Ce i s-ar întîmpla oare dacă el s-ar preface, pur şi simplu, în cel străin lui, în celălalt, în acel «tot eu» şi dacă şi-ar lăsa eu-l anterior să dispară, pur şi simplu, în trecut? Asta ar fi o cale extrem de convenabilă, se pare. Este doar evident că scopul oricărei educaţii religioase – începînd cu alungarea bătrînului Adam şi pînă, îndărăt, la riturile de renaştere primitive – e să-l prefacă pe om în cel ce vine, în cel nou, lăsîndu-l pe cel vechi să piară. 766

Psihologia ne învaţă însă că, într-un anume sens, nu există nimic vechi în suflet, nimic care să poată pieri într-adevăr definitiv – chiar şi lui Pavel i-a rămas un ghimpe înfipt în carne. Cel care se apără de nou, de străin, regresînd spre trecut, este în aceeaşi condiţie neurotică ca şi cel ce se identifică cu noul, fugind de trecut. Singura deosebire este că unul se înstrăinează de trecut, iar celălalt – de viitor. Amîndoi fac, în principiu, acelaşi lucru: îşi salvează îngustimea conştientului, în loc să lase conflictul contradicţiilor să izbucnească, sfărîmînd totul, spre a-şi construi apoi o stare de conştienţă de nivel mai înalt şi cu orizont mai larg. 767

O asemenea consecvenţă ar fi ideală, dacă ar putea fi practicată în această etapă a vieţii. Dar naturii nu pare să-i convină un nivel de conştienţă mai ridicat, iar societatea nu preţuieşte nici ea asemenea opere de artă; ea preferă întotdeauna să răsplătească realizările şi nu personalitatea, aceasta din urmă fiind apreciată, de cele mai multe ori, doar postum. Aceste fapte duc în mod obligatoriu la adoptarea unei anumite soluţii, şi anume la o limitare la cele realizabile, la diferenţierea anumitor aptitudini, după cum o cere, de fapt, felul de a fi propriu indivizilor socialmente realizaţi. 768

Realizările, eficienţa ş.a.m.d. sînt idealurile care par să indice calea de ieşire din mărăcinişul problemelor. Ele sînt stelele 769

călăuzitoare spre extinderea şi consolidarea existenţei noastre fizice, spre înrădăcinarea noastră în lume, dar nu şi spre o mai mare dezvoltare a conştiinţei umane, adică spre ceea ce se numeşte cultură. Dar oricum, în tinereţe, decizia normală este aceasta şi este în orice caz mai bună decît persistenţa în problematicul gol.

770 Problema se rezolvă, aşadar, prin adaptarea datelor trecutului la posibilităţile şi cerinţele viitorului. Ne limităm la cele realizabile, ceea ce, psihologic, înseamnă o renunţare la toate celelalte posibilităţi sufleteşti. La unii se pierde astfel o bună parte din trecut, iar la alţii – o bună parte din viitor. Vă amintiţi cu toţii, de bună seamă, de anumiţi prieteni sau colegi de şcoală care fuseseră cîndva tineri ideali, promiţători şi pe care i-aţi reîntîlnit apoi, peste ani, închistaţi în şabloane şi cu orizontul îngustat. Iată astfel de cazuri.

771 Marile probleme ale vieţii nu sînt niciodată definitiv rezolvate. Cînd ni se pare că sînt, sîntem întotdeauna în pierdere. Căci se pare că rostul acestor probleme nu este să le rezolvăm, ci să lucrăm necontenit la rezolvarea lor. Numai aşa ne putem salva de la imbecilizare şi împietrire. Soluţia problemei tinereţii prin limitarea la cele realizabile nu este nici ea valabilă decît temporar; nu este, în fond, o soluţie de durată. În orice caz, obţinerea unui statut social şi modelarea naturii proprii în aşa fel încît să se potrivească, mai mult sau mai puţin, cu acest statut, constituie o realizare cu totul remarcabilă. Este rezultatul unei lupte cu interiorul şi cu exteriorul, comparabilă cu lupta din copilărie pentru existenţa eu-lui. Acea luptă se desfăşoară, fireşte, mai mult în obscuritate, dar cînd vedem cu ce obstinaţie sînt menţinute chiar şi mai tîrziu iluziile, prezumţiile şi obiceiurile copilăriei, ne putem da seama cîtă forţă trebuie să fi fost folosită cîndva spre a fi obţinute. Şi tot aşa se întîmplă acum cu

idealurile, convingerile, ideile călăuzitoare, atitudinile ş.a.m.d. care ne introduc în viaţă în tinereţe, pentru care luptăm, suferim şi învingem: ele cresc laolaltă cu fiinţa noastră, ne prefacem aparent în ele şi de aceea le perpetuăm ad libitum, cu acelaşi firesc cu care adolescentul îşi impune eu-l, nolens volens, în faţa lumii şi în faţa lui însuşi.

Cu cît mai mult se apropie omul de mijlocul vieţii şi cu cît 772
mai bine reuşeşte să-şi consolideze atitudinea personală şi situaţia socială, cu atît mai mult i se pare că a descoperit calea cea bună în viaţă, precum şi adevăratele idealuri şi principii de comportament. De aceea îşi închipuie că acestea sînt etern valabile şi îşi face o virtute din a le rămîne mereu fidel. Dar scapă din vedere astfel un fapt esenţial, faptul că atingerea ţelurilor sociale se face în detrimentul împlinirii personalităţii. Multă, mult prea multă viaţă, care ar fi putut fi şi ea trăită, zace, probabil, în magazia cu vechituri, printre amintiri prăfuite, iar uneori, sub cenuşa stinsă mai ard mocnit cărbuni.

Statistic, la bărbaţii în jur de 40 de ani, stările depresive pre- 773
zintă o frecvenţă crescută. La femei, tulburările neurotice încep, de regulă, ceva mai devreme. Căci în această fază a vieţii, între 35 şi 40 de ani, se pregăteşte o modificare de mare însemnătate a sufletului omenesc. Fireşte, la început nu are loc nici o modificare conştientă şi evidentă, ci este vorba mai degrabă de indiciile indirecte ale unor modificări ce par să-şi facă începutul în inconştient. Uneori este ceva de genul unei modificări lente a caracterului, alteori îşi fac apariţia din nou caracteristici dispărute încă din copilărie, ori, bunăoară, înclinaţiile şi interesele de pînă acum încep să pălească, lăsînd loc altora, ori, foarte frecvent, convingerile şi principiile de pînă acum, mai ales cele morale, încep să se accentueze şi să se rigidizeze, ceea ce poate duce treptat, către 50 de ani, pînă la intoleranţă şi fanatism – e

ca şi cînd existenţa acestor principii ar fi ameninţată şi ele ar trebui cît mai repede şi cît mai bine consolidate.

774 Vinul tinereţii nu se limpezeşte întotdeauna la maturitate, ba uneori chiar se tulbură. Toate aceste fenomene se observă cel mai bine în cazul oamenilor întrucîtva unilaterali. Ele apar uneori mai devreme, alteori mai tîrziu. Deseori apariţia lor este întîrziată, mi se pare, de faptul că părinţii persoanelor în cauză mai sînt încă în viaţă. În acest caz, e ca şi cînd etapa tinereţii s-ar prelungi mai mult decît se cuvine. Am văzut acest lucru în special la bărbaţi, cînd tatăl lor a rămas mai multă vreme în viaţă. Moartea acestuia acţionează atunci asupra lor ca o maturizare precipitată, acţionează, am putea spune, catastrofal.

775 Am cunoscut cîndva un bărbat cucernic, care era epitrop şi care de pe la 40 de ani devenise de o insuportabilă intoleranţă morală şi religioasă. Iar dispoziţia sa se întuneca văzînd cu ochii. Căpătase, pînă la urmă, un aer sumbru şi nu mai era decît un vajnic stîlp al bisericii. Şi a dus-o aşa pînă la 55 de ani, cînd, odată, în toiul nopţii, s-a ridicat brusc în capul oaselor în pat şi i-a zis nevestei lui: «De-acuma, gata. Ştiu. Sînt un nemernic.» Această revelaţie a sa nu a rămas fără urmări practice. Şi-a petrecut ultimii ani ai vieţii făcîndu-şi de cap în fel şi chip şi risipindu-şi astfel o bună parte din avere. Evident, nu e cu totul antipatic acest om capabil de ambele extreme!

776 Tulburările neurotice foarte frecvente ale vîrstei adulte au toate ceva în comun, şi anume dorinţa de a trece faimosul prag al maturităţii, păstrînd totuşi o psihologie proprie tinereţii. Cine oare nu-i cunoaşte pe acei înduioşători domni în vîrstă, care simt mereu nevoia să-şi reînsufleţească amintirile din studenţie şi nu-şi pot aţîţa flacăra vieţii decît redeşteptînd eroismul acelor vremuri homerice, ei fiind închistaţi, de altfel, într-un filistinism fără speranţe? Ei au măcar, de regulă, un singur avantaj de

nepreţuit şi anume acela că nu sînt neurotici, ci, de obicei, doar plicticoşi şi stereotipi.

Neurotic este mai degrabă acela căruia nimic nu vrea să-i reuşească în prezent aşa cum ar dori-o şi de aceea nici nu se poate bucura de ceva din trecut. Aşa cum, pe vremuri, nu se putea desprinde de copilărie, acum nu e în stare să se despartă de tinereţe. Pare să nu se poată împăca cu gîndul întunecat al îmbătrînirii şi se încrînceneaza, de aceea, să privească îndărăt, căci priveliştea a ceea ce urmează îi e de nesuportat. Aşa cum omul infantil dă înapoi cu groază în faţa necunoscutului lumii şi al vieţii, aşa şi adultul bate în retragere în faţa celei de-a doua jumătăţi a vieţii, ca şi cum acolo l-ar pîndi sarcini necunoscute, primejdioase sau ca şi cum ar fi ameninţat acolo de sacrificii şi pierderi pe care nu şi le-ar putea asuma sau ca şi cum viaţa de pînă acum i-ar părea atît de frumoasă sau i-ar fi atît de scumpă încît nu se mai poate lipsi de ea. 777

Să fie vorba oare, în ultimă instanţă, de frica de moarte? Nu prea mi se pare verosimil pentru că, de regulă, moartea e încă foarte departe şi de aceea e ceva abstract. Experienţa arată mai degrabă că, de fapt, cauza fundamentală a tuturor dificultăţilor acestei treceri constă într-o profundă şi uimitoare modificare a sufletului. Ca să vă lămuresc despre ce este vorba, voi folosi o comparaţie, şi anume cu mersul zilnic al soarelui pe cer. Imaginaţi-vă un soare care este însufleţit de simţăminte omeneşti şi care poate fi conştient, pentru o clipă, de ceea ce vede, ca şi omul. În zori, el iese din marea întunecată a inconştientului şi iată că zăreşte lumea cea largă şi pestriţă, pe o întindere ce devine tot mai largă, pe măsură ce el se ridică pe firmament. În această lărgire a sferei sale de influenţă ce are loc ca urmare a înălţării sale îşi va vedea soarele însemnătatea, iar ţelul suprem şi-l va zări în ridicarea sa la o înălţime cît mai mare şi totodată 778

în răspîndirea cît mai largă a binefacerilor sale. Cu acestă convingere îşi atinge soarele înălţimea neprevăzută de la amiază – neprevăzută, căci existenţa sa individuală, unică şi irepetabilă, nu-şi poate cunoaşte dinainte punctul culminant. La orele 12 ale amiezii începe deja apusul. Şi apusul e răsturnarea tuturor valorilor şi idealurilor dimineţii. Soarele devine inconsecvent. E ca şi cum şi-ar retrage în sine razele. Lumina şi căldura scad pînă la stingerea finală.

779 Toate comparaţiile şchioapătă. Comparaţia aceasta nu şchioapătă însă cu nimic mai rău decît altele. Un aforism franţuzesc condensează adevărul acestei comparaţii cu cinism şi resemnare. El sună aşa: «Si jeunesse savait, si vieillesse pouvait».[1]

780 Din fericire, noi oamenii nu sîntem chiar ca soarele, pentru că am sta prost atunci cu valorile noastre culturale. Dar ceva asemănător soarelui există în noi. Zorii sau primăvara vieţii, asfinţitul sau toamna vieţii nu sînt doar vorbe goale sau sentimentalisme, ci adevăruri psihologice, ba chiar mai mult, fapte psihologice, pentru că răsturnarea de la amiază inverteşte chiar şi caracteristicile noastre corporale. Mai cu seamă la popoarele sudice se observă că femeilor mai în vîrstă li se îngroaşă vocea, le cresc mustăţi, li se înăspresc trăsăturile feţei şi se masculinizează în multe privinţe. Şi invers, bărbaţilor li se înmoaie figura şi le apar trăsături feminine, se îngraşă, fac burtă şi li se îmblînzeşte expresia feţei.

781 Există în literatura etnologică o comunicare interesantă despre un războinic şi şef de trib indian, căruia, pe la mijlocul vieţii i se arătă în vis marele spirit şi îl vesti că de acum înainte va trebui să stea printre femei şi copii, să poarte haine femeieşti şi să mănînce mîncarea femeilor. El a dat ascultare arătării din

[1] «Dacă tinereţea ar şti, dacă bătrîneţea ar putea» (n.t.)

vis fără să-şi fi stricat astfel reputaţia. Această viziune este o expresie fidelă a revoluţiei psihice de la amiază, de la începutul apusului. Valorile omului, ba chiar şi corpul lui, se prefac în contrariul lor, măcar aluziv.

Masculinul şi femininul, inclusiv caracterele psihice mascu- 782
line şi feminine, s-ar putea compara, de exemplu, cu o anumită provizie de substanţe care, în prima jumătate a vieţii, sînt consumate oarecum inegal. Bărbatul îşi consumă provizia lui mare de substanţe masculine şi nu-i mai rămîne decît cantitatea mică de substanţă feminină, care ajunge acum să fie folosită. Invers, femeia îşi pune acum în funcţiune rezerva încă nefolosită de masculinitate.

Această schimbare se face simţită în cele psihice mai mult 783
chiar decît în cele fizice. Cît de des se întîmplă, de pildă, ca bărbatul, pe la 45-50 de ani, să fi dat faliment şi ca atunci nevasta să-şi pună pantaloni şi să deschidă un mic magazin, în care bărbatul o face, poate, doar pe băiatul de prăvălie. Există foarte multe femei la care conştiinţa socială şi responsabilitatea socială se trezesc cu adevărat abia după 40 de ani. În viaţa de afaceri modernă, de pildă, şi mai cu seamă în America, aşa-numitul break-down, prăbuşirea nervoasă, este un fenomen extrem de frecvent după patruzeci de ani. Dacă victima este cercetată mai îndeaproape, se constată că ceea ce s-a prăbuşit este stilul bărbătesc de pînă atunci, iar ceea ce a rămas este un bărbat feminizat. Şi invers, se poate observa că, în aceleaşi cercuri, există femei care, cam la aceeaşi vîrstă, capătă o bărbăţie şi o forţă a intelectului extraordinare, alungîndu-şi în culise inima şi sentimentele. Aceste prefaceri sînt însoţite foarte frecvent de catastrofe matrimoniale de tot felul, pentru că nu e prea greu de imaginat ce se poate întîmpla atunci cînd bărbatul îşi descoperă simţămintele delicate, iar femeia – intelectul.

784 Ce e mai grav în aceste lucruri este însă că oameni inteligenţi şi cultivaţi ajung să le trăiască fără să fi ştiut măcar de posibilitatea unor atari modificări. Ei întîmpină a doua jumătate a vieţii total nepregătiţi. Sau există oare undeva vreun fel de cursuri, nu universitare, ci postuniversitare, pentru cei de patruzeci de ani, care să-i pregătească pentru viaţa lor viitoare şi pentru cerinţele ei, aşa cum şcolile noastre generale şi superioare îi introduc pe tineri în cunoaşterea vieţii şi a lumii? Nu, noi intrăm profund nepregătiţi în după-amiaza vieţii şi, încă mai rău, o facem presupunînd în mod fals că adevărurile şi idealurile noastre de pînă acum rămîn valabile. Nu putem trăi în după-amiaza vieţii după acelaşi program ca în dimineaţa ei, căci din ceea ce am avut mult dimineaţa ne rămîne puţin seara şi ceea ce a fost adevărat dimineaţa a devenit neadevărat seara. Am avut de tratat prea mulţi oameni în vîrstă, am privit prea des în tainiţele sufletelor lor, pentru ca să nu fiu zguduit de adevărul acestei legi fundamentale.

785 Omul care îmbătrîneşte ar trebui să ştie că viaţa lui nu mai *urcă şi nu se mai extinde, ci că un proces intern implacabil* o sileşte să se restrîngă. Pentru omul tînăr este aproape un păcat sau cel puţin un pericol să se ocupe prea mult de sine însuşi, pentru omul care îmbătrîneşte însă, este o datorie şi o necesitate să se dedice unui studiu cît mai serios al sinelui său. După ce şi-a risipit razele pe o lume întreagă, soarele şi le retrage acum, spre a se lumina pe sine însuşi. În loc de asta, mulţi oameni în vîrstă preferă să devină ipohondri, avari, pedanţi notorii, laudatore temporis acti sau poate chiar tineri veşnici, toate acestea fiind surogate lamentabile pentru iluminarea sinelui, dar rezultînd inevitabil din iluzia deşartă că a doua jumătate a vieţii ar trebui să fie guvernată tot de principiile primei jumătăţi.

Spuneam mai înainte că noi nu am avea şcoli pentru cei de patruzeci de ani. Dar asta nu e întru totul adevărat. Religiile noastre sînt, din vechi timpuri, asemenea şcoli sau, cel puţin, au fost cîndva. Pentru cîţi vor mai fi fiind? Cîţi dintre noi, oameni mai în vîrstă, sîntem într-adevăr pregătiţi în asemenea şcoli pentru tainele celei de-a doua jumătăţi a vieţii, pentru bătrîneţe, moarte şi eternitate? 786

Cu siguranţă că omul nu ar atinge vîrsta de 70 sau 80 de ani, dacă această longevitate n-ar avea un sens pentru speţa sa. De aceea şi apusul vieţii sale trebuie să-şi aibă rostul, nu poate să fie doar o jalnică prelungire a ceea ce a fost înainte de amiază. Sensul dimineţii este, fără îndoială, dezvoltarea individualităţii, consolidarea şi înrădăcinarea sa în lumea exterioară şi grija pentru urmaşi. Toate acestea ţin, evident, de scopurile naturii. Dar cînd aceste scopuri sînt atinse, chiar cu vîrf şi îndesat, mai trebuie oare să continue statornic, dincolo de orice sens raţional, acumularea de bani, ascensiunea socială şi extinderea existenţei? Cel care tîrăşte după el, în felul acesta, fără să aibă nevoie, pînă la apusul vieţii, legea dimineţii, adică scopul naturii – o va plăti cu neplăceri psihice, tot aşa cum un tînăr care vrea să-şi păstreze egoismele copilăreşti la maturitate, îşi va plăti greşeala cu insuccese sociale. Să cîştigi bani, să-ţi asiguri existenţa socială, să ai grijă de familie şi de urmaşi sînt încă lucruri ce ţin doar de natură şi nu de cultură. Cultura se află dincolo de scopurile naturii. Oare rostul celei de a doua jumătăţi a vieţii ar putea fi atunci în cultură? 787

La triburile primitive, de pildă, vedem că aproape întotdeauna bătrînii sînt păstrătorii misterelor şi legilor, iar cultura tribului se exprimă în primul rînd prin acestea. Cum stăm noi în această privinţă? Unde este înţelepciunea bătrînilor noştri? Unde sînt tainele şi viziunile lor? La noi, bătrînii vor aproape 788

întotdeauna să-i imite pe tineri. În America, idealul este, am putea spune, ca tatăl să fie fratele fiului său, iar mama, dacă se poate, sora cea mică a fiicei sale.

789 Nu ştiu cît din această rătăcire poate fi pusă pe seama unei reacţii împotriva exacerbării de altădată a respectabilităţii şi cît pe seama unor idealuri false. Acestea din urmă există, fără nici o îndoială: aceşti oameni nu-şi au ţinta în faţă, ci în urmă. Şi se străduiesc să şi-o atingă mergînd îndărăt. Trebuie să le concedem că e greu să-ţi dai seama ce ţeluri ar trebui să aibă a doua jumătate a vieţii, altele decît cele din prima: extinderea vieţii, utilitatea, eficienţa, reuşita în viaţa socială, netezirea căii urmaşilor către căsătorii convenabile şi situaţii bune – destule rosturi în viaţă! Din păcate însă, rosturi neîndestulătoare pentru mulţi care nu sînt în stare să vadă în îmbătrînire decît o simplă împuţinare a vieţii şi nu sînt în stare să simtă decît că idealurile de odinioară au pălit şi s-au uzat. Desigur, dacă ei şi-ar fi umplut cupa vieţii pînă la refuz şi dacă ar fi golit-o pînă la fund la timpul potrivit, ar simţi acum cu totul altfel; nu ar fi rămas în urmă cu nimic, tot ce era de ars ar fi ars şi liniştea bătrîneţii le-ar fi binevenită. Dar să nu uităm că foarte puţini oameni sînt artişti ai vieţii, că arta de a trăi este cea mai nobilă şi cea mai rară dintre arte. Să goleşti toată cupa cu graţie – cui îi reuşeşte oare asta? Aşa încît, mulţi oameni rămîn cu viaţa în mare parte netrăită – de multe ori chiar cu posibilităţi pe care nu le-ar fi putut trăi nici cu cea mai mare bunăvoinţă – şi astfel ajung în pragul bătrîneţii cu năzuinţe neîmplinite, care, fără voia lor, le întorc privirile îndărăt.

790 Dar e un mare pericol pentru astfel de oameni să privească îndărăt. Ei ar avea absolută nevoie de o perspectivă în faţă şi de o ţintă în viitor. Şi tocmai pentru asta există în toate marile religii făgăduinţa unei lumi de dincolo, o ţintă supralumească,

ce le permite muritorilor să-şi trăiască a doua jumătate a vieţii cu o finalitate, aşa cum şi-au trăit-o şi pe prima. Dar, pe cît de mult crede omul de astăzi în ţelul ascensiunii sau extinderii vieţii, pe atît de îndoielnică sau de-a dreptul incredibilă i se pare ideea vreunei vieţi de după moarte. Şi totuşi, sfîrşitul vieţii, adică moartea, nu poate constitui un ţel raţional decît dacă viaţa îţi este atît de mizerabilă încît eşti, în cele din urmă, fericit să înceteze odată ori, bunăoară, dacă ai căpătat convingerea că soarele îşi urmăreşte, cu aceeaşi consecvenţă cu care s-a înălţat pînă la amiază, şi apusul, căci el apune «spre a lumina tărîmuri îndepărtate». Dar puterea de a crede este în ziua de azi o artă atît de dificilă, încît a devenit aproape inaccesibilă, mai ales părţii cultivate a omenirii. Ne-am obişnuit prea mult cu gîndul că, în ce priveşte nemurirea şi altele asemenea, există doar tot felul de opinii contradictorii şi nici un fel de dovezi convingătoare. Cum cuvîntul nostru de ordine contemporan, avînd o putere de convingere aparent absolută este «ştiinţa», am dori dovezi «ştiinţifice». Dar acei oameni dintre cei cultivaţi, care gîndesc, ştiu foarte bine că o asemenea dovadă e de domeniul imposibilităţilor filozofice. Pur şi simplu, nu putem şti nimic despre asta.

Mai trebuie oare să adaug şi observaţia că, din aceleaşi mo- 791
tive, nu se poate şti dacă nu cumva se întîmplă totuşi ceva după moarte? Răpunsul este un non liquet, nici pozitiv, nici negativ. Pur şi simplu nu ştim nimic ştiinţific determinat despre asta şi sîntem deci în aceeaşi situaţie ca atunci, de pildă, cînd ne punem întrebarea dacă există sau nu locuitori pe Marte, iar marţienilor, dacă ar exista vreunul, puţin le-ar păsa dacă noi le confirmăm sau le tăgăduim existenţa. Ei pot să existe sau să nu existe. Aşa se întîmplă şi cu aşa-numita nemurire şi cu asta am putea clasa problema definitiv.

792 Dar aici se trezeşte conştiinţa mea de medic care mai are ceva esenţial de spus în această chestiune. Căci am avut ocazia să observ că o viaţă îndreptată spre un ţel este, în general, mai bună, mai bogată şi mai sănătoasă decît una lipsită de ţel şi că e mult mai bine să mergi în pas cu timpul, înainte, decît în răspăr cu timpul, îndărăt. Bătrînul care nu se poate despărţi de viaţă i se pare medicului psihiatru la fel de debil şi de bolnav ca şi tînărul care nu a fost în stare să-şi facă o viaţă a lui. Şi, într-adevăr, în multe cazuri este vorba de acelaşi nesaţ copilăresc, de aceeaşi spaimă, de aceeaşi sfidare şi încăpăţînare, la unul ca şi la celălalt. Ca medic, sînt convins că este, ca să zic aşa, mai igienic să vezi în moarte un scop pe care trebuie să-l urmăreşti decît să i te împotriveşti, împotrivirea fiind ceva nesănătos şi anormal, deoarece îi răpeşte celei de-a doua jumătăţi a vieţii, ţelul. De aceea, găsesc că toate religiile cu un ţel supralumesc sînt extrem de raţionale, privite din punctul de vedere al igienei psihice. Dacă aş trăi într-o casă despre care aş şti că în următoarele 14 zile mi se va dărîma în cap, toate funcţiile mele vitale ar fi afectate de acest gînd; dacă, dimpotrivă, m-aş simţi în siguranţă acolo, aş putea trăi tihnit şi normal. Ar fi, aşadar, bine, din punctul de vedere al medicului psihiatru, dacă am putea gîndi că moartea e doar o trecere, o fază a unui nebănuit de amplu şi de îndelungat proces al vieţii.

793 În ciuda faptului că majoritatea oamenilor nu ştiu pentru ce are nevoie organismul lor de sare, toţi o doresc dintr-o nevoie instinctivă. Aşa se întîmplă şi cu cele psihice. Dintotdeauna, majoritatea oamenilor au resimţit nevoia unei vieţi de apoi. De aceea, nu cădem, cu constatarea noastră, alături, ci chiar în mijlocul marelui fir central al vieţii umanităţii. Aşa încît gîndim corect, în sensul propriu vieţii, chiar dacă nu înţelegem ce gîndim.

Dar oare înţelegem noi, în genere, ceva din ce gîndim? 794
Înţelegem doar acele gînduri care nu sînt nimic altceva decît nişte ecuaţii din care nu rezultă niciodată mai mult decît am introdus în ele. Acesta este intelectul. Dar, dincolo de el, există o gîndire în imagini primordiale, în simboluri, care sînt mai vechi decît omul istoric şi înnăscute lui din cele mai vechi timpuri, supravieţuind tuturor generaţiilor şi împlinind, veşnic vii, adîncurile sufletului nostru. O viaţă deplină este posibilă numai în armonie cu ele, înţelepciunea este reîntoarcerea la ele. Nu este vorba, în realitate, nici de credinţă, nici de ştiinţă, ci de armonia gîndirii noastre cu imaginile primordiale ale inconştientului nostru, mumele ireprezentabile ale tuturor gîndurilor pe care conştientul nostru le-ar putea născoci vreodată. Şi unul din gîndurile acestea primordiale este ideea vieţii de dincolo de moarte. Ştiinţa este incompatibilă cu aceste imagini primordiale. Ele sînt date iraţionale, condiţii a priori ale imaginaţiei, care există pur şi simplu şi a căror utilitate şi îndreptăţire ştiinţa nu o poate descoperi decît a posteriori, aşa cum a descoperit, de pildă, funcţia tiroidei, care înainte de secolul al nouăsprezecelea nu putea fi considerată decît un organ fără sens. Imaginile primordiale sînt pentru mine tocmai ceva de felul unor organe sufleteşti cărora le port de grijă pe cît se poate şi de aceea, unui pacient mai în vîrstă ar trebui să-i spun cam aşa: «Imaginea dumneavoastră despre Dumnezeu sau ideea dumneavoastră de nemurire este atrofiată şi ca urmare metabolismul dumneavoastră sufletesc este dereglat». Străvechiul φάρμακον ἀθανασίας, leacul nemuririi, este mult mai plin de înţelesuri şi mai profund decît credeam noi.

Daţi-mi voie să mă mai întorc o clipă, în încheiere, la compa- 795
raţia cu soarele. Cele 180 de grade ale arcului vieţii noastre se împart în patru părţi. Prima pătrime, cea de la răsărit, este

copilăria, adică acea stare lipsită de probleme în care sîntem doar o problemă pentru alţii, dar nu sîntem conştienţi încă de propria noastră problematică. Problematica noastră conştientă acoperă a doua şi a treia pătrime, iar în ultima pătrime, cea a senectuţii, ne cufundăm iarăşi în acea stare în care, indiferent de atitudinea noastră conştientă, devenim din nou o problemă pentru ceilalţi. Deşi extrem de diferite, prima copilărie şi adînca bătrîneţe au ceva în comun, şi anume cufundarea în sufletescul inconştient. Cum sufletul copilului se dezvoltă din inconştient, psihologia lui, deşi cu greu, poate fi desluşită totuşi mai degrabă decît cea a bătrînului care se scufundă din nou în inconştient spre a dispărea treptat acolo. Copilăria şi senectutea sînt stările lipsite de probleme ale vieţii şi de aceea nici nu m-am ocupat de ele aici.

CĂSĂTORIA CA RELAŢIE PSIHOLOGICĂ

Articol apărut pentru prima oară în volumul *Das Ehe-Buch. Eine neue Sinngebung im Zusammenklang der Stimmen führenden Zeitgenossen*, editat de Hermann Keyserling, Kampmann, Celle, 1925; apoi în volumul *Seelenprobleme der Gegenwart*, Rascher, Zürich, 1931, reeditat în 1969. Tradus după *Gesammelte Werke*, vol.XVII, § 324–345.

Căsătoria, ca relaţie psihologică, este o construcţie complicată. E alcătuită dintr-o serie întreagă de date subiective şi obiective, avînd, indiscutabil, o natură foarte eterogenă. Cum în expunerea mea aş vrea să mă limitez la problema psihologică a căsătoriei, voi fi nevoit să exclud, în esenţă, datele de natură juridică şi socială, deşi aceste fapte influenţează relaţiile dintre soţi în extrem de mare măsură. 324

Ori de cîte ori vorbim de o «relaţie psihologică», presupunem existenţa unui *conştient*. O «relaţie psihologică» între doi oameni aflaţi amîndoi într-o stare inconştientă nu există. Priviţi din punct de vedere psihologic, ei sînt complet lipsiţi de relaţii. Văzuţi din alte puncte de vedere, din punct de vedere fiziologic, bunăoară, ar putea fi totuşi într-o relaţie, dar o asemenea relaţie nu o putem numi psihologică. Oricum, o inconştienţă totală, ca cea presupusă aici, nu survine niciodată ca atare, dar există totuşi inconştienţe parţiale, de o extindere ce nu e neînsemnată. În măsura în care asemenea inconştienţe există, relaţia psihologică este, de asemenea, îngrădită. 325

La copil, conştientul se iveşte din adîncurile vieţii sufleteşti inconştiente, la început sub forma unor insule disparate, care se 326

unesc abia pe urmă, treptat, într-un «conştient» coerent. Procesul progresiv de dezvoltare spirituală înseamnă o *extindere a conştientului*. Din clipa formării unui conştient coerent, este dată posibilitatea unei relaţii psihologice. Conştientul este întotdeauna, în măsura în care ne putem noi da seama, o conştienţă de sine. Spre a fi conştient de mine însumi, trebuie să mă pot distinge de ceilalţi. Numai dacă această distincţie este făcută, se poate satbili o relaţie. Chiar dacă, în general, distincţia aceasta se face, ea rămîne, în mod normal, întotdeauna lacunară, căci zone foarte extinse ale vieţii sufleteşti sînt, poate, inconştiente. În ce priveşte conţinuturile inconştiente, nu există nici o distincţie şi de aceea, în domeniul lor, nici nu se poate forma vreo relaţie; în zona lor domneşte încă starea originară, inconştientă, de *identitate primitivă* a eu-lui cu ceilalţi, domneşte, aşadar, o lipsă totală de relaţii.

327 Tînărul aflat la vîrsta însurătorii are, ce-i drept, o conştienţă de sine (fata, de regulă, mai mult decît băiatul), dar nu a trecut încă prea multă vreme de cînd a ieşit din ceţurile inconştienţei originare. Are, de aceea, zone vaste aflate încă în umbra inconştienţei şi care, atît cît se extind, nu permit formarea unei relaţii psihologice. Practic, asta înseamnă că tînărului nu-i este dată decît o cunoaştere incompletă a celorlalţi, precum şi a sa proprie şi de aceea el nu poate fi edificat decît insuficient în ce priveşte motivaţiile celorlalţi, precum şi ale sale proprii. El acţionează, de regulă, conform unor motivaţii în mare parte inconştiente. Lui, subiectiv, i se pare, fireşte, că ar fi conştient, deoarece supraestimăm întotdeauna conţinuturile noastre conştiente, iar faptul că ceea ce considerăm a fi o culme în fine cucerită nu e, în realitate, decît treapta cea mai de jos a unui foarte lung urcuş, este şi rămîne pentru noi o mare şi surprinzătoare descoperire. Cu cît mai extins este domeniul

inconştienţei, cu atît mai puţin poate fi vorba, în cazul căsătoriei, de o alegere liberă – lucru ce se face simţit în mod subiectiv prin acea clar perceptibilă forţă a destinului de care te simţi constrîns cînd eşti îndrăgostit. Iar dacă nu este vorba de dragoste, te poţi simţi totuşi constrîns, dar, fireşte, într-un mod mai puţin plăcut.

Motivaţiile încă inconştiente sînt de natură personală sau 328
generală. Este vorba, mai întîi, de motive ce provin din *influenţa părinţilor*. În acest sens, tînărul este determinat de raportul cu mama, iar tînăra fată de raportul cu tatăl. Cel dintîi factor care îi influenţează în mod inconştient, le favorizează sau le complică alegerea, este gradul în care sînt legaţi de părinţi. O iubire conştientă faţă de tată sau mamă favorizează alegerea unui soţ asemănător tatălui, respectiv a unei soţii asemănătoare mamei. În schimb, o legătură inconştientă (care nu se exteriorizează neapărat ca iubire) complică alegerea şi constrînge la anumite modificări specifice ale ei. Spre a le înţelege, trebuie să ştim, în primul rînd, de ce provenienţă este legătura inconştientă şi în ce condiţii duce la modificări forţate sau la inhibări ale alegerii conştiente. *De regulă, toată acea viaţă pe care părinţii ar fi putut-o trăi, dar şi-au refuzat-o din motive artificiale, rămîne moştenire, într-o formă răsturnată, copiilor* sau, cu alte cuvinte, aceştia din urmă sînt constrînşi în mod inconştient să-şi trăiască viaţa într-un sens care să compenseze neîmplinirile din viaţa părinţilor. Aşa se face că părinţi hipermorali au copii aşa-zis amorali, că un tată iresponsabil şi decăzut are un fiu de o ambiţie bolnavă ş.a.m.d. Urmările cele mai nefaste le are *inconştienţa artificială* a părinţilor. O mamă, bunăoară, care îşi refuză în mod artificial conştienţa spre a păstra intacte aparenţele unei căsătorii reuşite, îşi leagă fiul de sine în mod inconştient, oarecum ca surogat al bărbatului ei. Fiul, dacă nu este împins astfel de-a dreptul la

homosexualitate, este constrîns, în schimb, la alte modificări ale alegerii, de fapt complet improprii lui însuşi. Se însoară, de pildă, cu o fată care este în mod evident inferioară mamei (mamei lui) şi care, deci, nu o poate concura pe aceasta sau, bunăoară, se lasă prins în mrejele unei femei cu caracter tiranic şi arogant, care să-l poată smulge în oarecare măsură mamei. În prezenţa unui instinct sănătos, alegerea poate rămîne independentă de astfel de influenţe, dar acestea se fac simţite totuşi, mai devreme sau mai tîrziu, sub forma unor inhibiţii. O alegere mai mult sau mai puţin pur instinctivă ar trebui să fie cea mai bună din punctul de vedere al perpetuării speciei, dar din punct de vedere psihologic, nu este totuşi o alegere întotdeauna fericită, deoarece personalitatea pur instinctivă şi cea individual diferenţiată se află adesea la o enorm de mare distanţă. Într-un atare caz, spiţa poate fi, ce-i drept, îmbunătăţită sau împrospătată prin alegerea pur instinctivă, dar cu preţul sacrificării unei fericiri individuale. (Noţiunea de «instinct» nu înseamnă, fireşte, nimic altceva decît o însumare a tuturor factorilor organici şi sufleteşti cu putinţă, a căror natură e în mare parte necunoscută.)

329 Dacă individul nu ar avea altă menire decît cea de instrument al perpetuării speciei, atunci alegerea pur instinctivă a soţului sau a soţiei ar fi, de bună seamă, pe departe cea mai bună. Dar cum temeiurile unei atari alegeri sînt inconştiente, ea nu permite decît întemeierea unui raport impersonal, de felul celui ce poate fi observat foarte bine la primitivi. Dacă într-un asemenea caz am mai putea vorbi, în genere, de o «relaţie», ar fi vorba doar de un raport şters, distant, de natură pronunţat impersonală, reglementat complet prin obiceiuri şi prejudecăţi tradiţionale, prototip al oricărei căsătorii convenţionale.

330 În măsura în care inteligenţa sau şiretenia sau aşa-numita iubire prevenitoare a părinţilor nu a aranjat căsătoria copiilor şi

în măsura în care la copii, instinctul primitiv nu a fost mutilat nici printr-o falsă educaţie şi nici prin influenţele ascunse exercitate de complexele refulate şi neglijate ale părinţilor, alegerea soţului sau a soţiei se va face, în mod normal, conform unor motivaţii instinctive inconştiente. Inconştienţa implică nediferenţiere, identitate primitivă. Rezultatul practic este că fiecare presupune despre celălalt că are o structură psihologică de acelaşi fel cu a sa proprie. Sexualitatea normală, trăire comună şi îndreptată în aparenţă spre un ţel comun, întăreşte sentimentul unităţii şi identităţii. Această stare va fi numită deplină *armonie* şi va fi preţuită ca o mare fericire («un trup şi un suflet»), desigur pe bună dreptate, deoarece întoarcerea la acea stare originară de inconştienţă şi de unitate lipsită de conştienţă este ca o întoarcere în copilărie (de unde şi gesturile copilăroase ale îndrăgostiţilor), ba mai mult, ca o întoarcere la viaţa prenatală, la acea mare grea de vagile presentimente ale unei plenitudini creatoare încă inconştiente. Da, este, fără putinţă de tăgadă, o autentică trăire a divinului, a cărui putere covîrşitoare destramă şi resoarbe absolut tot ce e individual. Este o adevărată comuniune cu viaţa însăşi şi cu destinul impersonal. Voinţa proprie, care te face să rămîi tu însuţi, se frînge, femeia devine mamă, bărbatul devine tată, amîndoi fiind privaţi astfel de libertate şi devenind unelte ale vieţii ce-şi urmează cursul.

Relaţia rămîne limitată la ţelul biologic instinctiv, la perpe- 331
tuarea speciei. Cum acest scop e de natură colectivă, relaţia psihologică dintre cei doi soţi este, în esenţă, de natură de asemenea colectivă şi, de aceea, nu poate fi privită, în sens psihologic, ca o *relaţie individuală*. Despre o asemenea relaţie putem vorbi abia atunci cînd natura motivaţiilor inconştiente este cunoscută, iar identitatea originară – în mare parte înlăturată. Arareori sau – am putea spune – niciodată o căsătorie nu evoluează fără

zguduiri şi fără crize către o relaţie individuală. Nu există conştientizare fără suferinţă.

331a Căile ce duc la conştientizare sînt multe, dar ele urmează, totuşi, anumite legi. Prefacerile încep, în general, odată cu *intrarea în a doua jumătate a vieţii*. Mijlocul vieţii constituie o perioadă de foarte mare importanţă psihologică. Copilul îşi începe viaţa psihologică într-un cerc restrîns, în jurul mamei şi în familie. Odată cu maturizarea sa progresivă, i se lărgeşte orizontul şi sfera de influenţă. Speranţele şi intenţiile i se îndreaptă spre lărgirea sferei puterii şi posesiunilor sale, dorinţele i se întind acaparatoare asupra lumii, pe zone tot mai largi. Voinţa individului devine identică, în tot mai mare măsură, cu scopurile naturale ale motivaţiilor inconştiente. Astfel, omul insuflă lucrurilor oarecum propria sa viaţă, pînă cînd, în cele din urmă, acestea încep să trăiască ele însele şi să se înmulţească, iar omul este depăşit, pe nesimţite, de ele. Mamele sînt întrecute de copiii lor, bărbaţii de propriile lor creaţii, iar ceea ce a fost adus cîndva pe lume trudnic, probabil cu mari osteneli, nu mai poate fi ţinut în loc. A fost cîndva o pasiune, a devenit apoi îndatorire şi în cele din urmă s-a transformat într-o insuportabilă povară, într-un vampir ce-a supt viaţa propriului său creator. Mijlocul vieţii este momentul celei mai mari înfloriri, omul aflîndu-se încă la lucru cu întreaga sa forţă şi cu toată voinţa sa. Dar tocmai în această clipă se naşte înserarea, începe a doua jumătate a vieţii. Pasiunea îşi schimbă faţa şi se numeşte de acum datorie, orice «vreau» devine un inexorabil «trebuie», iar întorsăturile de drum, surprizele şi descoperirile de altădată, devin obişnuinţe. Vinul a fiert şi-ncepe să se limpezească. Omul capătă tendinţe conservatoare, dacă totul merge bine. Priveşte adesea, fără să vrea, îndărăt şi nu înainte şi începe să-şi dea socoteală de felul cum i s-a scurs viaţa pînă acum. Îşi caută adevăratele motivaţii

şi face descoperiri. Privirea critică asupra sa însuşi şi asupra propriului destin îi oferă prilejul de a-şi cunoaşte felul de a fi. Dar cunoaşterea acestor lucruri nu vine de la sine. Această cunoaştere nu se obţine decît cu preţul unor mari zguduiri.

Cum în a doua jumătate a vieţii ţelurile sînt altele decît în 331b
prima, o mult prea largă adăstare în atitudinea juvenilă duce la o lipsă de unitate a voinţei. Conştientul zoreşte încă înainte, ascultînd oarecum de propria sa inerţie, inconştientu însă trage îndărăt, căci forţa şi voinţa lăuntrică de extindere sînt epuizate. Această lipsă de unitate cu sine însuşi produce nemulţumire, iar neconştientizarea propriei stări duce, de regulă, la proiectarea motivelor asupra soţului sau a soţiei. Se instalează astfel o atmosferă critică, condiţie indispensabilă conştientizării. Fireşte, această stare nu se instalează, de regulă, la ambii soţi simultan. Nici cea mai reuşită căsătorie nu poate şterge cu desăvîrşire particularităţile individuale, astfel ca stările soţilor să fie absolut identice. Îndeobşte, unul dintre soţi îşi găseşte locul în căsătorie mai repede decît celălalt. Unul, bazat pe un raport pozitiv cu părinţii, va avea puţine dificultăţi sau nu va avea dificultăţi deloc în adaptarea sa la celălalt, pe cînd celălalt se va împiedica, poate, de o profundă legătură inconştientă cu părinţii. De aceea, va ajunge abia mai tîrziu la o deplină adaptare şi adaptarea aceasta, fiind obţinută mai greu, se va menţine, poate, mai multă vreme.

Deosebirile de ritm, pe de o parte, iar pe de altă parte *amploa-* 331c
rea personalităţii spirituale sînt cele două condiţii ce produc o dificultate tipică ce îşi arată efectele în momentul critic. N-aş vrea să se creadă că printr-o «personalitate spirituală de mare amploare» înţeleg întotdeauna o natură deosebit de generoasă sau bogată. Nu este nicidecum aşa. Mă gîndesc aici, mai degrabă, la o natură spirituală într-un anume sens *complicată*, compa-

rabilă cu o piatră cu multe faţete, contrapusă unui simplu cub. E vorba de naturi multilaterale, de regulă problematice, marcate de unităţi psihice ereditare mai mult sau mai puţin incompatibile. Adaptarea la astfel de naturi sau adaptarea lor la personalităţi mai simple este întotdeauna dificilă. De regulă, astfel de oameni, cu o structură întrucîtva disociată, au totodată capacitatea de a renunţa, pentru mai multă vreme, la anumite trăsături de caracter incompatibile şi de a-şi compune astfel o aparenţă de simplitate ori, bunăoară, «multilateralitatea» lor, caracterul lor sclipitor, le poate da un farmec cu totul deosebit. În astfel de naturi, oarecum labirintice, celălalt se poate pierde uşor sau, cu alte cuvinte, poate găsi o asemenea bogăţie de trăiri posibile încît interesul său personal îşi găseşte cu prisosinţă ocupaţii; desigur, nu întotdeauna plăcute, deoarece ocupaţia sa constă adesea din a-l urmări pe cel dintîi pe tot felul de căi lăturalnice sau greşite. Oricum, personalitatea mai simplă are astfel la îndemînă posibilitatea atîtor trăiri încît este complet învăluită sau chiar complet capturată de ele, mistuindu-se oarecum în personalitatea mai amplă şi nemaivăzînd nimic dincolo de ea. Fenomenul acesta este aproape curent: o femeie complet cuprinsă spiritual de bărbatul ei sau un bărbat complet cuprins afectiv de nevasta lui. Am putea numi situaţia asta *problema celui cuprins şi a celui cuprinzător.*

332 *Cel cuprins* este, în esenţă, întru totul înăuntrul căsătoriei. Se întoarce, nefragmentat, către celălalt, în exterior nemaiexistînd pentru el nici o îndatorire importantă şi nimic care să-i captiveze interesul. Partea neplăcută a acestei stări, de altfel «ideale», e dependenţa neliniştitoare de o personalitate cam imprevizibilă, care nu prezintă, deci, încredere sau nu e întru totul demnă de crezare. Avantajul e propria stare de nefragmentare – un factor ce nu e de dispreţuit în economia sufletească!

rabilă cu o piatră cu multe faţete, contrapusă unui simplu cub. E vorba de naturi multilaterale, de regulă problematice, marcate de unităţi psihice ereditare mai mult sau mai puţin incompatibile. Adaptarea la astfel de naturi sau adaptarea lor la personalităţi mai simple este întotdeauna dificilă. De regulă, astfel de oameni, cu o structură întrucîtva disociată, au totodată capacitatea de a renunţa, pentru mai multă vreme, la anumite trăsături de caracter incompatibile şi de a-şi compune astfel o aparenţă de simplitate ori, bunăoară, «multilateralitatea» lor, caracterul lor sclipitor, le poate da un farmec cu totul deosebit. În astfel de naturi, oarecum labirintice, celălalt se poate pierde uşor sau, cu alte cuvinte, poate găsi o asemenea bogăţie de trăiri posibile încît interesul său personal îşi găseşte cu prisosinţă ocupaţii; desigur, nu întotdeauna plăcute, deoarece ocupaţia sa constă adesea din a-l urmări pe cel dintîi pe tot felul de căi lăturalnice sau greşite. Oricum, personalitatea mai simplă are astfel la îndemînă posibilitatea atîtor trăiri încît este complet învăluită sau chiar complet capturată de ele, mistuindu-se oarecum în personalitatea mai amplă şi nemaivăzînd nimic dincolo de ea. Fenomenul acesta este aproape curent: o femeie complet cuprinsă spiritual de bărbatul ei sau un bărbat complet cuprins afectiv de nevasta lui. Am putea numi situaţia asta *problema celui cuprins şi a celui cuprinzător.*

332 *Cel cuprins* este, în esenţă, întru totul înăuntrul căsătoriei. Se întoarce, nefragmentat, către celălalt, în exterior nemaiexistînd pentru el nici o îndatorire importantă şi nimic care să-i captiveze interesul. Partea neplăcută a acestei stări, de altfel «ideale», e dependenţa neliniştitoare de o personalitate cam imprevizibilă, care nu prezintă, deci, încredere sau nu e întru totul demnă de crezare. Avantajul e propria stare de nefragmentare – un factor ce nu e de dispreţuit în economia sufletească!

Cel cuprinzător, cel care din pricina structurii sale cam diso- 333
ciate, ar avea o deosebită nevoie să-şi găsească unitatea într-o iubire deplină, nefragmentată, faţă de un altul, va fi întrecut în această strădanie, desigur trudnică, a sa, de către personalitatea mai simplă. În timp ce caută în celălalt tot felul de subtilităţi şi complicaţii care să servească drept completare şi drept contraparte propriilor sale faţete, tulbură simplitatea acestuia. Iar cum în toate împrejurările obişnuite, simplitatea e în avantaj faţă de complicaţii, va trebui în curînd să renunţe la încercările sale de a-i provoca unei naturi simple reacţii subtile şi problematice. Oricum, celălalt, cel care potrivit naturii sale simple, caută în el răspunsuri simple, îi va da în curînd destul de furcă, deoarece tocmai prin aşteptarea unor răspunsuri simple «constelează» (cum spune termenul de specialitate) complicaţiile celui dintîi. Cel dintîi va trebui, nolens volens, să se retragă din faţa puterii de convingere a simplităţii. Cele spirituale (procesele de conştientizare, în general) presupun eforturi atît de mari din partea omului, încît el preferă în orice condiţii simplul, chiar dacă nici măcar nu e adevărat. Iar dacă e măcar pe jumătate adevărat, îi cade pradă – am putea spune. Natura simplă are asupra celei mai complicate efectul unei camere prea mici, care nu-i oferă spaţiu îndestulător. Natura complicată, în schimb, oferă celei mai simple prea multe camere cu prea mult spaţiu, astfel încît acesta din urmă nu ştie niciodată prea bine unde-i e locul, de fapt. Aşa se face că, în mod foarte firesc, cel mai complicat îl cuprinde pe cel mai simplu. Cel dintîi nu se poate însă consuma în cel din urmă, îl înconjură, dar el însuşi nu e înconjurat. Dar cum are, poate, mult mai multă nevoie decît cel din urmă să fie înconjurat, se simte exterior căsătoriei şi, de aceea, joacă, de fiecare dată, rolul problematic. Cu cît mai statornic este cel cuprins, cu atît mai expulzat se simte cel cuprinzător. Prin sta-

tornicia sa, cel dintîi pătrunde stăruitor înăuntru şi cu cît mai mult pătrunde, cu atît mai puţin o poate face celălalt. De aceea, cel cuprinzător aruncă mereu priviri mai mult sau mai puţin iscoditoare pe fereastră, spre exterior – la început, fireşte, inconştient. Dar cînd ajunge la mijlocul vieţii, se trezeşte în el un dor şi mai puternic de acea unitate şi nefragmentare de care, din pricina naturii sale disociate, ar avea foarte mare nevoie şi tocmai atunci se petrec, de obicei, lucruri care-l aduc în conflict cu conştiinţa sa. Devine conştient că îşi doreşte o întregire şi starea de cuprindere, de nefragmentare, de care a dus lipsă mereu. Pentru cel cuprins, evenimentul acesta înseamnă în primul rînd o confirmare a dureroasei incertitudini pe care a resimţit-o mereu; descoperă că în camerele ce-i aparţineau în aparenţă, locuiesc şi alţii, oaspeţi nepoftiţi. Speranţa unei certitudini viitoare piere şi această dez-amăgire îl constrînge să revină asupra lui însuşi, dacă nu reuşeşte cumva, cu mari şi înzecite eforturi, să-l îngenuncheze pe celălalt, forţîndu-l să recunoască şi convingîndu-l că dorul său de unitate nu e decît o fantezie de copil sau de om bolnav. Dacă acest tur de forţă nu-i reuşeşte, acceptarea înfrîngerii îi va face un mare bine, deoarece îi va oferi prilejul să afle că acea certitudine pe care o căutase mereu în alţii, nu poate fi găsită decît în el însuşi. Se regăseşte astfel pe sine însuşi şi descoperă totodată în natura sa simplă toate acele complicaţii pe care cel cuprinzător le căutase zadarnic la el.

334 Dacă cel cuprinzător nu va suferi o prăbuşire în faţa acelui lucru pe care, în general, obişnuim să-l numim o criză matrimonială, ci va crede în îndreptăţirea lăuntrică a dorului său de unitate, atunci va începe prin a lua asupră-şi sfîşierea. O disociere nu se vindecă prin scindare, ci prin sfîşiere. Toate forţele ce aspiră spre unitate, întreaga dorinţă sănătoasă de a se vrea pe sine însuşi se vor răzvrăti împotriva acestei sfîşieri şi-l vor

ajuta astfel să conştientizeze posibilitatea unei unificări interioare, pe care mai înainte o căutase mereu în exterior. Şi îşi va găsi, astfel, starea de nefragmentare în sine însuşi, ca pe un bun al său.

335 Iată ce se întîmplă, extrem de frecvent, la vremea amiezii vieţii şi iată cum îl constrînge minunata natură pe om la trecerea din prima în a doua jumătate a vieţii, la metamorfozarea dintr-o stare în care omul e doar unealta naturii sale instinctuale într-o altă stare, în care nu mai e unealtă, ci el însuşi, la prefacerea naturii în cultură şi a instinctului în spirit.

336 Ar trebui, de fapt, să ne ferim să întrerupem această evoluţie necesară prin silnicii morale, deoarece obţinerea unei atitudini spirituale prin înlăturarea şi reprimarea instinctului este, indiscutabil, o *falsificare*. Nimic nu e mai dezgustător decît o spiritualitate într-ascuns sexualizată; e ceva la fel de necurat ca o senzualitate ţinută la prea mare cinste. Calea trecerii e însă lungă şi cei mai mulţi rămîn împotmoliţi pe această cale. Dacă toată această evoluţie sufletească în şi prin căsătorie ar putea fi lăsată inconştientă, aşa cum se întîmplă la primitivi, prefacerile acestea ar putea avea loc fără prea mari conflicte şi fără rest. Printre aşa-numiţii primitivi, pot fi întîlnite personalităţi spirituale în faţa cărora nu poţi simţi decît un adînc respect, ca în faţa lucrării desăvîrşit maturizate a unui destin neştirbit. Spun asta din proprie experienţă. Dar unde se mai găsesc oare printre europenii noştri de astăzi asemenea figuri nemutilate de nici un fel de silnicii morale? Mai sîntem încă îndeajuns de barbari ca să credem în asceză şi în contrariul ei. Dar roata istoriei nu poate fi întoarsă. Nu putem merge decît înainte în năzuinţa noastră spre acea atitudine care să ne permită să trăim aşa cum o cere, de fapt, destinul neştirbit al omului primitiv. Numai aşa vom fi în stare să nu ne pervertim spiritul în senzualitate şi

senzualitatea în spirit, căci trebuie să trăiască amîndouă, ele trăgîndu-şi seva una din cealaltă.

337 Conţinutul esenţial al relaţiei psihologice din căsătorie este această prefacere pe care am descris-o aici cît se poate de succint. Ar fi multe de spus despre iluziile care servesc scopurilor naturii şi duc, totodată, la acele prefaceri ce marchează mijlocul vieţii. Armonia specifică primei jumătăţi a vieţii (atunci cînd se ajunge într-adevăr la o asemenea acomodare) se întemeiază în esenţă (aşa cum se dovedeşte apoi în faza critică) pe proiecţia anumitor imagini tipice.

338 *Fiecare bărbat poartă în sine imaginea eternului feminin,* nu imaginea unei femei *anume,* ci a unei femei *în genere.* Această imagine este, în fond, o însuşire ereditară transmisă din vremuri străvechi şi înscrisă în sistemul organic, un «tip» (un «arhetip») al tuturor experienţelor liniei ancestrale privind natura feminină, un sediment al tuturor impresiilor privind femeia, un sistem de adaptare moştenit. Dacă nu ar mai exista femei pe lume, din această imagine inconştientă s-ar putea oricînd deduce cum ar trebui să fie alcătuită sufleteşte o femeie. Acelaşi lucru e valabil şi în ce priveşte femeia, ea are o imagine înnăscută a bărbatului. Experienţa ne învaţă că mai corect ar fi să spunem: o imagine a *bărbaţilor,* pe cînd în cazul bărbatului e vorba mai degrabă de o imagine a *femeii.* Această imagine, fiind inconştientă, e proiectată întotdeauna, în mod inconştient, asupra fiinţei iubite şi constituie unul din temeiurile esenţiale ale atracţiei pasionale sau ale contrariului ei. Am numit această imagine *anima* şi găsesc foarte interesantă întrebarea: habet mulier animam?[1] a scolasticilor, întrebarea fiind, după părerea mea, inteligentă, întrucît îndoiala pe care o exprimă este îndreptăţită. Femeia nu

[1] au femeile suflet? (în latină, n.t.)

are o anima, ci un animus. Anima are un caracter erotic-emoţional, în timp ce animus-ul caută să raţioneze şi de aceea, aproape tot ce ştiu să spună bărbaţii despre erotica feminină şi despre viaţa afectivă feminină în genere, se bazează pe proiecţia propriei lor anima şi este, în consecinţă, anapoda. Uluitoarele fantezii şi ipoteze ale femeilor în ce priveşte bărbaţii se bazează pe înrîurirea animus-ului lor, care constituie o inepuizabilă sursă de judecăţi ilogice şi de false cauzalităţi.

Atît anima, cît şi animus-ul se caracterizează printr-o extraor- 339
dinară multilateralitate. Într-o căsătorie, întotdeauna cel cuprins proiectează asupra celui cuprinzător această imagine, în timp ce acestuia din urmă nu-i reuşeşte decît parţial să-şi proiecteze imaginea asupra celuilalt. În acest caz, imaginea aceasta, extrem de fascinantă, atîrnă în gol, aşteptînd parcă să fie împlinită de un om real. Dar există tipuri de femeie parcă anume făcute de natură să ia asupra lor proiecţii de anima. S-ar putea vorbi chiar de un tip anume. Este indispensabil aşa-numitul caracter de «sfinx», cu două sau mai multe înţelesuri, dar nu de un echivoc nebulos de care să nu poţi lega nimic, ci de un echivoc incitant, avînd tăcerea grăitoare a unei Mona Lisa – bătrînă şi tînără, mamă şi fiică, de o castitate îndoielnică, infantilă şi cu o inteligenţă naivă dezarmantă pentru bărbaţi. Nu orice bărbat de mare spirit poate fi animus, deoarece trebuie să exceleze mai puţin în idei bune şi mai mult în cuvinte potrivite, să aibă cuvinte pline de înţelesuri, care să pară a spune mai multe decît spun. Mai trebuie să fie şi întrucîtva neînţeles sau măcar într-un fel oarecare certat cu lumea, pentru ca ideea jertfirii de sine să poată interveni. Trebuie să fie un erou posibil, de un caracter echivoc, dar nu e deloc sigur, totuşi, că o proiecţie a animei nu descoperă adesea cu mult înaintea inteligenţei lente a omului mediu, un adevărat erou.

340 Atît pentru bărbat, cît şi pentru femeie, în măsura în care sînt cuprinzători, împlinirea acestei imagini constituie o trăire plină de consecinţe, deoarece apare aici posibilitatea de a găsi o replică a propriilor complicaţii în fiinţa multiformă a celuilalt. Aici par să se deschidă acele spaţii largi de care te poţi simţi înconjurat şi cuprins. Spun special că «par», deoarece posibilitatea aceasta e cu două tăişuri. După cum proiecţia animus-ului femeii poate avea flerul să descopere un bărbat de valoare, necunoscut celor mulţi şi, mai mult decît atît, îi poate chiar ajuta să-şi găsească adevărata vocaţie, susţinîndu-l moral, bărbatul poate, de asemenea, să-şi formeze, prin proiecţia animei, o «femme inspiratrice». Dar, de cele mai multe ori, pe cît se pare, e vorba doar de o iluzie cu urmări nefaste. Un insucces, deoarece credinţa nu a fost suficient de puternică. Pesimiştilor trebuie să le spun că în aceste imagini sufleteşti primordiale se ascund valori pozitive extraordinare, pe optimişti, în schimb, trebuie să-i avertizez că fantezia i-ar putea orbi şi duce la cele mai absurde rătăciri.

341 Dar nu trebuie să credem că această proiecţie ar fi o relaţie individuală şi conştientă. La început nu e nicidecum aşa. Produce o dependenţă obsesivă, bazată pe motivaţii inconştiente, deşi de altă natură decît motivaţiile biologice. *She* al lui Rider Haggard, bunăoară, arată ce lume uluitoare de reprezentări instituie proiecţia animei. E vorba, în esenţă, de conţinuturi spirituale, avînd adesea un veşmînt erotic, fragmente evidente ale unei mentalităţi mitologice primitive, compuse din arhetipuri, al căror tablou complet constituie aşa-numitul *inconştient colectiv*. Ca atare, o asemenea relaţie este, în fond, colectivă şi nu individuală. (Benoît, care în *Atlantida* a creat un personaj fantastic, coincizînd în amănunt cu *She*, afirmă că nu l-a plagiat pe Rider Haggard.)

340 Atît pentru bărbat, cît şi pentru femeie, în măsura în care sînt cuprinzători, împlinirea acestei imagini constituie o trăire plină de consecinţe, deoarece apare aici posibilitatea de a găsi o replică a propriilor complicaţii în fiinţa multiformă a celuilalt. Aici par să se deschidă acele spaţii largi de care te poţi simţi înconjurat şi cuprins. Spun special că «par», deoarece posibilitatea aceasta e cu două tăişuri. După cum proiecţia animus-ului femeii poate avea flerul să descopere un bărbat de valoare, necunoscut celor mulţi şi, mai mult decît atît, îi poate chiar ajuta să-şi găsească adevărata vocaţie, susţinîndu-l moral, bărbatul poate, de asemenea, să-şi formeze, prin proiecţia animei, o «femme inspiratrice». Dar, de cele mai multe ori, pe cît se pare, e vorba doar de o iluzie cu urmări nefaste. Un insucces, deoarece credinţa nu a fost suficient de puternică. Pesimiştilor trebuie să le spun că în aceste imagini sufleteşti primordiale se ascund valori pozitive extraordinare, pe optimişti, în schimb, trebuie să-i avertizez că fantezia i-ar putea orbi şi duce la cele mai absurde rătăciri.

341 Dar nu trebuie să credem că această proiecţie ar fi o relaţie individuală şi conştientă. La început nu e nicidecum aşa. Produce o dependenţă obsesivă, bazată pe motivaţii inconştiente, deşi de altă natură decît motivaţiile biologice. *She* al lui Rider Haggard, bunăoară, arată ce lume uluitoare de reprezentări instituie proiecţia animei. E vorba, în esenţă, de conţinuturi spirituale, avînd adesea un veşmînt erotic, fragmente evidente ale unei mentalităţi mitologice primitive, compuse din arhetipuri, al căror tablou complet constituie aşa-numitul *inconştient colectiv*. Ca atare, o asemenea relaţie este, în fond, colectivă şi nu individuală. (Benoît, care în *Atlantida* a creat un personaj fantastic, coincizînd în amănunt cu *She*, afirmă că nu l-a plagiat pe Rider Haggard.)

340 Atît pentru bărbat, cît şi pentru femeie, în măsura în care sînt cuprinzători, împlinirea acestei imagini constituie o trăire plină de consecinţe, deoarece apare aici posibilitatea de a găsi o replică a propriilor complicaţii în fiinţa multiformă a celuilalt. Aici par să se deschidă acele spaţii largi de care te poţi simţi înconjurat şi cuprins. Spun special că «par», deoarece posibilitatea aceasta e cu două tăişuri. După cum proiecţia animus-ului femeii poate avea flerul să descopere un bărbat de valoare, necunoscut celor mulţi şi, mai mult decît atît, îi poate chiar ajuta să-şi găsească adevărata vocaţie, susţinîndu-l moral, bărbatul poate, de asemenea, să-şi formeze, prin proiecţia animei, o «femme inspiratrice». Dar, de cele mai multe ori, pe cît se pare, e vorba doar de o iluzie cu urmări nefaste. Un insucces, deoarece credinţa nu a fost suficient de puternică. Pesimiştilor trebuie să le spun că în aceste imagini sufleteşti primordiale se ascund valori pozitive extraordinare, pe optimişti, în schimb, trebuie să-i avertizez că fantezia i-ar putea orbi şi duce la cele mai absurde rătăciri.

341 Dar nu trebuie să credem că această proiecţie ar fi o relaţie individuală şi conştientă. La început nu e nicidecum aşa. Produce o dependenţă obsesivă, bazată pe motivaţii inconştiente, deşi de altă natură decît motivaţiile biologice. *She* al lui Rider Haggard, bunăoară, arată ce lume uluitoare de reprezentări instituie proiecţia animei. E vorba, în esenţă, de conţinuturi spirituale, avînd adesea un veşmînt erotic, fragmente evidente ale unei mentalităţi mitologice primitive, compuse din arhetipuri, al căror tablou complet constituie aşa-numitul *inconştient colectiv*. Ca atare, o asemenea relaţie este, în fond, colectivă şi nu individuală. (Benoît, care în *Atlantida* a creat un personaj fantastic, coincizînd în amănunt cu *She*, afirmă că nu l-a plagiat pe Rider Haggard.)

Dacă la unul din cei doi soţi are loc o atare proiecţie, atunci relaţiei colective biologice i se contrapune o relaţie colectivă spirituală şi se produce astfel acea sfîşiere a celui cuprinzător, pe care am descris-o mai sus. Dacă acesta reuşeşte să nu-şi piardă capul, atunci tocmai datorită conflictului se va găsi pe sine. În acest caz, se poate spune că proiecţia, în sine periculoasă, l-a ajutat să treacă de la o relaţie colectivă la una individuală. Asta echivalează cu o deplină conştienţă a relaţiei din căsătorie. Cum în expunerea mea mi-am propus să discut despre psihologia căsătoriei, psihologia raporturilor bazate pe proiecţii e în afara temei mele. Mă mulţumesc aici doar cu menţionarea faptelor. 342

Nu se poate vorbi, de bună seamă, despre relaţia psihologică din căsătorie, fără să aminteşti măcar în treacăt, chiar cu riscul de a fi greşit înţeles, de natura trecerii critice. După cum bine se ştie, în ce priveşte psihologia, nimic nu poate fi înţeles fără s-o fi trăit tu însuţi. Şi totuşi, faptul acesta nu clinteşte pe nimeni din convingerea că numai judecata sa proprie e completă şi adevărată. Această stranie situaţie provine din inevitabila supraestimare a conţinuturilor conştiente momentane. (Fără această concentrare a atenţiei, omul nici nu ar putea fi conştient.) Aşa se face că fiecare vîrstă îşi are propriile adevăruri psihologice, adevărurile sale programatice – am putea spune – şi tot aşa se întîmplă cu fiece nivel al evoluţiei psihice. Există chiar nivele la care numai puţini ajung – o chestiune de rasă, familie, educaţie, dotare şi pasiune. Natura este aristocratică. Omul normal e o ficţiune, chiar dacă există anumite legităţi general valabile. Viaţa sufletească este o evoluţie ce se poate opri chiar la nivele inferioare. E ca şi cum fiecare om ar avea o greutate specifică, conform căreia urcă sau rămîne la acel nivel la care îşi atinge limitele. Iar ideile şi convingerile şi le formează în conformitate cu acest nivel. De aceea, nu e de mirare că marea majoritate a 343

căsătoriilor îşi ating limita superioară în menirea lor biologică, fără vreun prejudiciu pentru sănătatea spirituală sau morală. Relativ puţini ajung într-o mai adîncă dezbinare cu ei înşişi. Acolo unde nevoile exterioare sînt multe, conflictul nu poate ajunge la o tensiune dramatică, din lipsă de energie. Dar proporţional cu siguranţa socială, creşte nesiguranţa psihologică, la început inconştient, provocînd nevroze şi apoi conştient, ducînd la despărţiri, certuri, divorţuri şi alte «crize matrimoniale». La un nivel şi mai înalt, se cunosc alte posibilităţi ale evoluţiei psihice, care ating sfera religiosului, sferă în care judecata critică nu-şi mai are locul.

344 La oricare din nivelele acestea se poate instala o stagnare, însoţită de o deplină inconştienţă a celor ce ar putea urma la un nivel superior al evoluţiei. De regulă, accesul la nivelul următor este chiar baricadat complet de prejudecăţi apărate cu îndîrjire şi de frici superstiţioase, lucru, desigur, deosebit de oportun, deoarece un om căruia i s-ar permite, din întîmplare, să trăiască la un nivel prea înalt pentru el, ar deveni un nebun periculos.

345 Natura nu e numai aristocratică, ci şi ezoterică. Dar nici un om inteligent nu se va lăsa ispitit să ţină secrete, deoarece îşi va da seama foarte bine că secretele evoluţiei psihice nu pot fi niciodată trădate, pur şi simplu pentru că evoluţia ţine de aptitudinile fiecăruia.

WOTAN

Apărut pentru prima oară în *Neue Schweizer Rundschau*, Zürich, 1936, apoi în volumul *Aufsätze zur Zeitgeschichte*, Zürich, 1946. Tradus după *Gesammelte Werke*, vol.X, §371–399.

En Germanie naistront diverses sectes,
S'approchant fort de l'heureux paganisme,
Le cœur captif et petites receptes,
Feront retour à payer le vraye disme.
Prophéties de Maistre Michel Nostradamus, 1555[1]

Se pare că odată cu războiul mondial, a început pentru Euro- 371
pa o perioadă în care se întîmplă lucruri pe care înainte vreme le puteai vedea cel mult în vis. Se considera chiar că războiul între naţiuni civilizate nu poate fi decît un basm, fiind cultivată opinia că în această lume raţională, internaţional organizată, o asemenea oroare ar fi practic imposibilă. Iar ceea ce a urmat după război a fost un adevărat dans al vrăjitoarelor: răsturnări fantastice, schimbări de graniţe, recăderi de ordin politic în modele medievale şi antice, state care înghit popoare şi întrec cu mult în pretenţiile lor absolutiste, totalitare toate

[1] În Germania vor apărea diferite secte,/ Apropiate mult de fericitul păgînism,/ Captivitatea inimilor şi răsplăţile mărunte,/ Vor face ca din nou adevărata dijmă să fie plătită.

tentativele teocratice anterioare de acest fel, prigoniri ale creştinilor şi evreilor, asasinate politice în masă şi, în fine, şi o veselă năvălire de piraţi asupra unei naţiuni semicivilizate, paşnice.[2]

372 Unde, la nivel mare, se petrec asemenea lucruri, acolo nu mai trebuie să ne mirăm dacă se stîrneşte ceva la fel de straniu la nivel mic şi mărunt. Pe plan filozofic, vom avea totuşi cîtva timp de aşteptat pînă se va fi lămurit cineva pe deplin în ce timpuri trăim, de fapt. Pe plan religios însă, se produc lucruri însemnate. Faptul că în Rusia, pe locul strălucirii multicolore a bisericii ortodoxe greceşti, s-a instalat o mişcare, lamentabilă prin lipsa sa de gust şi de inteligenţă, a celor fără Dumnezeu, nu trebuie, pînă la urmă, să ne mire, oricît de regretabil de scăzut este nivelul spiritual al reacţiei «ştiinţifice». Căci şi în Orientul Apropiat răsufli uşurat cînd ieşi din fumul acelei îngrămădiri de candele, care se dă drept biserica ortodoxă, şi intri într-o moschee onorabilă, în care sublima invizibilitate şi omniprezenţă a lui Dumnezeu nu mai e suplinită printr-o sumedenie de rituri şi obiecte de cult. Şi pînă la urmă, secolul XIX cu iluminarea sa «ştiinţifică», trebuia să ajungă şi în Rusia.

373 Dar faptul că într-o adevărată ţară civilizată, socotită a fi de multă vreme trecută de perioada evului mediu, un zeu al furtunii şi beţiei, aflat de mult într-o odihnă istorică, şi anume Wotan, s-a putut trezi, izbucnind, precum un vulcan stins, într-o nouă activitate – faptul acesta este mai mult decît ciudat; este de-a dreptul picant. El s-a însufleţit, după cum se ştie, într-o mişcare de tineret[3] şi chiar în primele momente ale resuscitării sale a fost sărbătorit cu sîngeroase jertfe de miei. Erau acei

[2] Abisinia

[3] Jugendbewegung – mişcare de tineret germană, fondată în 1899 de elevi din ultimele clase de liceu şi studenţi, care a existat pînă în 1933, cînd s-a transformat în organizaţia «Hitler-Jugend». (n.t.)

tineri blonzi (uneori şi tinere) pe care îi vedeai bătînd drumurile, fără odihnă, din Capul Nord şi pînă în Sicilia, înarmaţi cu rucsac şi lăută, slujitori fideli ai zeului rătăcitor. Mai tîrziu, spre sfîrşitul Republicii din Weimar, drumurile erau bătute în continuare de miile de şomeri, pe care îi întîlneai peste tot rătăcind fără ţel. În 1933, drumurile nu mai erau bătute pur şi simplu, ci se mărşăluia pe ele, mărşăluia, cu sutele de mii, toată suflarea, de la puştii de cinci ani pînă la veterani. Mişcarea hitleristă a pus, în cel mai propriu sens, toată Germania pe picioare şi a produs spectacolul unei migraţii pe loc. Wotan, migratorul, se trezise. La o sectă de oameni simpli din nordul german, el stă într-o sală publică, timid reprezentat sub forma unui Cristos şezînd pe cal alb. Nu ştiu dacă aceşti oameni sînt conştienţi de îndepărtata înrudire a lui Wotan cu figura lui Cristos şi a lui Dionissos; cred mai degrabă că nu.

Wotan, pribeagul fără odihnă, semănătorul de nelinişti, care 374
stîrneşte, ba ici, ba colo, ceartă sau exercită influenţe magice, fusese de mult prefăcut de creştinism într-un diavol şi scînteia doar ca fulger rătăcitor prin nopţi furtunoase sau ca vînător fantomatic cu alaiul său, dar chiar şi aşa numai în tradiţii locale pe cale de dispariţie. Rolul pribeagului fără odihnă fusese preluat de figura, apărută în evul mediu, a lui Ahaşver, a cărui legendă este, de fapt, creştină şi nu evreiască; ceea ce dovedeşte că motivul pribeagului, pe care Cristos nu l-a preluat, a fost proiectat asupra evreilor, căci aşa se întîmplă de regulă: conţinuturile devenite inconştiente sînt regăsite în alţii. În orice caz, coincidenţa apariţiei antisemitismului cu trezirea lui Wotan este o subtilitate psihologică ce merita poate să fie menţionată aici...

Acel zvon de beţie în pădurea virgină a inconştientului nu 375
i-a atins numai pe tinerii germani sărbătorind solstiţiul, ci a fost

interceptat, premonitoriu, şi de Nietzsche, Schuler, Stefan George şi Klages[4]. Cultura de pe Rin şi de la sud de linia Mainului nu poate scăpa totuşi prea lesne de engrama clasică şi de aceea îi place să se refere (după modele clasiciste) la beţia şi exuberanţa antică, adică la Dionissos, puer aeternus şi eros cosmogonic.[5] Acesta este, fără îndoială, ceva mai şcolit decît Wotan. Dar Wotan ar fi fost totuşi mai potrivit. El este zeu al vijeliilor, dezlănţuitor al patimilor şi setei de luptă şi, încă, vrăjitor dotat cu puteri neîntrecute şi iluzionist iniţiat în toate tainele oculte.

376 Cazul lui Nietzsche este totuşi mai deosebit. Complet neiniţiat în rebus germanicis, el a descoperit filistinul cultural, iar cum «Dumnezeu era mort», Zarathustra a întîlnit un zeu necunoscut, o figură neaşteptată, care ba îi era duşmănos, ba se tra-

4 (Notele 4, 5, 17 şi prima parte a notei 18 au fost scrise de autor ulterior, pentru traducerea engleză apărută în *Essays on Contemporary Events*, London, 1947.) La cei de după Nietzsche (1844-1900), s-a pus accentul pe aspectul dionisiac al vieţii, spre deosebire de şi în contrast cu aspectul apolinic. De la *Naşterea tragediei* (1872), fantezia gînditorilor şi poeţilor a fost luată în stăpînire de latura întunecată, pămînteană, feminină, cu trăsăturile sale mantice şi orgiastice. Iraţionalitatea a ajuns treptat să fie considerată un ideal, fapt ce rezultă, de pildă, din toate lucrările lui Alfred Schuler asupra religiilor de mistere şi, în mod deosebit, din scrierile lui Klages (1872-1956), care a dezvoltat filozofia iraţionalismului. După Klages, logos-ul şi conştiinţa nu fac decît să tulbure viaţa creatoare preconştientă. La aceşti scriitori, găsim începuturile unei treptate repudieri a realităţii şi a unei respingeri a vieţii aşa cum este ea. Asta a dus, pînă la urmă, la un cult al extazului, care, printr-o autodizolvare a conştientului, culminează în moarte, moartea însemnînd pentru ei victoria asupra oricărei îngrădiri. Poezia lui Stefan George leagă elemente ale culturii clasice cu creştinismul medieval şi mistica orientală. George atacă hotărît raţionalismul secolelor XIX şi XX. Mesajul său aristocratic, de o frumuseţe mistică, bazat pe o concepţie ezoterică asupra istoriei, a influenţat profund tineretul german. Opera sa a fost exploatată de politicieni lipsiţi de scrupule, în scopuri propagandistice.

5 *Von kosmogonischen Eros* este titlul unei opere fundamentale a lui Klages (apărută pentru prima oară în 1922).

vestea în însăşi figura lui Zarathustra. Astfel că Zarathustra însuşi e prooroc, vrăjitor şi vînt al furtunii:

«Şi ca un vînt voiesc să mai suflu odată printre ei şi cu spiritul meu să-i răpesc spiritului lor suflul: aşa mi-o vrea viitorul. De-adevărat este Zarathustra un vînt puternic pentru toate întinderile; şi iată cu ce sfat sfătuieşte el pe duşmanii săi şi pe toţi care scuipă şi varsă: ‹feriţi-vă să scuipaţi împotriva vîntului!›»[6]

În visul lui Zarathustra[7] cu păzitorul de morminte din muntele-cetate al morţii, se stîrneşte, cînd el vrea să deschidă poarta, 377

«un vînt vijelios cu aripile desfăcute: fluierînd, şuierînd şi tăind văzduhul îmi aruncă un sicriu:
Şi în vuiet şi fluier şi şuier se sparse sicriul, scuipînd mii de rîsete.»

Discipolul, descifrînd visul, îi spune lui Zarathustra: 378

«Nu eşti tu însuţi vîntul cu fluier şuierător, care smulge porţile cetăţilor morţii?
Nu eşti tu însuţi sicriul plin de toate răutăţile felurite şi de toate schimonoselile angelice ale vieţii?»

Din această imagine reiese pregnant secretul lui Nietzsche. În 379
1864 scria deja[8] (*Zeului necunoscut*):

Vreau să te cunosc, necunoscutule,
Tu, cel adînc înfipt în sufletul meu,
Tu, cel ce-mi cutreieri ca o furtună viaţa,

[6] *Also sprach Zarahustra*, p.143.

[7] op.cit., p.200.

[8] *Der werdende Nietzsche. Autobiographysche Aufzeichnungen*, p.239.

Tu, cel de necuprins, rudă a mea!
Pe tine vreau să te cunosc şi ţie vreau să-ţi servesc.

380 Şi douăzeci de ani mai tîrziu, în minunatul său cîntec închinat mistralului, spune:

Vînt mistral, tu, vînător de nouri,
Ucigător de tristeţi, biruitor de ceruri,
Vijeliosule, ce mult te iubesc!
Nu sîntem noi amîndoi oare
Primii născuţi ai aceluiaşi pîntec,
Destinaţi pe vecie aceleiaşi sorţi?[9]

381 În ditirambul intitulat *Tînguirea Ariadnei*[10], el este întru totul căzut pradă zeului-vînător, astfel că nici violenta autoeliberare a lui Zarathustra nu mai poate schimba, pînă la urmă, nimic.

Doborît, îngrozit,
Ca un cadavru viu căruia i se încălzesc picioarele,
Scuturat, ah! de febre necunoscute,
Tremurînd în faţa săgeţilor ascuţite de gheaţă,
Vînat de tine, tu, gînd!
Tu, cel fără de nume, ascuns, îngrozitor!
Tu, vînător de după nor!

Fulgerat de tine,
Tu, ochi batjocoritor ce mă priveşte din întuneric:
– aşa zac eu,
Mă încovoi, mă zvîrcolesc, chinuit
de toate torturile din vecie,

9 *An den Mistral, Werke* V, p.360.

10 *Also sprach Zarathustra*, p.367 (aici fără titlu, iar cu titlul *Klage der Ariadne* în *Werke*, vol. VIII, p.421)

Atins
De tine, cel mai crud dintre vînători,
Tu, necunoscut – Zeu!

Figura remarcabilă a zeului-vînător nu este doar o figură de stil ditirambică, ci o trăire a lui Nietzsche la cincisprezece ani, la şcoala Pforta. El este descris în *Autobiographische Aufzeichnungen*, publicat de Elisabeth Förster-Nietzsche[11]. Acolo, Nietzsche evocă o fantastică plimbare nocturnă printr-o pădure întunecată, unde a fost îngrozit de un «ţipăt ascuţit venind din ospiciul învecinat» şi a dat pe urmă de un vînător cu «trăsături sălbatice, sinistre». Într-o vale «înconjurată de mărăcinişuri sălbatice», vînătorul şi-a dus un fluier la gură şi «a scos un sunet strident», care l-a făcut pe Nietzsche să leşine. După care Nietzsche s-a trezit iarăşi la Pforta. Fusese un coşmar. Trebuie remarcat însă că el, care voia de fapt să se ducă la «Eisleben», oraşul lui Luther, a discutat cu vînătorul să meargă totuşi în «Teutschental»[12]. Fluieratul strident al zeului furtunii în pădurea nocturnă nu prea poate fi înţeles greşit. 382

Să fi fost, într-adevăr, doar specialistul în filozofie antică din Nietzsche şi, nu în ultimul rînd, întîlnirea sa fatală cu Wagner, ceea ce a făcut ca zeul să se numească Dionissos şi nu Wotan? 383

Într-o stranie viziune din cartea sa *Reich ohne Raum*[13], Bruno Goetz a întrezărit taina evenimentelor germane viitoare. Am remarcat pe atunci cartea ca pe o prognoză a vremurilor germane şi am avut-o apoi mereu în vedere. Ea presimte opoziţia dintre 384

11 *Der werdende Nietzsche*, p.84.

12 Oraşul lui Luther este, de fapt, Eisenach, nu *Eisleben*, cuvînt care, ad literam, ar însemna «viaţa de gheaţă», iar *Teutschental*, corectat în Deutschental, ar însemna «valea germanilor». (n.t.)

13 *Împărăţia fără loc* (n.t.)

imperiul ideilor şi cel al vieţii, natura contradictorie a zeului furtunii şi tainicei descoperiri, care a dispărut cînd i-au căzut stejarii şi revine cînd zeul creştin se dovedeşte a fi prea slab pentru a salva creştinătatea de la un masacru fratricid. Cînd Sfîtul Părinte de la Roma, lipsit de orice putere, nu mai putea decît să se tînguie în faţa lui Dumnezeu pentru turmele sale rătăcite, bătrînul vînător cu un singur ochi rîdea la marginea pădurii germane şi punea şaua pe Sleipnir.

385 Dacă ne-am permite să uităm pentru un moment că ne aflăm în anul Domnului 1936 şi că la data aceasta credem că explicăm lumea raţional, motiv pentru care baza explicaţiei noastre trebuie să o constituie factorii economici, politici şi psihologici şi dacă dăm puţin la o parte această mult prea omenească raţionalitate plină de bune intenţii şi dacă în loc să punem vina pe oameni, îi facem răspunzători pe zei pentru cele ce se întîmplă astăzi – atunci, de bună seamă, Wotan n-ar fi deloc nepotrivit ca ipoteză cauzală. Îndrăznesc chiar să fac o afirmaţie eretică: bătrînul Wotan cu caracterul său abisal şi inepuizabil explică mai mult din naţional-socialism decît toţi cei trei factori raţionali amintiţi mai sus, luaţi laolaltă. Chiar dacă fiecare lămureşte un aspect important al lucrurilor ce se petrec în Germania, Wotan spune totuşi mai mult, şi tocmai despre fenomenul general, care, negermanului, chiar după cea mai profundă reflecţie, îi rămîne complet străin şi de nelămurit.

386 Poate că ar trebui să numim acest fenomen general «stare de posesiune». Cu expresia asta e statuat mai întîi un «posedat», dar apoi, deopotrivă, şi «unul care posedă». Dacă nu vrem să-l zeificăm, de-a dreptul, pe Hitler, ceea ce i s-a şi întîmplat deja, de fapt, nu mai rămîne decît Wotan care să poată poseda oamenii. E drept că vărul lui, Dionissos, are şi el o astfel de calitate, dar şi-o extinde, se pare, şi asupra sexului slab. Menadele

formau, de bună seamă, un detaşament SA[14] de femei, care, după relatările mitului, nu era deloc inofensiv. Wotan se limitează la luptătorii Berserker, care şi-au găsit un rost ca gărzi de corp ai unor regi mitici.

Întrucît zeii sînt consideraţi, de un spirit încă infantil, fie 387
entităţi «metafizice» existente în sine, fie, poate, invenţii ludice sau superstiţioase, paralela de mai sus între Wotan reînviat şi furtuna social-politică şi psihică ce zguduie Germania contemporană ar avea doar o valoare de «pare-a-fi-ca-şi-cum». Dar cum zeii sînt fără doar şi poate personificări ale unor forţe sufleteşti, afirmarea existenţei lor metafizice în sine este un abuz al intelectului, abuz de acelaşi ordin cu opinia că ei ar putea fi inventaţi. «Forţele sufletului» nu au, desigur, nimic de-a face cu conştientul, deşi ne place să ne jucăm cu gîndul că psihicul ar fi identic cu conştientul, ceea ce nu este însă nimic altceva decît o aroganţă a intelectului. Mania iluminismului are, fireşte, o motivaţie suficientă a existenţei sale în însăşi frica sa de metafizică, căci cele două au fost dintotdeauna fraţi învrăjbiţi. «Forţele sufletului» au mai mult de-a face cu psihicul inconştient, drept care tot ceea ce îl înfruntă pe om venind pe neaşteptate din zona aceea întunecată, fie că pare să provină din exterior şi are, deci, valoare de realitate, fie, dacă nu, e o halucinaţie şi deci un neadevăr. Dar faptul că ceva nu vine din afară şi este totuşi adevărat nu prea i-a trecut încă prin minte omenirii epocii noastre.

Desigur, am putea pînă la urmă, în scopul unei mai bune 388
înţelegeri, să renunţăm la numele şi conceptul compromis de «Wotan» şi să vorbim de furor teutonicus, dar am spune astfel

[14] Prescurtare pentru *Sturmabteilung*, detaşament de asalt, iar mai tîrziu detaşament de şoc în formaţiunile paramilitare naziste. (n.t.)

același lucru, doar nu la fel de bine. Căci «furor», în acest caz, este o pură psihologizare a lui Wotan și nu spune decît că poporul este «înfuriat». În felul acesta ne scapă însă un aspect foarte important al întregului fenomen, și anume aspectul dramatic al posedatului și al celui care posedă. Și tocmai aici este partea cea mai impresionantă a fenomenului german: că cineva care, în mod evident, e posedat, ia în posesie întregul popor în așa măsură încît totul se pune în mișcare, toate o iau din loc și, inevitabil, alunecă pe o pantă periculoasă.

389 Wotan mi se pare a fi o ipoteză potrivită. El pare să fi dormit doar în munți pînă cînd corbii l-au vestit că atmosfera e prielnică; Wotan, o însușire fundamentală a sufletului german, un «factor» sufletesc de natură irațională, un ciclon care reduce și suprimă hipertensiunea culturală. Credincioșii lui Wotan, cu toate capriciile lor, par să fi văzut mai bine decît raționaliștii. Wotan este – și acest lucru a fost evident dat uitării cu totul – o zestre strămoșească germanică, adevărata expresie și neîntrecuta personificare a unei însușiri fundamentale, ce caracterizează în special poporul german. Houston Stewart Chamberlain este un simptom care ne face să bănuim că și în alte părți există zei ascunși ce dorm. Rasa germană (respectiv: ariană), specificul național german, sînge și pămînt, cîntece vechi germane, cavalcade Walkyrice, un Domn-Isus-erou-blînd-cu-ochi-albaștri, mama greacă a lui Pavel, diavolul ca stupiditate internațională în ediție evreiască și francmasonică, geniile nordului, rasele inferioare mediteraneene – toate acestea sînt o recuzită indispensabilă și înseamnă, în fond, același lucru, și anume că germanii sînt posedați de zei, iar casa lor e «umflată de vîturi puternice». S-a întîmplat, dacă nu mă înșel, puțin după ce Hitler pusese mîna pe putere, ca bine cunoscutul *Punch* să publice un desen ce reprezenta un luptător Berserker furios, care își rupe lanțu-

rile[15]. În Germania, furtuna s-a stîrnit, în timp ce noi mai credem încă în cerul albastru.

La noi, în Elveţia, se face auzită cîte o rumoare, ba din nord, ba din sud, cînd dubios, cînd inofensiv, sau chiar atît de idealist încît nimeni nu observă nimic. «Quieta non movere» (să nu pui în mişcare cele aflate în repaos) – cu această salutară înţelepciune ne merge foarte bine. I s-a imputat deja elveţianului că i-ar repugna categoric să facă din sine însuşi o problemă. Trebuie s-o contest: elveţianul *este* înclinat spre reflecţie, dar n-o spune, n-o spune cu nici un chip, mai ales dacă simte că s-a stîrnit pe undeva un curent. În felul acesta, ne aducem tributul nostru tăcut la vremurile furtunii germanice şi creştem în proprii noştri ochi, în timp ce germanii sînt cei cărora le este dat în primul rînd prilejul istoric într-adevăr unic să înveţe să vadă, în străfundurile inimilor, primejdiile de care creştinismul voia să-i salveze pe oameni. 390

Germania este o ţară a catastrofelor spirituale, în care anumite realităţi ale naturii fac întotdeauna doar o pace aparentă cu raţiunea, stăpîna lumii. Potrivnicul este un vînt care suflă pe un front larg, din Tracia pînă în Germania, dinspre nesfîrşirea şi originaritatea Asiei către Europa. Uneori, lucrînd din exterior, el mătură laolaltă, ca pe nişte frunze uscate, popoarele, iar alteori, lucrînd din interior, inspiră gînduri epocale – un Dionissos elementar care străpunge ordinea apolinică. Făcătorul de vreme rea se numeşte Wotan, iar dacă vrem să-i cercetăm caracterul mai îndeaproape, nu avem nevoie numai de cunoaşterea efectelor sale istorice în tulburări şi răsturnări spirituale şi politice, ci şi de mărturiile mitologice ale acelor timpuri care nu îşi găseau încă explicaţiile prin om şi prin posibilităţile sale limitate, ci îşi 391

15 *Punch* este o revistă ilustrată germană din acea vreme (n.t.)

căutau cauzele mai profunde în cele sufleteşti, în puterile autonome ale sufletului. Intuiţia din alte vremuri a personificat ca zei puterile acestea şi le-a caracterizat, potrivit firii lor, cu mare scrupulozitate şi foarte cuprinzător. Iar acest lucru a fost posibil tocmai pentru că este vorba de tipuri sau imagini primordiale bine stabilite, înnăscute inconştientului la numeroase triburi şi manifestate mereu prin comportamentul caracteristic lor.[16] De aceea, se poate vorbi despre un arhetip «Wotan», care, ca factor psihic autonom, produce efecte colective şi schiţează astfel o imagine a propriei sale naturi. Wotan are biologia sa caracteristică, diferită de cea a fiecărei fiinţe umane în parte, fiinţele umane fiind posedate doar în anumite perioade de influenţa irezistibilă a acestei determinante inconştiente. În perioadele sale de repaos, în schimb, existenţa arhetipului Wotan este la fel de ascunsă ca o epilepsie latentă. S-ar fi gîndit oare acei germani care în 1914 erau deja adulţi, ce vor deveni ei în 1935? Aşa sînt însă efectele uluitoare ale zeului vîntului, care bate unde vrea el şi despre care niciodată nu se ştie de unde vine şi unde se duce, care ia în posesie tot ce-i iese în cale şi răscoleşte tot ce nu este stabil. Cînd suflă vîntul, se clatină tot ceea ce, exterior sau interior, este nesigur.

392 Nu de mult, cunoştinţele noastre despre fiinţa lui Wotan au fost completate şi întregite printr-o monografie închinată lui Wotan de Martin Ninck[17]. Cititorul să nu se teamă că ar fi vorba de un studiu exclusiv ştiinţific, scris cu detaşare academică faţă de materialul său. Desigur, sînt respectate cu stricteţe criteriile obiectivităţii ştiinţifice, iar materialul este adunat cu o

16 A se citi ce scrie Bruno Goetz (*Deutsche Dichtung*, p.36 şi 72) despre Odin ca zeu migrator germanic. Din păcate, această carte mi-a căzut în mînă abia după ce scrisesem articolul de faţă.

17 *Wodan und germanischer Schicksalsglaube.*

rară minuţiozitate şi exhaustivitate şi foarte limpede prezentat. Dar dincolo de toate acestea, se simte că autorul îşi trăieşte materialul, că o coardă Wotan vibrează şi în el, ceea ce nu constituie un defect, ci o mare calitate a cărţii, care, fără această consonanţă ar fi putut rămîne o plicticoasă culegere! Aşa însă, există program şi viaţă în această lucrare, şi îndeosebi în ultimul capitol, intitulat «Perspective».

Ninck schiţează un tablou măreţ al arhetipului german Wo- 393
tan. În zece capitole îl descrie, urmînd izvoarele, ca Berserker, zeu al furtunii şi pribeag, luptător, zeu al dorinţei şi iubirii, domn al morţilor, zeu al eroilor căzuţi, ştiutor al tainelor, vrăjitor şi zeu al poeţilor. Este luat în considerare şi anturajul lui, Walkyriile şi Fylghiriile, inerente semnificaţiei de destin a lui Wotan. Foarte relevantă este cercetarea numelui lui şi a originii sale. Aceasta arată că Wotan întrupează latura de imbolduri emoţionale, precum şi pe cea de inspiraţii intuitive a inconştientului, pe de o parte ca zeu al furiei şi nebuniei, pe de alta ca vestitor de taine şi destine.

Deşi a fost identificat de romani cu Mercur, felul său de a fi 394
nu corespunde de fapt nici unui zeu roman sau grec. E rătăcitor ca Mercur, e domn al morţilor ca Pluto sau Cronos; iar de Dionissos îl leagă nebunia, mai ales sub forma sa mantică. M-a uimit că Ninck nu-l menţionează pe Hermes, zeul elenist al revelaţiei, care ca pneuma şi nous are semnificaţie de vînt. El ar fi puntea către pneuma creştină şi către miracolul Rusaliilor. Hermes, ca Poimandres, ia şi el în posesie pe bărbaţi. Aşa cum menţionează pe bună dreptate Ninck, Dionissos a rămas întotdeauna subordonat autorităţii lui Zeus atotputernicul, ca şi ceilalţi zei, ceea ce indică o profundă deosebire între starea de spirit greacă şi cea germană. Uciderea lui Cronos, pe care Ninck îl consideră profund înrudit cu Wotan, ar putea indica o even-

tuală depăşire şi diversificare a tipului Wotan în trecutul îndepărtat. În orice caz, zeul germanic exprimă o deplinătate ce corespunde unui nivel primitiv, unei stări sufleteşti în care omul nu i se împotrivea zeului, ci îi era în mod fatal supus. La greci, însă, existau zei ce dădeau ajutor împotriva altor zei, iar Zeus, tatăl tuturora, nu se situa prea departe de idealul despotului luminat şi binevoitor.

395 Wotan însă nu dă semne de îmbătrînire, el a dispărut, pur şi simplu, potrivit firii lui, atunci cînd vremurile i s-au întors împotrivă şi a rămas invizibil mai mult decît o mie de ani, acţionînd anonim şi indirect. Căci arhetipurile sînt ca albiile rîurilor părăsite de ape, albii pe care rîurile şi le pot însă regăsi după nu se ştie cîtă vreme. Un arhetip este precum tăietura unui vechi torent, prin care apele vieţii au curs multă vreme şi l-au săpat adînc. Şi cu cît mai mult au ţinut apele cursul acesta, cu atît mai probabil este că mai devreme sau mai tîrziu se vor întoarce tot acolo. Chiar dacă în societatea umană, viaţa fiecăruia este reglată ca un canal, viaţa popoarelor este totuşi precum cursul unui torent, care nu cunoaşte nici un stăpîn, în orice caz nici un om nu-l poate stăpîni, ci doar Unul care a fost întotdeauna mai puternic decît oamenii. Naţiunile Unite, asociaţie a popoarelor, care ar trebui să aibă autoritatea supranaţională, este, după unii, doar un copil ce se cere încă apărat şi ajutat, iar după alţii e ceva prematur născut. Aşa încît viaţa popoarelor îşi urmează cursul neînfrînat, nedirijat, inconştient, ca un bloc de piatră rostogolindu-se pe o coastă de deal, pe care numai obstacolele foarte mari îl pot face să stea în loc. De aceea, evenimentele politice nimeresc dintr-o fundătură într-alta, ca un torent ce se înfundă prin rîpe, mărăcinişuri şi mlaştini. Cînd nu individul, ci masele se pun în mişcare, reglementările umane nu mai funcţionează şi arhetipurile încep să acţioneze, aşa cum se în-

tîmplă, de altfel, şi în viaţa fiecărui om în parte, atunci cînd se vede confruntat cu situaţii ce nu mai pot fi stăpînite cu categoriile ce-i sînt cunoscute. Iar ceea ce poate face un aşa-numit conducător cu masele aflate în mişcare – putem să vedem cu toată claritatea atît la sud, cît şi la nord de ţara noastră.

Arhetipul dominant nu rămîne mereu acelaşi, fapt ce se ma- 396
nifestă, de pildă, şi prin aceea că împărăţia mult dorită a păcii, imperiul «de o mie de ani», sînt limitate în timp. Tipul părintelui mediteranean ordonator, drept, ba chiar iubitor este puternic zdruncinat în toată partea nordică a Europei, lucru pentru care depune mărturie soarta actuală a bisericii creştine. Fascismul din Italia şi situaţia din Spania arată că zdruncinarea este mult mai extinsă decît ne-am fi închipuit. Nici măcar biserica catolică nu mai poate face demonstraţii de forţă.

Zeul naţional a năvălit pe un front larg asupra creştinătăţii, 397
indiferent dacă în Rusia se numeşte tehnică şi ştiinţă, în Italia Duce, iar în Germania «credinţă germană», ori «creştinism german», ori stat. «Creştinii germani»[18] sînt o contradictio in adiecto şi ar face mult mai bine să se mute în mişcarea credinţei germane a lui Hauer[19], adică în tabăra acelor oameni

[18] O mişcare naţional-socialistă în cadrul bisericii protestante, care caută să elimine din creştinism orice urme ale Vechiului Testament.

[19] Wilhelm Hauer (*1881), la început misionar şi mai tîrziu profesor de sanscrită la universitatea din Tübingen, a fost fondatorul şi conducătorul mişcării credinţei germane. Aceasta încerca să stabilească o «credinţă germană», bazată pe tradiţii şi scrieri germanice şi nordice, printre altele pe opera lui Meister Eckhart şi a lui Goethe. Această mişcare încerca să combine un număr de direcţii diferite şi adesea incompatibile: unii membri ai mişcării au adoptat o formă de creştinism «purificată», iar alţii se împotriveau nu numai oricărei forme de creştinism, ci chiar oricărui fel de religie sau Dumnezeu. Unul din articolele de credinţă generală, pe care l-a introdus mişcarea în 1934, stabilea drept ţel al mişcării credinţei germane renaşterea religioasă a naţiunii din temeiurile strămoşeşti ale rasei germane. Să ne amintim aici de alocuţiunea pastorului «evanghelic» dr. Lang-

cumsecade şi bine intenţionaţi, care, pe de o parte, îşi recunosc cinstit starea de «posesiune» şi, pe de altă parte, îşi dau toată osteneala să înveşmînteze situaţia nouă, de netăgăduit, adică tocmai starea de posesiune, într-o haină istoric acceptabilă, pentru ca ea să arate mai puţin înspăimîntător. În felul acesta, se deschid perspective consolatoare către figuri mari, bunăoară, ai misticii germane, precum Meister Eckhart, care era un german şi tot un posedat. În felul acesta se evită scandalosul, şi anume întrebarea: de către cine sînt posedaţi oamenii? Căci pînă acum era vorba întotdeauna de «Dumnezeu». Dar cu cît mai mult se apropie Hauer, dinspre cercurile universale, indo-germane, de cele «nordice» şi îndeosebi de *Edda* şi cu cît mai «germană» devine credinţa, ca expresie a stării de posesiune, cu atît mai limpede devine şi faptul că zeul «german» e Dumnezeul germanilor.

398 Cartea lui Hauer *Deutsche Gottschau. Grundzüge eines deutschen Glaubens* nu poate fi citită fără să fii mişcat cînd vezi efortul tragic şi de-a dreptul eroic al unui învăţat plin de corectitudine, care, fără să ştie cum, ca membru al poporului german, a fost chemat şi este posedat de vocea neauzită a zeului şi caută acum să construiască,

mann, «membru al consistoriului suprem», care «îmbrăcat în uniforma SA şi cu cizme înalte», a ţinut la înmormîntarea lui Gustloff discursul de trecere a lui în Hades, conducîndu-l spre Walhalla, spre patria «eroilor căzuţi Siegfied şi Baldur», care prin «jertfa lor de sînge au hrănit viaţa poporului german», aşa cum a făcut, printre alţii, oarecum, şi Cristos. «Acest zeu a trimis popoarele pămîntului pe calea lor răsunătoare prin istorie... Doamne, sfinţeşte lupta noastră. Amin.» Aşa şi-a încheiat părintele spiritual, după *Neuer Züricher Zeitung* (nr.249, 1936), discursul foarte înălţător, fără doar şi poate, ca serviciu divin închinat lui Wotan şi, desigur, remarcabil de tolerant faţă de credincioşii lui Cristos! Să renegi biserica recunoscută şi să fii totuşi atît de tolerant încît să predici: Cristos şi-a vărsat sîngele întru mîntuirea oamenilor, precum, printre alţii, şi Siegfried, Baldur şi Odin? În ziua de azi au devenit posibile moduri neaşteptat de groteşti de a pune problemele.

cu toate puterile sale şi toată ştiinţa sa, o punte de legătură între forţele obscure ale vieţii şi lumea limpede a ideilor şi figurilor istorice. Dar ce să caute oare toate acele lucruri frumoase ale unui trecut şi ale unei omeniri de cu totul altă factură, în confruntarea nemaiîntîlnită a omului de azi cu un zeu – pe cît de viu, pe atît de prăpăstios – al triburilor năvălitoare? Ele sînt învîrtejite ca frunzele uscate de vijelie şi versuri din *Edda* se insinuează printre rîndurile textelor misticii creştine şi ale poeziei germane, ca şi printre vorbele înţelepte ale *Upanişadelor*, în timp ce Hauer însuşi e posedat de profunzimea plină de subînţelesuri a vechii rostiri germanice, într-o măsură de care, în mod sigur, nu a fost înainte conştient. Toate acestea nu ţin nici de indologul Hauer, nici de *Edda* – amîndoi existau cu mult înainte –, ci de kairos-ul, care, în momentul de faţă, dacă te uiţi cu atenţie, se numeşte Wotan. De aceea, i-aş sfătui pe cei din mişcarea credinţei germane să nu mai fie atît de pudici. Nu vor putea transforma în intelectuali pe greoii credincioşi ai lui Wotan, care nu pot fi afectaţi decît de o credinţă. Există reprezentanţi ai mişcării credinţei germane care, ca intelectuali şi ca oameni, ar fi neîndoielnic în stare nu numai să creadă, dar să şi ştie că zeul germanilor este Wotan şi nu Dumnezeul creştin universal. Şi asta nu e o ruşine, ci o trăire tragică. A fost dintotdeauna groaznic să cazi în mîinile vreunui zeu aflat în viaţă. Iahve nu face excepţie de la această regulă, după cum se ştie, şi au fost odată filistini, edomiţi, amoritani şi alţii, cărora trăirea lui Iahve le era străină şi de aceea o resimţeau ca fiind neplăcută. Trăirea semitică a lui Dumnezeu, numită Allah, a fost pentru întreaga creştinătate un prilej de extremă suferinţă. Noi, cei care judecăm din exterior, îi considerăm pe germanii zilelor noastre mult prea răspunzători de tot ceea ce fac şi dreg; ar fi, poate, mai corect să-i privim măcar, şi pe ei, ca pe nişte pătimitori.

399 Dacă aplicăm consecvent modul nostru – poate cam ciudat – de a privi problema, ajungem inevitabil la concluzia că Wotan ar trebui să-şi exteriorizeze nu numai caracterul său neliniştit, violent, furtunos, ci şi cealaltă natură a sa, extatică şi mantică. Dacă această concluzie se va adeveri, atunci naţional-socialismul nu va fi nici pe departe ultimul cuvînt, ci ne putem aştepta ca în următorii ani sau următoarele decenii să se întîmple lucruri tenebroase despre care abia dacă ne putem forma încă o imagine. Trezirea lui Wotan este un pas îndărăt şi o întoarcere îndărăt; apele umflate ale fluviului barat au luat-o iar pe vechea lor matcă. Dar această curgere îndărăt nu poate dura veşnic; este mai degrabă un «reculer pour mieux sauter», iar apa va trece peste obstacole. Abia atunci se va vedea ce «mai mormăie Wotan cu capul lui Mim».

> Ce mai mormăie oare Wotan cu capul lui Mim?[20]
> Fierb deja izvoarele toate: coroana arborelui lumii
> se-nvăpaie la sunetul cornului de vînătoare
> pe care-l ridică Heimdold[21] chemînd la războaie.

[20] Mim = Mimir – «divinitate acvatică, /.../ custode al izvorului înţelepciunii cosmice, aflat sub arborele sapienţial. În schimbul dreptului de a sorbi din această înţelepciune, Odin /Wotan/ i-a dat un ochi al său /.../ Vanii l-au ucis pe Mim, tăindu-i capul /.../ Cu ajutorul magiei sale, Odin a reuşit să-i conserve acestui cap însuşirea de a gîndi şi a vorbi, păstrîndu-l pentru sine ca un preţios instrument oracular.» cf. V.Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989 (n.t.)

[21] Heimdold = Heimdallr – «străjerul ceresc al panteonului nordic; suflînd în cornul sacru /.../ el anunţă orice prezenţă străină în preajma podului divin şi cu acelaşi corn va da alarma pentru bătălia finală /.../» cf.op.cit. (n.t.)

Arborele se zguduie şi se-ndoaie, dar stă încă în
picioare
cu frunzişul vuind, în aşteptarea lui Loge[22]
dezlănţuit.
Latră sălbatic cîinele din a morţii trecătoare
pînă se smulge armăsarul neînfrînt din pripoane.

Din zorile zilei se vede uriaşul cu scut descinzînd,
iar balaurul lumii se cabrează turbînd:
el bate valuri în maluri şi urlă ulii în zbor
în setea de cadavre a lor, căci pornit-a deja corabia
celor ce mor.

Din zori peste ape, cînd Muspilii[23] sînt pe aproape,
fuge corabia iute pe care Loge o conduce,
iar la bordul ei Lupul şi tot neamul de lupi
sînt aduşi de Fratele Furtunii pe drum.[24]

22 Loge = Loki – «zeul focului, distrugător şi creator...» cf.op.cit. (n.t.)

23 Muspil = locuitor din Muspellsheim, «ţinut primordial de foc /.../ scînteile care săreau neîncetat de acolo /.../ au topit de la o vreme gheţurile compacte /.../ dezmorţind astfel apele primordiale», cf. op.cit. (n.t.)

24 Din *Völuspâ. Die Edda,* ed. de Hans von Wolzogen, p.149.

DUPĂ CATASTROFĂ

Articol apărut pentru prima oară în *Neue Schweizer Rundschau* (Zürich 1945), apoi în *Aufsätze zur Zeitgeschichte,* Zürich, 1946. Tradus după *Gesammelte Werke* vol.X, §400–443.

Din 1936 încoace, e pentru prima dată că pun mîna pe 400
condei să scriu despre problemele Germaniei. În încheierea articolului meu de atunci, sugeram printr-un citat din *Volüspâ*: «Was murmelt noch Wotan mit Mimes Haupte»[1], natura evenimentelor apocaliptice ce urmau să vină. Între timp, mitul a devenit realitate şi o mare parte din Europa zace în ruine.

Înainte de a porni la reconstrucţie, trebuie curăţat terenul, 401
ceea ce presupune, printre altele, să *înţelegem* cele întîmplate. Ne întrebăm care a fost sensul tragediei. Această întrebare mi-a fost adresată şi mie în cîteva rînduri şi a trebuit să spun ceva, să răspund cumva, după puterile mele. Dar cum din comunicările exclusiv orale se ţes foarte uşor legende, m-am hotărît, nu fără şovăială şi îndoieli, să-mi expun din nou opiniile sub forma unui articol. Sînt pe deplin conştient că «Germania» constituie o problemă de mari proporţii şi că opinia subiectivă a unui medic şi psiholog nu poate atinge decît parţial şi numai sub un singur aspect, această chestiune de o uriaşă complexitate. Trebuie să mă mulţumesc cu sarcina mai mult decît modestă de a-mi

[1] vezi sfîrşitul articolului *Wotan*, din antologia de faţă (n.t.)

aduce contribuţia la munca de curăţare, dar nici pe departe la cea de reconstrucţie. Dar avem, într-adevăr, multă curăţenie de făcut.

402 În timp ce încercam să schiţez articolul de faţă, mi-am dat seama cît de răscolite ne sînt încă sufletele şi cît de greu ne este să găsim printre toate afectele noastre, un punct de vedere întrucîtva mediator şi relativ calm. Ar trebui, poate, să ne păstrăm sîngele rece şi să judecăm, dar sîntem, în general, mult mai adînc implicaţi în cele petrecute cu germanii decît am vrea s-o credem. Nici de compasiune nu sîntem capabili, căci inima de care am avea nevoie pentru asta ascunde cu totul alte sentimente ce se cer exprimate. Nici medicului, nici psihologului nu le este permis să judece *doar* cu sînge rece – lăsînd la o parte faptul că nici nu ar putea-o face –, deoarece relaţiile lor cu lumea nu se rezumă doar la atît, fiind implicaţi ei înşişi, cu toate afectele lor, în problemele lumii, căci altfel aceste relaţii nu ar fi complete. M-am văzut deci confruntat cu sarcina de a-mi strecura cumva corabia între Scylla şi Caribda şi – aşa cum se obişnuieşte într-o asemenea călătorie – să astup urechile unei părţi a fiinţei mele, legînd-o pe cealaltă de catarg. Nu vreau să ascund cititorului faptul că pînă acum nici un articol nu m-a costat atîta chin, pe plan moral şi chiar uman. Nu-mi dădusem seama în ce mare măsură mă privesc pe *mine* toate acestea. Îndrăznesc să cred că şi alţii îmi împărtăşesc, poate, sentimentele. Această identificare profundă sau «participation mystique» cu cele petrecute în Germania, mi-a oferit încă un prilej să retrăiesc în mod penibil şi dureros proporţiile şi importanţa noţiunii psihologice ce poartă numele de *vinovăţie colectivă*. Sînt obligat, aşadar, să mă apropii de această problemă, nu reflectînd cu sînge rece, ci depunînd, cu umilinţă, o mărturie.

Să nu confundăm vinovăţia colectivă, înţeleasă în sens psi- 403
hologic, cu o construcţie juridic-morală. Noţiunea psihologică de vinovăţie colectivă se referă la existenţa iraţională a unui sentiment subiectiv de vinovăţie (sau a unei conştiinţe a vinovăţiei) sau a unei vinovăţii obiectiv suspectate (sau a unei complicităţi imputate la o vinovăţie). Asemenea sentimente apar, de pildă, atunci cînd aparţii unei familii ce a avut nenorocul să fie defăimată prin delictul unui membru al ei. În cazul acesta este fără doar şi poate evident că tu însuţi nu poţi fi făcut răspunzător nici juridic şi nici moral; dar vinovăţia ce planează asupra ta se face simţită chiar şi prin faptul că ţi se pare că însuşi numele de familie îţi este pătat, că ţi-e penibil să-l auzi pronunţat de către un om străin. Vinovăţia se limitează în mod strict la delincvent numai din punct de vedere juridic, moral şi intelectual; ca fenomen psihic însă, planează asupra tuturor locurilor şi oamenilor dimprejur. O pădure, o casă, o familie, un sat chiar, în care s-a petrecut o crimă, resimt vinovăţia psihică şi încep să o simtă chiar şi din exterior. Vom închiria oare o cameră în care a fost asasinat cu cîteva zile înainte un om? Ne va face oare o deosebită plăcere să ne căsătorim cu sora sau fiica unui criminal? Un tată nu este oare profund afectat dacă fiul lui ajunge la ospiciu şi nu se simte oare adînc jignit, măcar în mîndria familială, dacă un văr cu acelaşi nume îşi face casa de ocară? Nu ar trebui oare ca toţi elveţienii cumsecade să fie – prea puţin spus – ruşinaţi, dacă guvernului nostru i-ar fi venit ideea să instituie un adevărat abator de oameni ca cel de la Maidanek? Ar mai fi oare de mirare atunci, dacă, avînd un paşaport elveţian, ne-ar fi dat să auzim la graniţă: «ces cochons de suisses!»? Şi nu ne ruşinăm noi oare puţin cu toţii – tocmai pentru că sîntem patrioţi – de faptul că Elveţia a produs atît de mulţi trădători de ţară?

404 În interiorul Europei, ne simţim elveţieni şi deci exteriori cercului stigmatizat de vinovăţia germană. Situaţia se schimbă însă de îndată ce sîntem puşi faţă în faţă cu un alt continent sau cu vreun popor îndepărtat. Ce vom răspunde dacă un indian ne va întreba: «Vreţi să ne aduceţi cultura creştină? Dar ce a pus la cale Europa la Auschwitz şi Buchenwald?». Ne va fi oare de vreun folos să spunem că asta nu s-a întîmplat la noi, ci cu cîteva sute de kilometri mai la est şi nu în ţara noastră, ci în ţara europeană învecinată? (Doar în Europa toate sînt atît de aproape unele de altele în comparaţie cu alte continente!) Ce am pricepe noi dacă un indian ne-ar spune cu indignare că o infamie nu s-a comis în Travancore, ci în Haiderabad? Am spune, desigur, «Oricum, India e India» şi aşa se spune, negreşit, în Orient: «Oricum, Europa e Europa!». De îndată ce noi, aşa-zişii europeni nevinovaţi, ieşim de pe teritoriul continentului nostru, resimţim ceva din vinovăţia colectivă care grevează asupra noastră, în ciuda faptului că avem conştiinţa curată. (O întrebare colaterală: Rusia dă oare dovadă de primitivism atunci cînd simte vinovăţia noastră de contact, cum am mai putea numi vinovăţia colectivă, şi ne reproşează, ca atare, fascismul?) Lumea discriminează Europa pentru că, în definitiv, pe teritoriul ei au fost făcute lagărele de concentrare, tot aşa cum Europa condamnă Germania, drept acea ţară şi acel popor care s-a acoperit de ruşinea vinovăţiei, căci în Germania s-au întîmplat toate şi germanii le-au făcut. Nici un german nu o poate tăgădui, după cum nici un european şi nici un creştin nu poate tăgădui că în căminul său s-au petrecut cele mai îngrozitoare crime ale tuturor timpurilor. Degeaba îşi pune cenuşă în cap biserica creştină şi degeaba îşi sfîşie veşmintele pentru păcatele enoriaşilor săi. Umbra acestor păcate s-a răsfrînt asupra ei, ca şi asupra Europei, născătoarea de monştri. Aşa cum Europa are de

404 În interiorul Europei, ne simţim elveţieni şi deci exteriori cercului stigmatizat de vinovăţia germană. Situaţia se schimbă însă de îndată ce sîntem puşi faţă în faţă cu un alt continent sau cu vreun popor îndepărtat. Ce vom răspunde dacă un indian ne va întreba: «Vreţi să ne aduceţi cultura creştină? Dar ce a pus la cale Europa la Auschwitz şi Buchenwald?». Ne va fi oare de vreun folos să spunem că asta nu s-a întîmplat la noi, ci cu cîteva sute de kilometri mai la est şi nu în ţara noastră, ci în ţara europeană învecinată? (Doar în Europa toate sînt atît de aproape unele de altele în comparaţie cu alte continente!) Ce am pricepe noi dacă un indian ne-ar spune cu indignare că o infamie nu s-a comis în Travancore, ci în Haiderabad? Am spune, desigur, «Oricum, India e India» şi aşa se spune, negreşit, în Orient: «Oricum, Europa e Europa!». De îndată ce noi, aşa-zişii europeni nevinovaţi, ieşim de pe teritoriul continentului nostru, resimţim ceva din vinovăţia colectivă care grevează asupra noastră, în ciuda faptului că avem conştiinţa curată. (O întrebare colaterală: Rusia dă oare dovadă de primitivism atunci cînd simte vinovăţia noastră de contact, cum am mai putea numi vinovăţia colectivă, şi ne reproşează, ca atare, fascismul?) Lumea discriminează Europa pentru că, în definitiv, pe teritoriul ei au fost făcute lagărele de concentrare, tot aşa cum Europa condamnă Germania, drept acea ţară şi acel popor care s-a acoperit de ruşinea vinovăţiei, căci în Germania s-au întîmplat toate şi germanii le-au făcut. Nici un german nu o poate tăgădui, după cum nici un european şi nici un creştin nu poate tăgădui că în căminul său s-au petrecut cele mai îngrozitoare crime ale tuturor timpurilor. Degeaba îşi pune cenuşă în cap biserica creştină şi degeaba îşi sfîşie veşmintele pentru păcatele enoriaşilor săi. Umbra acestor păcate s-a răsfrînt asupra ei, ca şi asupra Europei, născătoarea de monştri. Aşa cum Europa are de

dat socoteală lumii, Germania trebuie să dea socoteală Europei. Şi aşa cum europeanul nu-l poate convinge pe indian că Germania nu-l priveşte în nici un fel sau că nici nu ar face parte din Europa sau că nu ar şti nimic despre Germania, nici germanul nu se poate sustrage vinovăţiei colective invocînd faptul că ar fi fost în deplină necunoştinţă de cauză. Prin asta nu ar face decît să-şi sporească păcatul vinovăţiei colective cu păcatul inconştienţei.

Vinovăţia colectivă, în înţelesul ei psihologic, este *o tragică* 405
fatalitate; ea îi atinge pe toţi cei care, drepţi sau nedrepţi, s-au aflat într-un fel sau altul în apropierea acelui loc unde s-au petrecut groaznicele evenimente. Bineînţeles că nici un om dotat cu raţiune şi conştiinţă morală nu va transforma în mod necugetat vinovăţia colectivă într-o vinovăţie individuală, făcînd răspunzătoare persoanele particulare fără să le asculte măcar. El va şti să-i deosebească pe cei în mod individual vinovaţi de cei ce participă doar la vinovăţia colectivă. Dar cîţi oameni dispun oare de raţiune şi conştiinţă morală, cîţi îşi dau osteneala să le aibă sau să le dobîndească? Nu prea sînt optimist în ce priveşte numărul acestora. Şi tocmai de aceea, vinovăţia colectivă, deşi este o întinare de natură *magică*, în fond, extrem de arhaică şi primitivă, rămîne, totuşi, datorită largii răspîndiri a lipsei de raţiune, un lucru extrem de real, care nu poate fi trecut cu vederea de nici un european aflat în afara Europei şi de nici un german aflat în afara Germaniei. În măsura în care acesta din urmă intenţionează să ajungă la o înţelegere cu Europa, va trebui, vrînd-nevrînd, să ia cunoştinţă de faptul că este vinovat faţă de Europa. Ca german, a trădat cultura europeană şi valorile sale, şi-a făcut de ocară familia europeană, astfel încît trebuie să roşim atunci cînd sîntem numiţi europeni. Ca german, a năvălit ca un tîlhar asupra fraţilor săi europeni, schingiuindu-i

şi asasinîndu-i. Germanul nu se poate aştepta din partea Europei să dea dovadă de atîta «finesse» încît să caute de fiecare dată să afle mai întîi dacă numele criminalului e Müller sau Meier. Europa nu se va grăbi să-i dea credit şi nu-l va trata ca pe un gentleman, de vreme ce, deocamdată, a dovedit contrariul. Căci timp de doisprezece ani s-a dovedit cu vîrf şi îndesat că, oficial, germanul nu a fost un gentleman.

406 Un german care îşi va recunoaşte în faţa lumii, sub forma vinovăţiei colective, slăbiciunea morală şi nu va încerca în nici un fel să se dezvinovăţească sau să-şi micşoreze vinovăţia, aducînd argumente oricum nesatisfăcătoare, va avea, raţional vorbind, o şansă spre a fi considerat, după un timp, om cumsecade şi spre a fi totodată absolvit, măcar în ochii anumitor persoane, de vinovăţia sa colectivă.

407 I se va reproşa desigur vinovăţiei colective psihologic înţelese că ar fi o prejudecată, o nedreaptă osîndire sub toate aspectele. Chiar aşa şi este, fără îndoială, şi tocmai de aici rezultă natura sa iraţională: nu-şi pune problema celor drepţi şi celor nedrepţi, este norul întunecat ce se ridică de pe meleagurile crimelor neispăşite. Este un fenomen psihologic şi de aceea nu e o osîndire a poporului german să afirmi că are o vinovăţie colectivă, ci e doar constatarea unei stări de fapt existente. Pătrunzînd mai adînc în psihologia acestui proces, descoperim numaidecît că problema vinovăţiei colective mai are şi un alt aspect ce dă de gîndit, pe lîngă cel al prejudecăţii colective, pur şi simplu.

408 Căci în virtutea faptului că omul nu trăieşte în spaţiul său sufletesc ca într-o cochilie, adică izolat de toţi ceilalţi, ci este legat în mod inconştient, prin tot ce are omenesc în el, de toţi ceilalţi oameni, o crimă nu poate avea niciodată loc, aşa cum i se pare conştientului nostru, doar pentru sine, adică sub forma

unui fapt psihic separat şi separabil, ci are loc într-un cerc mai mare. Senzaţia pe care o stîrneşte orice crimă şi interesul pasionat pentru urmărirea criminalilor, pentru procesele ce li se intentează şi pentru altele asemenea, demonstrează că toţi – am putea spune –, în măsura în care nu sînt anormal de stupizi şi apatici, sînt extrem de interesaţi de crimă. Se agită în jurul ei, participă sufleteşte la crimă, încearcă să o priceapă şi să o explice... Se înflăcărează, se aprinde în ei acea scînteie a răului care a luat foc în crimă. Platon ştia deja că priveliştea urîtului suscită urîtul în suflet. Toţi îşi manifestă indignarea şi cer insistent pedepsirea criminalului, dar cu atît mai zgomotos, cu atît mai multă înverşunare şi cruzime, cu cît mai arzătoare este scînteia răutăţii în propriul lor suflet. E de netăgăduit faptul că răutatea celuilalt devine neîntîrziat propria ta răutate, căci răul trezeşte răul din propriul tău suflet. Crima a fost comisă, parţial, asupra tuturora, dar totodată a fost comisă, parţial, de către toţi; fascinaţi fiind în mod irezistibil de el, am atras răul asupra noastră şi am făcut astfel cu putinţă, fiecare în parte, această crimă colectivă împotriva sufletelor şi anume cu atît mai mult cu cît eram mai aproape şi puteam vedea mai bine. Sîntem astfel fără discuţie implicaţi în întinarea cu răul, indiferent ce am fi făptuit în mod conştient. Dacă sîntem moralmente indignaţi, indignarea noastră este cu atît mai înveninată şi cu atît mai dornică de răzbunare cu cît mai viu arde în noi focul aprins de rău. Nimeni nu poate scăpa de acest lucru, căci cu toţii sîntem în suficientă măsură oameni şi aparţinem în suficientă măsură societăţii pentru ca orice nelegiuire să ne trezească, în vreun colţişor al sufletului nostru cu foarte multe faţete, o secretă satisfacţie, care determină, bineînţeles, în compartimentele învecinate – în cazul unei atitudini morale de bună calitate – o reacţie inversă. Atitudinile morale hotărîte sînt însă,

din păcate, relativ rare, astfel încît, atunci cînd nelegiuirile se înmulțesc, indignarea se lasă ușor depășită, răul devenind moda în vigoare. «Statistic», fiecare are un criminal în el, așa cum își are partea sa de nebunie sau de sfințenie. Datorită acestor predispoziții înnăscute, general umane, stăruie peste tot oarecari înclinații spre sugestionabilitate, respectiv spre patologic. Nelegiuirile au fost pregătite tocmai de epoca noastră, adică de ultima jumătate de secol. Nimănui nu i s-a părut curios oare că există un interes atît de general pentru romanele polițiste?

409 Cu mult înainte de 1933 ne mirosea deja a ars și ne interesam cu pasiune de descoperirea focarului de incendiu și de demascarea incendiatorilor. Cum dinspre Germania se ridicau pe atunci nori de fum ceva mai denși și cum incendierea Reichstag-ului a dat semnalul, am aflat unde sălășluiește răul în persoană, incendiatorul. Pe cît de înspăimîntătoare a fost la început această descoperire, pe atît de liniștitoare – într-un anume sens – a devenit cu timpul, întrucît știam deja cu toată certitudinea unde se află cei nedrepți și știam, deci, că noi ne găsim de cealaltă parte, în tabăra oamenilor cumsecade, a căror indignare morală urma să crească tot mai mult, proporțional cu vinovăția tot mai mare a celor din partea cealaltă. Nici măcar chemarea la execuții în masă nu a sunat rău în urechile celor drepți, iar incendierea orașelor germane a fost considerată pedeapsa lui Dumnezeu. Ura își găsise motivații demne de respect, ieșind din sfera idiosincraziilor secrete și personale – toate acestea fără ca preacinstitul public să-și fi dat seama, cît de cît, că ajunsese în imediata vecinătate a răului.

410 E de neînchipuit ca cineva să fi putut scăpa din acest joc al opozițiilor. Sfînt să fi fost și ar fi trebuit să se cufunde în necurmate rugăciuni pentru sufletele lui Hitler și Himmler, pentru Gestapo și SS spre a-și curăța neîntîrziat propriul suflet de

stricăciunile suferite. Priveliştea răului aprinde răul în suflet. Acest lucru e inevitabil. Nu numai celor ucişi, dar şi ucigaşului şi tuturor oamenilor din jur le-au făcut rău nelegiuirile. A izbucnit ceva din subteranele întunecate ale lumii şi a făcut aerul irespirabil, amestecînd în apele curate un gust fad şi greţos de sînge. Sîntem, ce-i drept, nevinovaţi, ba sîntem chiar victime, sîntem jefuiţi, înşelaţi, siluiţi şi totuşi sau tocmai de aceea pîlpîie în revolta noastră morală flacăra răului. Aşa şi trebuie să fie, adică e necesar ca cineva să se revolte şi să devină sabia dreptăţii trimisă de destin: fapta rea trebuie ispăşită, căci altfel, fie că cei răi ajung să distrugă întreg pămîntul, fie că cei buni se îneacă în furia lor căreia nu-i dau curs – oricum, nu e bine.

Dacă răul rupe în vreun punct zăgazurile ordinii noastre, se 411
cheamă că a rupt zăgazurile lumii noastre psihice în genere. Acţiunea atrage după sine reacţia, care, ca forţă de distrugere, trebuie să lovească la fel de puternic sau dacă se poate şi mai puternic, căci răul trebuie eradicat complet. Ca să scăpăm cumva de acest rău cu care sîntem întinaţi, am avea nevoie de un adevărat «rite de sortie», care să conste dintr-o acuzaţie publică rituală, urmată de pedepsirea judecătorului, călăului şi a publicului, deopotrivă.

Cele ce s-au întîmplat în Germania şi distrugerea morală a 412
unei întregi generaţii dintr-un «popor-de-optzeci-de-milioane» înseamnă o lovitură dată europenilor în genere. (Mai înainte puteam atribui asemenea lucruri doar «Asiei»!) Faptul că un membru al comunităţii culturale europene a putut ajunge atît de departe încît să instituie lagăre de concentrare aruncă o lumină urîtă asupra tuturor celorlalţi. Căci cine sîntem noi oare ca să ne putem închipui că la noi ceva de felul acesta ar fi cu totul exclus? Să înmulţim cu douăzeci populaţia elveţiană şi

vom fi atunci un «popor-de-optzeci-de-milioane», iar inteligenţa şi morala noastră publică se vor împărţi atunci la douăzeci ca urmare a influenţei pustiitoare ce o are, spiritual şi moral, aglomerarea de mase şi masificarea. Prin acestea, terenul pentru nelegiuirea colectivă este pregătit şi numai o minune ar mai putea-o stăvili. Credem oare cu toată seriozitatea că *noi* sîntem feriţi de asemenea lucruri? Noi, care avem atîţia trădători de ţară şi psihopaţi politici printre noi? Ne-am dat seama cu groază cîte e omul în stare să facă şi ce am putea fi în stare să facem, deci, şi noi şi de atunci ne rod îndoieli înspăimîntătoare în ce priveşte omenirea întreagă în care sîntem incluşi şi noi.

413 Au fost necesare, fireşte, anumite condiţii – şi acest punct trebuie să ne fie foarte clar – care să ducă la o asemenea degenerare. A fost nevoie, înainte de toate, de aglomerarea unor mase urbanizate, industrializate, adică unilateral ocupate, rupte din rădăcinile lor, care şi-au pierdut orice instinct sănătos, chiar şi pe cel de conservare. Căci în măsura în care aşteptăm ca totul să ne vină de la stat, ne pierdem instinctul de conservare, ceea ce constituie un simptom îngrijorător. A aştepta ca statul să facă totul e echivalent cu a aştepta ca totul să vină de la alţii (= statul) şi nimic de la tine însuţi. Fiecare atîrnă de toţi ceilalţi, avînd un fals sentiment de siguranţă, deoarece faptul că eşti laolaltă cu alţi zece mii nu înseamnă cîtuşi de puţin că nu atîrni în gol. Doar că nu te mai simţi în nesiguranţă. Speranţele crescînde puse în stat nu prevestesc nimic bun, sînt semn că poporul e pe calea cea mai bună spre a deveni o turmă care aşteaptă mereu să fie mînată de păstori spre păşuni mai bune. Dar toiagul păstorilor devine curînd ciomag de fier, iar păstorii înşişi se transformă în lupi. Nu ne-a fost uşor să fim martorii acelui moment în care un psihopat megaloman a zis «Iau toată răspunderea asupra mea!» şi o întreagă Germanie a răsuflat

uşurată. Căci cel care mai are o brumă de instinct de conservare ştie foarte bine că omul care vrea să-l absolve de orice răspundere, nu poate fi decît un farsor, căci unui om cu mintea sănătoasă nu-i poate veni ideea să-şi ia răspunderea pentru existenţa altuia. Cel care promite totul nu se va ţine de cuvînt, iar cel care promite prea multe se află mereu în pericolul de a recurge la metodele cele mai proaste spre a se ţine de cuvînt şi de a apuca astfel pe calea catastrofei. Extinderea continuă a asistenţei statului este desigur un lucru foarte frumos, pe de o parte, dar este şi foarte îngrijorător, pe de alta, deoarece privează omul de responsabilitatea sa individuală şi duce la infantilism şi gregaritate. În plus, apare pericolul ca, în cele din urmă, oamenii de ispravă să devină instrumente în mîinile celor iresponsabili, aşa cum s-a şi întîmplat în foarte mare măsură în Germania. Instinctul de conservare al cetăţeanului trebuie păstrat în orice împrejurări căci omul, odată îndepărtat de rădăcinile sale instinctuale, din care îşi trage seva, rămîne expus tuturor vînturilor, devine o jucărie în mîinile primului venit; nu mai este decît un animal bolnav, demoralizat şi degenerat şi atunci numai printr-o catastrofă se mai poate ajunge iarăşi la o stare de spirit sănătoasă.

Cînd spun toate acestea, am totuşi sentimentul că semăn 414
prea mult cu acel profet care, după relatările lui Iosephus Flavius, îşi striga durerea pe străzile oraşului în timp ce romanii asediau Ierusalimul. Oraşului nu i-a adus nici un serviciu, iar pe el l-a lovit un pietroi aruncat din catapultele romane.

Oricît de mult am vrea, nu putem instaura pe pămînt para- 415
disul şi chiar dacă am reuşi s-o facem, am deveni, în cel mai scurt timp şi în toate privinţele, nişte degeneraţi. Ne-ar veni cheful să ne distrugem paradisul şi am rămîne pe urmă tîmpiţi în faţa distrugerilor făcute, mirîndu-ne. Dacă am mai fi şi

«un-popor-de-optzeci-de-milioane», am fi convinşi că «ceilalţi» sînt vinovaţi de toate stricăciunile şi nu am fi în stare nici măcar de atîta demnitate şi încredere în noi înşine încît să ne simţim răspunzători sau vinovaţi de ceva.

416 Iată o stare patologică de demoralizare, o stare psihic anormală: una din părţi pune la cale lucruri despre care cealaltă, cea «cumsecade», nu vrea să ştie nimic. Aceasta din urmă se află într-o stare de defensivă cronică în faţa unor învinuiri reale sau presupuse doar, venite însă, în realitate, mai puţin din exterior şi mai mult din partea judecătorului din propria inimă. Cum asta ar constitui deja o încercare naturală de restabilire a sănătăţii, nu ar fi cazul să insistăm prea mult în faţa poporului german asupra atrocităţii sale ca să nu acoperim cumva vocea autoacuzării din inimi (chiar din inimile noastre aliate!). Măcar de ar şti oamenii ce mare cîştig înseamnă să-ţi fi găsit propria vină, cîtă demnitate îţi conferă şi ce sentiment înălţător! Dar înţelegerea acestui lucru nu pare încă să mijească pe nicăieri. În schimb, auzi de mult prea multe încercări de declinare a oricărei vinovăţii: «nimeni nu a vrut să devină nazist». Germanului nu i-a fost niciodată cu totul indiferent ce impresie face asupra străinătăţii. I-a displăcut întotdeauna să fie desconsiderat, ba chiar şi criticat doar. Sentimentele de inferioritate se fac simţite tocmai prin faptul că duc, spre compensare, la tentativa de a impune altora respect. «Puterea germană» vrea să fie cunoscută, vrea să facă demonstraţii de forţă, mergînd pînă la teroare şi pînă la execuţia ostaticilor, act privit mai degrabă ca o chestiune de principiu şi nu ca un asasinat. Sentimentele de inferioritate sînt de regulă sentimente de calitate inferioară, ceea ce nu constituie doar un joc de cuvinte. Nici o realizare tehnică sau intelectuală din lume nu poate compensa proasta calitate a sentimentelor. Justificările aduse prin teorii rasiste pseudoştiin-

ţifice nu au făcut acceptabilă exterminarea evreilor, iar falsificarea istoriei nu face să pară mai de nădejde o politică greşită.

Acest spectacol aminteşte de personajul «criminalului cu faţa 417
palidă», atît de bine descris de Nietzsche[2], personaj care prezintă, de fapt, toate caracteristicile isteriei. El nu vrea şi nu poate să admită că este aşa cum este, nu-şi poate tolera păcatul şi nici n-ar putea accepta să fie comis. Şi nu se dă îndărăt de la nici o autoamăgire pentru a fi cruţat de priveliştea propriei persoane. Astfel de lucruri se întîmplă pretutindeni, dar, pe cît se pare, nu la nivel naţional şi nu într-un mod atît de vădit ca în Germania. Nu sînt în nici un caz primul om căruia îi sare în ochi sentimentul de inferioritate german. (Ce au spus Goethe, Heine sau Nietzsche despre propria lor ţară?) Sentimentul de inferioritate nu este neapărat un sentiment nejustificat. Doar că nu este neapărat valabil pentru aspectul sau funcţia în legătură cu care apare, ci se referă, poate, la o altă inferioritate care, deşi doar vag resimţită, există totuşi, într-adevăr. Asemenea situaţii dau naştere lesne unor disocieri isterice a personalităţii, care constă în esenţă din faptul că o mînă nu ştie ce face cealaltă, că omul vrea să sară peste propria lui umbră şi că încearcă să atribuie cele mai negre păcate şi tot ce e inferior, celorlalţi. De aceea se simte mereu înconjurat de oameni lipsiţi de înţelegere, animaţi numai de intenţii rele, de oameni nocivi şi de proastă calitate, de oameni inferiori, pe care trebuie să-i stîrpeşti spre a-ţi păstra propria superioritate şi perfecţiune. În asemenea înlănţuiri de idei şi în asemenea sentimente îşi spune cuvîntul deja inferioritatea aflată la lucru. Istericii sînt cu toţii cicălitori şi pisălogi pentru că nu-şi pot suporta propria inferioritate. Şi cum nimeni nu poate ieşi din pielea lui şi nu poate scăpa de sine

2 *Also sprach Zarathustra*, p.52.

însuşi, se văd pe ei înşişi peste tot, se întîlnesc cu propriul lor spirit rău pe toate cărările şi acest fenomen se cheamă nevroză isterică.

418 Toate aceste caracteristici patologice, totala orbire în ce priveşte caracterul propriu, autoadmiraţia şi înfrumuseţarea autoerotică a propriei persoane, punerea în inferioritate şi terorizarea semenilor (cu cît dispreţ vorbea Hitler despre propriul lui popor!), proiectarea propriei umbre, flagranta falsificare a realităţii, dorinţa de a face impresie şi de a impune, fanfaronada şi înşelătoria sînt reunite în acel om care a fost diagnosticat clinic de isterie şi din care un destin miraculos a făcut, timp de doisprezece ani, exponentul politic, moral şi religios al Germaniei. Să fie oare la mijloc o pură întîmplare?

419 Diagnosticul mai precis al lui Hitler trebuie să fi fost, de bună seamă, pseudologia phantastica, adică acea formă de isterie care îl face pe bolnav să exceleze în a-şi crede propriile minciuni. Asemenea oameni au de regulă un succes de mari proporţii şi de durată şi de aceea sînt socialmente periculoşi. Nimic nu e mai convingător decît minciuna inventată de un om care o crede ori fapta sau intenţia rea a unui om care o crede bună; în orice caz au mult mai multă putere de convingere decît omul realmente bun sau fapta bună şi decît omul rău sau fapta sa realmente rea. Poporul german nu ar fi căzut nicicînd în cursa gesturilor lui Hitler, care străinilor (cu cîteva excepţii greu de înţeles) li se păreau caraghioase, patetice, adică evident isterice şi a discursurilor sale de o stridenţă efeminată, dacă acest personaj, care mie personal mi se părea a fi o sperietoare de ciori psihică (cu o mătură în chip de mînă întinsă), nu ar fi oglindit perfect isteria generală germană. Nu poţi avea îndrăzneala să consideri, fără profunde ezitări, că un întreg popor este – ca să zicem aşa – într-o stare de «arierare psihologică»,

dar – Dumnezeu mi-e martor – a fost singura posibilitate de a înţelege cumva influenţa ce a avut-o asupra maselor această paparudă. O lamentabilă lipsă de cultură care servea drept bază pentru un cult aproape maniacal al propriei personalităţi, o inteligenţă mediocră însoţită de o perfidie isterică şi de fantezii de putere adolescentine stăteau scrise pe faţa acestui demagog. Toate mişcările sale erau artificiale, bine studiate de un creier isteric, interesat doar să facă impresie. Comportamentul lui în public era, aşa cum rezultă chiar şi din propria sa biografie, cel al eroilor sumbri, «demonici», «cu voinţă de fier» din romanele de duzină şi din imaginaţia unui public infantil, care cunoştea lumea numai prin prisma idolilor săi din filme proaste. Din aceste impresii am dedus pe atunci (1937) că, de bună seamă, catastrofa finală va fi mult mai gravă şi mai sîngeroasă decît crezusem înainte. Căci spectacolul acesta, pe cît de transparent, pe atît de isteric, nu era montat pe «scena care este lumea însăşi», ci pe diviziile de tancuri ale armatei germane şi pe industria grea a Germaniei. Un «popor-de-optzeci-de-milioane» se năpustea în arenă, opunîndu-i-se doar o slabă şi în orice caz ineficientă rezistenţă internă, spre a participa la propria sa distrugere.

Dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Hitler, Goebbels şi 420
Göring sînt personaje la fel de impresionante. Amîndoi de tipul parveniţilor îmbuibaţi, de teapa acelor literaţi sau trişori de cafenele, pe cît de josnici, pe atît de periculoşi, în mod inconfundabil handicapaţi şi totodată stigmatizaţi de natură. Unui om cu instinctul sănătos, nedeformat i-ar fi ajuns un singur reprezentant al acestei impresionante triade ca să-şi facă de trei ori semnul crucii în faţa ei. Dar ce s-a întîmplat? Hitler a fost ridicat în slăvi, s-au găsit chiar teologi care să vadă în el un mîntuitor. Göring era popular în virtutea slăbiciunilor sale. De

crimele lui nu voia aproape nimeni să ştie. Goebbels era tolerat pentru că, după anumite păreri, ca să ai succes ai nevoie să şi minţi şi pentru că, conform aceleiaşi concepţii, dacă ai succes, orice îţi este iertat. Aceştia trei laolaltă sînt o formaţie atît de cumplită, încît e aproape de neînţeles cum a putut ajunge undeva la putere ceva atît de monstruos. Dar să nu uităm că noi judecăm din perspectiva prezentă, cunoscînd deja evenimentele ce au dus la catastrofă. Judecata noastră ar fi fost, poate, cu totul alta dacă ne întemeiam doar pe cele cunoscute în anii 1933 şi 1934. Pe vremea aceea, atît în Germania cît şi în Italia, existau destule fapte plauzibile care pledau în favoarea regimului. Dispariţia sutelor de mii de vagabonzi lipsiţi de ţel de pe şoselele Germaniei constituia o probă de nepus la îndoială. Şi mai ales vîntul proaspăt ce începuse să bată în ambele ţări părea, după stagnarea şi dezagregarea din anii postbelici, un semn bun, dătător de speranţe. Întreaga Europă urmărea acest spectacol, inclusiv Mr. Chamberlain, de pildă, care se aştepta, în cel mai rău caz, la o mică furtună locală. Ţine de geniul oricărei pseudologia phantastica, de care şi Benito Mussolini a fost atins (ţinut în frîu atîta timp cît fratele lui Arnaldo mai trăia încă), să aibă un mare grad de plauzabilitate. Datorită planurilor lor, aceşti oameni sînt primiţi de lume cu o sinceră bunăvoinţă, se pricep să găsească cele mai potrivite cuvinte terminate în -itate sau -ism, se pricep foarte bine să-i arate cu degetul pe vinovaţi şi e greu de pretins că intenţia lor este rea de la bun început. E posibil chiar să fie realmente bună şi nu doar o înşelăciune. În cazul lui Mussolini, de pildă, e greu de făcut un portret în alb şi negru doar. În cazurile de pseudologia phantastica, nu e deloc sigur că motivaţia principală e dată de intenţia de a înşela; adesea rolul principal îl joacă «marele plan» şi abia cînd se pune problema delicată a transpunerii lui în viaţă, devine

neapărat necesar, conform zicalei «scopul scuză mijloacele», ca nici o posibilitate să nu fie scăpată şi nici o metodă să nu fie dispreţuită, ceea ce înseamnă că lucrurile iau o întorsătură proastă abia atunci cînd un pseudolog este luat în serios de marele public. El trebuie să încheie atunci, ca Faust, pactul cu diavolul, luînd-o astfel pe pantă în jos. Nu e de neconceput ca şi în cazul lui Hitler lucrurile să se fi desfăşurat, mai mult sau mai puţin, în felul acesta – «in dubio pro reo»! Deşi mîrşăviile din cartea sa, despuiate de patosul lui de şvab, te pun totuşi pe gînduri şi te întrebi dacă spiritul răului nu exista cumva în acest om cu mult înainte de a fi ajuns la putere. În Germania, prin 1936, multă lume era îngrijorată şi îşi exprima temerea că Führer-ul ar fi supus unor «influenţe proaste» sau că ar face uz de prea multă «magie neagră» ş.a.m.d. Sînt pe deplin convins că aceste îndoieli veneau oricum prea tîrziu, dar mi se pare totuşi că nu e cu neputinţă ca Hitler însuşi să fi avut odată intenţii bune şi că abia în cursul evoluţiei sale să se fi dedat la folosirea unor mijloace proaste sau la proasta folosire a mijloacelor sale.

Dar vreau să subliniez mai cu seamă faptul că ţine de natura 421
pseudologilor să fie convingători şi că nici măcar unor oameni cu experienţă nu le-ar fi fost uşor să judece corect, mai ales atîta timp cît întreprinderea părea să se afle încă în stadiul idealismelor. Era încă de-a dreptul imposibil de prevăzut cum vor evolua lucrurile mai tîrziu. Singura atitudine posibilă pe atunci era acel «giving-a-chance» al lui Chamberlain. Marea majoritate a germanilor era, ca şi străinătatea, dezinformată şi de aceea, bineînţeles, expusă discursurilor teribil de potrivite gustului german (şi nu numai acestuia).

Inducerea în ispită iniţială poate fi înţeleasă uşor, dar absenţa 422
oricărei reacţii ulterioare pare de neconceput. Există oare co-

mandanţi care să poată dispune de trupele lor oricum? De ce nu a apărut nici o reacţie în urma înţelegerii situaţiei? Nu îmi pot explica acest lucru decît prin apariţia unei anumite stări de spirit, a unei dispoziţii acute sau cronice, care, dacă s-ar manifesta la un individ, s-ar chema isterie.

423 Cum nu îmi închipui că nespecialistul ştie ce se înţelege prin «isterie», trebuie să spun că starea «isterică» este o formă de «arierare mintală». Această noţiune nu vrea să spună nicidecum că individul sau poporul întreg ar fi «arierat», ci doar că are un «locus minoris resistentiae», o anumită instabilitate, pe lîngă toate calităţile cu putinţă. Starea isterică constă în aceea că polii opuşi inerenţi oricărui psihic şi mai ales polii contrari ai caracterului sînt ceva mai distanţaţi decît la cei consideraţi normali. Această distanţă mărită determină o tensiune energetică mai mare – lucru ce explică neîndoielnica energie şi putere de acţiune a germanilor. Pe de altă parte însă, această distanţare a contrariilor produce contradicţii interne în om, conflicte morale interne, un caracter contradictoriu, pe scurt tot ceea ce exprimă Faust al lui Goethe. Un negerman nu ar fi putut concepe niciodată un asemenea personaj, atît de nesfîrşit de german. În cazul lui putem vedea cum din starea interioară contradictorie şi dezbinată, izvorăşte acel dor, acea «foame de infinit» (Goethe, Faust II), acel «eros al depărtărilor», acea aşteptare escatologică a marii împliniri; în cazul lui putem urmări acel zbor înalt al spiritului care e urmat de o cădere în păcat şi întunecare, ba chiar mai rău în şarlatanie perfidă şi violenţă criminală, efecte ale pactului cu cel rău. Faust însuşi e dezbinat şi transferă răul din el însuşi asupra persoanei lui Mefisto spre a avea, în caz de nevoie, un alibi. Nici el «nu ştie nimic», nu ştie ce pune diavolul la cale cu Philemon şi Baucis şi nicăieri nu găsim la el vreo reală remuşcare sau vreo căinţă adevărată. Un cult mărturisit

sau nemărturisit al izbînzii îl opreşte statornic de la orice judecată morală sau reflecţie etică, astfel încît personalitatea morală a lui Faust rămîne nebuloasă. Faust nu capătă nicăieri caracter de realitate: el nu este un om real şi nici nu poate fi (cel puţin nu în această lume), rămîne însă ideea germană despre om şi reflectă, deci, chiar dacă în mod întrucîtva exagerat şi grotesc, omul german.

Firea isterică prezintă o aşa-numită disociere sistematică, o 424
distanţare a contrariilor strîns legate în mod normal, care duce uneori pînă la o disociere a personalităţii, adică pînă la o stare în care realmente o mînă nu mai ştie ce face cealaltă. Apare întotdeauna o uluitoare inconştienţă în ce priveşte umbra, omul nu-şi mai cunoaşte decît motivaţiile bune, iar atunci cînd cele rele nu mai pot fi tăgăduite, devine acel supraom şi om superior lipsit de scrupule, care se crede înnobilat prin înseşi măreţia scopurilor sale.

Din această inconştienţă rezultă, pe de altă parte, o mare 425
nesiguranţă: omul nu mai ştie bine cine este, se simte pe undeva inferior şi totuşi nu vrea să ştie unde anume, adăugînd această nouă inferioritate celor deja existente. Din această nesiguranţă rezultă psihologia de prestigiu a istericului, dorinţa sa de a face impresie, tendinţa de a-şi exhiba şi de a-şi impune propriile merite, nepotolita nevoie de a fi recunoscut, de a fi admirat, de a fi confirmat, de a fi iubit. Din această nesiguranţă mai rezultă şi megalomania, îngîmfarea, aroganţa, impertinenţa şi lipsa de tact prin care mulţi germani, plini de umilinţă la ei acasă, au adus o faimă proastă poporului lor în străinătate. Şi tot această nesiguranţă dă naştere şi acelei tragice lipse de curaj civic, pe care Bismarck, încă, o critica (să ne gîndim la deplorabilul rol al generalităţii!).

Lipsa de realitate, care ne şochează la Faust, se traduce la 426
omul german într-o absenţă corespunzătoare a simţului reali-

tăţii. El vorbeşte, ce-i drept, numai despre asta, despre un realism «de răceala gheţii», lucru în care se recunoaşte imediat isteria: realismul său este o poză. Afişează un realism teatral, în realitate însă vrea să cucerească lumea înfruntînd o lume întreagă. Cum s-o facă, nu prea ştie, de fapt. Ar putea doar să ştie că a mai încercat o dată şi nu i-a mers. Iată un teren foarte propice pentru a-l găsi neîntîrziat şi pentru a-l crede pe cel ce ştie să-l mintă prezentîndu-i insuccesul drept succes. Cîţi germani n-au crezut oare în legenda Dolchstoß din 1918? Cîte legende de acest fel nu au mai apărut de atunci? Credinţa în minciuni conforme dorinţelor proprii e un simptom de isterie bine cunoscut şi un semn categoric de arierare. S-ar fi zis că vărsarea de sînge din primul război mondial a fost suficientă, dar nu, setea de glorie, de cuceriri, de sînge a înceţoşat minţile germane, astfel încît n-au mai avut ochi deloc pentru realitatea oricum slab percepută de ei. În cazurile individuale, asta se cheamă stare de obnubilare isterică. Cînd un popor întreg se află în această stare, atunci aleargă toţi, siguri de ei ca lunatecii pe acoperişuri, urmînd un medium conducător, ca s-o sfîrşească, pînă la urmă, zăcînd pe cladarîm, cu şira spinării ruptă.

427 Dacă noi, elveţienii am fi pornit un asemenea război, dacă noi am fi nesocotit cu atîta orbire orice experienţă de viaţă, orice avertisment şi orice înţelegere a lumii şi am fi pus la cale un Buchenwald al nostru, atunci am fi fost, desigur, teribil de uimiţi dacă cineva din exterior ar fi afirmat că elveţienii şi-au pierdut minţile cu toţii. Nici un om raţional nu ar fi uimit de o asemenea judecată. Dar putem spune oare asemenea lucruri despre Germania? Nu ştiu ce părere au despre asta germanii înşişi. Ştiu doar că pe vremea cenzurii nu se putea spune la noi cu voce tare aşa ceva şi că acum nu ne permitem s-o spunem pentru că vrem să menajăm o Germanie deja distrusă. Dar

atunci, cînd să îndrăznim să ne formăm totuşi o opinie? Istoria ultimilor doisprezece ani mi se pare a fi istoria bolii unui isteric. Şi adevărul nu trebuie ascuns bolnavului, căci medicul, cînd pune un diagnostic, nu o face spre răul bolnavului, nu o face spre a-l umili sau spre a-l insulta, ci dimpotrivă, punerea diagnosticului face parte din încercarea lui de a înţelege şi de a găsi un leac. O nevroză sau o dispoziţie neurotică nu este ceva dezonorant, ci un handicap şi, pînă la urmă, un façon de parler. Nu este o boală fără leac, dar se înrăutăţeşte în măsura în care nu vrem să ştim de ea. Şi dacă spun despre germani că sînt bolnavi psihic sînt, de fapt, mult mai binevoitor cu ei decît dacă aş spune că sînt criminali. Nu aş vrea să irit binecunoscuta susceptibilitate a istericului, dar acum nu mai e cazul să evităm penibilul şi să ajutăm bolnavul să uite tot ce s-a întîmplat pentru a nu tulbura cumva starea sa patologică. Nu aş vrea să jignesc onoarea germanului cinstit şi cu mintea sănătoasă, atribuindu-i intenţia de a dezerta, din laşitate, din faţa propriei sale imagini. Trebuie să-i facem onoarea să-i spunem bărbăteşte adevărul şi să nu-i ascundem că sufletele noastre sînt profund afectate de grozăviile petrecute în ţara sa şi puse la cale de germani în Europa. Sîntem răniţi şi indignaţi, nu mai avem sentimente bune sau vreo deosebită iubire faţă de ei şi această stare nu poate fi în mod mincinos pervertită, cu bune intenţii şi prin concentrarea voinţei, într-o aşa-numită «iubire a aproapelui» creştinească. Şi nici nu avem voie s-o facem, tocmai de dragul germanilor cinstiţi şi cu mintea sănătoasă, căci, în mod sigur, ei preferă adevărul unor menajamente jignitoare.

Muşamalizarea adevărului nu lecuieşte de isterie, nici în 428
cazul unui individ, nici în cazul unui popor. Dar putem spune oare despre un întreg popor că este isteric? O putem spune şi nu o putem spune, în aceeaşi măsură ca despre un individ. Nici

cel mai nebun nu e complet nebun. Mai are destule funcţii în stare normală şi poate avea chiar perioade în care e relativ normal. Aşa stau lucrurile şi în cazul unei isterii, cînd nu e vorba, de fapt, decît de exacerbarea sau hipertrofierea, respectiv de slăbirea sau chiar paralizarea temporară a unor funcţii normale în sine! În ciuda stării sale psihopatice, istericul e aproape normal. Ne putem aştepta, deci, ca multe părţi din fiinţa psihică a unui popor să fie perfect normale, chiar dacă global vorbind, nu se poate spune despre el decît că e isteric.

429 Germanul are, fără îndoială, psihologia sa specifică, care-l distinge de popoarele vecine, în ciuda numeroaselor sale însuşiri general umane. De fapt, el însuşi a demonstrat lumii că se consideră un popor superior, care-şi poate permite să treacă peste orice fel de considerente umane. A declarat alte popoare inferioare şi le-a exterminat chiar, parţial.

429a (În acest loc se află, în prima ediţie[3] un pasaj privind zvonurile răspîndite de presă despre pastorul Niemöller. Am eliminat aici acest pasaj, deoarece, conform informaţiilor pe care le-am primit ulterior, lucrurile nu s-au petrecut aşa cum au scris ziarele. Cum zvonul că pastorul Niemöller voia să se pună la dispoziţia guvernului său în funcţia de comandant de submarin, mi s-a părut totuşi o enormitate, l-am prezentat numai sub formă de întrebări, scriind: «...S-a oferit oare Niemöller, nesilit de nimeni şi în deplină cunoştinţă de cauză, să dea o mînă de ajutor şi să sprijine activitatea guvernului? Sper din toată inima... că zvonul nu este adevărat.» Cum din surse demne de crezare am primit informaţii complet diferite, nu vreau să prejudiciez nici un nevinovat din pricina zvonurilor şi de aceea dau la o parte în această a doua ediţie a articolului meu toate

[3] Vezi *Neue Schweizer Rundschau*, p.81.

reflecţiile legate de acest caz. Ştiu mult prea bine, din propria mea experienţă, ce forţe de proastă calitate sînt angajate în lansarea zvonurilor şi nu sînt dispus să le vin în ajutor exprimînd opinii necontrolate sau iresponsabile. Pastorul Niemöller se dovedeşte a fi, în Germania de azi, o forţă morală constructivă, căreia nu putem decît să-i urăm cît mai mult succes.

În acest context, aş vrea să mai amintesc că în presa străină 429b
mi s-au pus pe seamă afirmaţii pe care nu le-am făcut niciodată. Adevăratele mele opinii sînt expuse în acest articol. Cititorul poate da la o parte liniştit tot ceea ce mai afirmă anumite ziare în plus faţă de acest articol sau legat de el, fiind vorba de pure aiureli.)

Faţă de aceste grozăvii, nu mai are, în definitiv, prea mare 430
importanţă dacă, pînă la urmă, dăm o replică acestui diagnostic, punîndu-l nu celor ucişi ci ucigaşilor, cu toată părerea de rău că mîhnim astfel pe acei germani care şi-au îndurat mizeria naţională în deplină cunoştinţă de cauză. Desigur, e dureros să îndurerezi pe alţii, dar, ca europeni ce-i au drept fraţi pe germani, sîntem şi noi mîhniţi şi de aceea mîhnim, cum spuneam, nu spre a tortura, ci spre a descoperi adevărul. Ca şi vinovăţia colectivă, diagnosticul stării de spirit priveşte întregul popor şi, mai mult, totodată întreaga Europă, a cărei stare de spirit nu mai este de multă vreme normală, în genere. Căci, fie că ne place, fie că nu, cum stau lucrurile oare cu arta noastră, cu acest instrument atît de fin de înregistrare a stării sufleteşti generale? Ce semnificaţie să aibă oare faptul că în pictură domneşte aproape peste tot, în mod nedeghizat, patologicul? ce să însemne oare muzica atonală? sau ecoul larg al unui *Ulysse* abisal? ş.a.m.d. Toate acestea sînt deja in nuce ceea ce s-a înfăptuit în Germania şi pe plan politic. Europeanul, omul alb în genere, nu prea are, de fapt, posibilitatea să-şi judece propria stare de

spirit. Este prea adînc cufundat în ea. Întotdeauna mi-am dorit să-i pot vedea odată pe europeni cu alţi ochi şi chiar mi-a reuşit, cu ocazia multor călătorii, să intru în legături atît de strînse cu oameni exotici încît să-i pot vedea pe europeni prin ochii lor.

431 Omul alb este fără îndoială nervos, agitat, neliniştit, instabil şi (în ochii omului exotic) posedat de ideile cele mai trăznite, fără ca înzestrarea şi energia sa, în virtutea cărora se simte superior, să fie astfel diminuate. Infamiile sale faţă de popoarele exotice sînt nenumărate, lucru care nu scuză însă, bineînţeles, nici o nouă infamie; iar individul nu e cu nimic mai bun, atunci cînd se află într-o societate proastă, infinit de numeroasă. Primitivii se tem de axele optice convergente ale europenilor, care li se par a fi malefice. O căpetenie pueblo mi-a împărtăşit convingerea sa că toţi americanii (singurii albi pe care îi cunoştea) ar fi smintiţi, explicitîndu-şi intuiţia în aşa fel încît recunoşteai imediat descrierea unor posedaţi. Şi într-adevăr, noi sîntem cei care am reuşit – pentru prima oară în lume – să absorbim în noi înşine întreaga însufleţire originară a naturii; nu numai că zeii au coborît din lăcaşurile lor celeste sau mai bine zis au fost coborîţi de acolo, transformîndu-se în demoni chtonieni, ci, mai mult, oştirea acestora din urmă, care pe vremea unui Paracelsus mai zburda încă fericită prin munţi, păduri, pîraie şi locuinţe omeneşti, s-a împuţinat pînă la nişte rămăşiţe jalnice şi pînă la urmă a dispărut complet sub influenţa unui iluminism ştiinţific tot mai răspîndit. Din vremuri imemoriale, natura a fost întotdeauna însufleţită. Noi trăim acum pentru prima oară într-o natură despuiată de suflete şi zei. Nimeni nu va tăgădui rolul plin de însemnătate pe care-l jucau în trecut acele forţe ale sufletului omenesc ce purtau numele de «zei». Printr-un simplu act de iluminare, spiritele naturii au fost, ce-i drept, desfiinţate,

dar nu şi factorii psihici corespunzători, precum sugestionabilitatea, lipsa de spirit critic, anxietatea, credinţa în superstiţii şi prejudecăţi, adică, pe scurt, toţi acei factori bine cunoscuţi care îi determină pe posedaţi. În ciuda faptului că natura nu mai e însufleţită, factorii psihici care îi produc pe demoni sînt mai activi decît oricînd. În realitate, demonii n-au dispărut, ci şi-au schimbat doar forma. Au devenit acum puteri psihice inconştiente. Acest proces de resorbţie a mers mînă în mînă cu o inflaţie crescîndă a eu-lui, care s-a făcut simţită destul de clar cam de prin secolul XVI. În cele din urmă, a început să fie perceput şi psihicul şi s-a descoperit şi inconştientul, descoperire care, după cum arată istoria, a fost deosebit de penibilă. Se credea că toate fantomele au fost lichidate şi s-a dovedit că, de fapt, nu mai bîntuiau, ce-i drept, prin poduri şi ruine, dar cu atît mai mult prin capetele europenilor aparent normali. Se răspîndeau idei tiranice, obsedante, entuziaste, care-ţi luau minţile şi oamenii începeau să creadă lucruri dintre cele mai absurde, exact aşa cum fac posedaţii.

Evenimentele pe care le-am trăit acum cu Germania nu sînt 432
decît prima izbucnire a unei alienări spirituale generale, o impunere a inconştientului în spaţiile unei lumi aflate aparent într-o ordine acceptabilă. Un popor întreg şi, în plus, multe milioane de oameni din alte popoare au fost azvîrlite în delirul sîngeros al unui război distrugător. Nimeni nu-şi dădea seama ce i se întîmplă şi cel mai puţin germanii, care s-au lăsat mînaţi la măcel de către psihopatul lor conducător, ca o turmă hipnotizată. Oricum, germanul s-a dovedit a fi într-un fel ales să manifeste, faţă de primejdia spirituală ce ameninţa întreaga Europă, cea mai slabă rezistenţă. Datorită înzestrării sale, ar fi putut fi lesne tocmai cel care să fi tras concluzii salvatoare din exemplul profetic al lui Nietzsche. Nietzsche este german pînă

în ultima fibră a ființei sale, pînă în simbolismul confuz al delirului său. Se joacă cu «bestia blondă» și «supraomul», dintr-o debilitate psihopatologică. Desigur, nu elementele sănătoase ale poporului german au fost cele care au deschis acestor fantezii bolnave calea către un succes cum nu s-a mai pomenit. Debilitatea globală a ființei germane s-a dovedit a fi accesibilă unor asemenea fantezii isterice, cu toate că Nietzsche nu numai că era foarte critic față de filistinul german, dar a oferit el însuși criticii un vast front de atac. Spiritul german ar fi avut aici o prețioasă ocazie să se cunoască pe sine, dar a pierdut-o. Cîte s-ar fi putut deduce și din exaltarea unsuroasă a muzicii lui Wagner!

433 Dar diavolul a scos în calea spiritului german (prin nefericita întemeiere a Reich-ului în 1871) tentația puterii, a avuțiilor materiale și a trufiei naționale și a adus poporul în starea de a-și urma, ce-i drept, profeții și de a-i crede pe cuvînt, dar fără să-i înțeleagă totuși. Și astfel, germanul plin de spirit s-a lăsat dus în ispită în mod fatal de vechile și bine cunoscutele înșelătorii satanice, în loc să se fi ocupat de bogăția capacităților sale sufletești, de care avea parte tocmai datorită tensiunii mai accentuate a contradicțiilor sale interne. A uitat că este creștin, și-a vîndut spiritul tehnic, și-a preschimbat morala în cinism și și-a jertfit cele mai frumoase năzuințe forțelor distrugerii. Toți ceilalți fac, desigur, asemenea lucruri, dar există oameni într-adevăr aleși care nu au voie să o facă, deoarece au de căutat comori mai de preț. În orice caz, poporul german nu e dintre acelea care să se poată bucura nepedepsite de putere și avuții. Să ne gîndim ce a însemnat pentru german antisemitismul: a încercat să-și extermine propriile păcate în alții! Acest singur simptom putea fi suficient germanului ca să-și dea seama de rătăcirea sa fără speranță.

După primul război mondial, lumea, şi mai ales Germania ar 434
fi trebuit să se întrebe care e organul propriu-zis al problematicii europene. Dar spiritul s-a prefăcut în spirit rău, şi-a întors faţa de la problemele sale fundamentale şi a căutat soluţii în propria sa negaţie. Ce deosebire faţă de epoca Reformei! Spiritul german a răspuns atunci la deficienţele lumii creştine prin actul Reformei: în conformitate cu slaba corelare – tipic germană – a perechii de contrarii, s-a procedat cam extremist şi copilul a fost aruncat odată cu apa din copaie. Dar oricum, spiritul german nu a fugit atunci din faţa propriei sale problematici. Nu voi vorbi despre cele întîmplate pe vremea lui Goethe. Dar Goethe, ca profet al neamului său, i l-a lăsat pe *Faust* cu pactul său cu diavolul şi cu uciderea lui Philemon şi Baucis. Dacă Jakob Burckhardt spune[4] că Faust a făcut să vibreze o coardă a sufletului german, înseamnă că Faust trebuia să fi avut un răsunet. La Nietzsche găsim ecoul supraomului, al omului instinctual, amoral, al cărui Dumnezeu a murit şi se crede el însuşi divin sau mai degrabă demonic, fiind dincolo de bine şi de rău. Unde a dispărut la Nietzsche femininul, sufletul? Elena s-a pierdut în Hades, iar Euridice nu se mai întoarce. Se anunţă deja fatala parodiere a Cristos-ului renegat: profetul bolnav e însuşi crucificatul, ba chiar, întorcîndu-se şi mai mult îndărăt, e însuşi Dionysos-Zagreus cel sfîşiat. Căci profetul trimite, în frenezia sa, îndărăt la vremuri legendare de mult apuse. Îşi trăieşte chemarea ca vînător flautist, zeu al pădurilor îmbătătoare şi al beţiei şi al tuturor războinicilor posedaţi de duhuri de sălbăticiuni.

Nietzsche răspunde profetic schismei creştinătăţii prin arta 435
gîndirii, iar fratele său Richard Wagner prin arta sentimentului, prin muzică. Vremurile legendare ale germanilor ies la supra-

4 *Briefe an Albert Brenner*, p.91.

faţă curgînd îmbătător şi îmbătînd spre a umple prăpastia căscată în trupul bisericii. Wagner se salvează cu *Parsifal*, lucru pe care Nietzsche nu i-l poate ierta, dar cetatea Graalului dispare în ţări necunoscute. Mesajul nu a fost auzit şi nici semnele prevestitoare n-au fost văzute. Doar desfrîul a cîştigat teren şi s-a întins peste tot ca o molimă. Wotan, zeul beţiei, a învins. Jünger (în *Marmorklippen*) a prins de veste: vînătorul sălbatic a venit în ţară şi odată cu el şi molima posesiunii, mai înfricoşătoare decît tot ce produsese evul mediu în acest sens. Nicăieri în lume nu a vorbit spiritul european mai desluşit ca în Germania şi nicăieri nu a fost în mod mai tragic răstălmăcit.

436 Acum, Germania suferă de pe urma pactului ei cu diavolul, a trecut printr-o boală spirituală, este sfîrşită ca Zagreus, dezonorată de luptătorii Berserker ai lui Wotan al ei, înşelată de ispita aurului şi domniei universale, pîngărită de izbucnirea celui mai profund rău.

437 Germanul trebuie să înţeleagă revolta lumii. Ne aşteptam la cu totul altceva din partea lui. Toţi îi recunoscuseră înzestrarea şi vrednicia şi nimeni nu se îndoia că e capabil de lucruri mari. Cu atît mai profundă a fost dezamăgirea. Dar, fireşte, din destinul german, europeanul nu trebuie să rămînă cu iluzia că tot răul din lume ar fi concentrat în Germania. Trebuie, mai degrabă, să-şi dea seama că această catastrofă germană e doar o criză a bolii Europei în genere: primele semne ale avatarurilor spirituale europene s-au arătat cu mult înainte de epoca lui Hitler, ba chiar înainte de primul război mondial. Imaginea medievală a lumii s-a descompus, iar autoritatea metafizică supraordonată acestei lumi a dispărut din ea, spre a reapărea în oameni. Nietzsche profetiza, într-adevăr, că Dumnezeu ar fi murit şi că moştenirea sa i-a revenit supraomului, acestui inevitabil saltimbanc cu mintea rătăcită. O lege inexorabilă a

psihologiei spune că orice proiecţie şubrezită se reîntoarce la obîrşia sa. De aceea, dacă cineva ajunge la năstruşnica idee că Dumnezeu ar fi murit sau că nici nu ar exista deloc, atunci imaginea psihică a divinităţii, care corespunde unei structuri dinamice şi psihice bine determinate, se reîntoarce în subiect şi produce o «autodivinizare», adică toate acele trăsături ce le sînt caracteristice numai smintiţilor şi duc, deci, la catastrofă.

Iată marea problemă a întregii creştinătăţi: unde a dispărut 438
autoritatea binelui şi a dreptăţii, ancorată metafizic pînă acum? Oare, într-adevăr, doar forţa brutalităţii a rămas să hotărască de toate? Instanţa supremă e oare într-adevăr doar voinţa unui om care deţine întîmplător puterea? Dacă Germania ar fi învins, aproape că am fi putut crede în asemenea lucruri. Dar cum împărăţiei milenare a violenţei şi nedreptăţii nu i-au trebuit decît cîţiva ani spre a se prăbuşi definitiv, am putea trage de aici învăţătura că niciodată copacii nu şi-au avut rădăcinile în cer şi că există alte forţe, cel puţin la fel de active, care înving pînă la urmă violenţa şi nedreptatea şi că, în consecinţă, nu merită să construieşti bazîndu-te pe principii false. Dar, din păcate, istoria lumii nu se desfăşoară întotdeauna atît de raţional.

«Autodivinizarea» nu-l face pe om divin, ci doar infatuat, 439
dezlănţuind tot ce e mai rău în el. Se înfiripă astfel o imagine caricaturală infernală a omului, insuportabilă omenescului din noi. Omul e chinuit de acest strigoi şi de aceea chinuie pe alţii. E dezbinat lăuntric, încîlcit în contradicţii inexplicabile. Iată imaginea unei stări de spirit isterice, a stării «criminalului cu faţa palidă», ca să-l cităm pe Nietzsche. Destinul l-a confruntat pe german cu adversarul său interior. Mefisto a luat locul lui Faust şi Faust nu mai poate spune: «Asta a fost, aşadar, sămînţa cîinelui», ci trebuie să admită: «Asta e cealaltă faţă a mea, alter ego-ul meu, umbra mea, din păcate foarte reală şi de netăgăduit de acum încolo».

440 Destinul acesta nu e doar german, ci general european. Noi toţi am putea recunoaşte umbra ce se ridică în spatele oamenilor acestor vremuri. Strigoiul diabolic nu poate fi atribuit germanilor. Faptele vorbesc foarte desluşit, iar cel care nu le pricepe nu poate fi ajutat cu nimic. Ce e de făcut cu această viziune înfricoşătoare – ar trebui să descopere, de fapt, fiecare prin el însuşi. Într-adevăr nu e puţin lucru să-ţi cunoşti propria vină şi să ştii care e răul din tine şi nu e nicidecum un cîştig să-ţi pierzi umbra din ochi. Tocmai conştienţa vinovăţiei are avantajul de a-ţi da putinţa să schimbi ceva, să îmbunătăţeşti ceva. După cum se ştie, ceea ce rămîne în inconştient nu se schimbă niciodată şi numai în conştient pot fi aduse corecturi psihologice. De aceea, conştienţa vinovăţiei poate deveni un imbold moral dintre cele mai puternice. În tratamentul oricărei nevroze, umbra trebuie descoperită, căci altfel nu se poate ajunge la vreo schimbare (un adevăr de mult cunoscut, de altfel!). În această privinţă, am toată încrederea că acea parte a fiinţei poporului german care a rămas sănătoasă va trage concluziile cuvenite din cele întîmplate. Fără învinovăţire nu se poate ajunge, din păcate, la maturizare sufletească şi la lărgirea orizontului spiritual. Să ne amintim ce spunea Meister Eckhart: «De aceea a acoperit Dumnezeu de mizeria păcatului tocmai pe oamenii aleşi prin propria sa voinţă pentru înfăptuirea unor lucruri mari. Căci să vedem: cine a fost mai drag şi mai plăcut Domnului nostru decît apostolii? Şi nu e nici unul care să nu fi căzut, toţi s-au făcut vinovaţi de păcate capitale!».[5]

441 Cînd vina e foarte mare, i se poate asocia o îndurare şi mai mare. Un asemenea eveniment determină o transformare lăuntrică, infinit mai importantă decît reformele politice şi sociale,

[5] *Meister Eckharts Schriften und Predigten II*, p.22.

care oricum nu au nici o valoare în mîinile unor oameni ce nu stau bine cu ei înşişi. Uităm mereu lucrul acesta deoarece privim fascinaţi relaţiile din jurul nostru în loc să ne verificăm propria inimă şi conştiinţă. Toţi demagogii se folosesc de această slăbiciune omenească, arătînd, cu un ton cît mai ridicat, ce nu e în ordine în exterior. Dar ceea ce nu e în ordine, în primul rînd şi în mod absolut decisiv, e omul.

Germanul are şansa unică de a-şi putea întoarce privirea 442
către omul interior, chiar dacă viaţa sa exterioară este grea. Şi ar putea spăla astfel păcatul delăsării de care s-a făcut vinovată întreaga noastră civilizaţie: am făcut totul pentru cele exterioare, am rafinat inimaginabil de mult ştiinţa, am dezvoltat nesfîrşit de mult tehnica; dar omul care ar trebui să administreze toate aceste splendori în mod raţional, a fost pur şi simplu subînţeles, fără să se ţină cont de faptul că el nu este cîtuşi de puţin pregătit, din punct de vedere moral şi psihologic, pentru aceste prefaceri, ci se bucură doar, naiv ca un negru, de toate aceste jucării periculoase, fără să aibă habar ce umbră pîndeşte din spatele lui momentul în care să le înhaţe cu o mînă lacomă spre a le transforma în arme îndreptate împotriva omului încă imatur şi infantil în inconştienţa sa. Cine s-a simţit oare mai neajutorat şi mai părăsit în voia puterilor întunericului decît tocmai germanul căzut în ghearele germanilor?

Prin acceptarea cu bună ştiinţă a vinovăţiei colective s-ar face 443
un mare pas înainte. Dar numai cu atît nu se ajunge încă la însănătoşire, după cum nici neuroticul nu se însănătoşeşte numai prin înţelegerea bolii sale. Mai rămîne de răspuns la întrebarea: cum să trăiesc cu această umbră? De ce atitudine am nevoie ca să pot trăi în ciuda răului din mine? Pentru a găsi răspunsuri bune la această întrebare e nevoie de o mare înnoire spirituală, care nu poate fi oferită nimănui de-a gata, ci trebuie fiecare să

şi-o obţină singur. Formulele vechi, care şi-au avut cîndva valoarea, nu pot fi aplicate din nou, necritic, căci adevărurile veşnice nu se lasă transmise mecanic, ci trebuie să renască din nou, în fiecare epocă, din sufletele omeneşti.

BĂTĂLIA ÎMPOTRIVA UMBREI

Conferință ținută pe programul trei al *BBC* pe data de 3 noiembrie 1946, publicată ulterior în *The Listener* (London, 1946), în *Essays on Contemporary Events* (London, 1947) și în *Chimera* (New York and Princeton, 1947). Apărută pentru prima oară în limba germană în *Gesammelte Werke*, vol. X. Tradusă după *Gesammelte Werke* vol.X, §444–457.

Indescriptibilele evenimente din ultimii zece ani i-au făcut pe unii oameni să creadă că ele şi-ar fi avut, poate, cauza într-o stranie tulburare psihică. Cel care cere părerea unui psihiatru despre aceste lucruri, se aşteaptă, desigur, la un răspuns dat dintr-un punct de vedere propriu acestui specialist. Oricum, psihiatrul, ca om de ştiinţă, nu are pretenţia de a fi atoateştiutor, căci îşi consideră propria opinie ca fiind cel mult o contribuţie la sarcina enorm de complicată de a lămuri lucrurile pe deplin. 444

Dacă te situezi pe poziţiile psihopatologiei, nu e deloc uşor să te adresezi unui public din care fac parte oameni care nu ştiu nimic despre acest domeniu dificil şi de strictă specialitate. Există totuşi o regulă simplă pe care toţi ar trebui să o avem în minte: psihopatologia maselor îşi are rădăcinile în psihopatologia individului. Fenomene psihice de acest calibru pot fi studiate la nivelul individului. Numai dacă reuşim să stabilim că anumite fenomene sau simptome sînt comune unui număr mare de indivizi diferiţi, putem începe să căutăm fenomene de masă analoge. 445

După cum ştiţi, probabil, eu ţin seama atît de psihologia conştientului cît şi de psihologia inconştientului, iar aceasta din 446

urmă implică studiul viselor. Visele sînt produse naturale ale activităţii psihice inconştiente. Ştim de mult că există o relaţie organică între procesele inconştiente şi activitatea intelectului conştient. Această relaţie poate fi descrisă cel mai bine drept o compensare, ceea ce înseamnă că toate deficienţele conştientului – cum ar fi, de pildă, exacerbarea, unilateralitatea sau suprimarea unor funcţii – sînt compensate în mod corespunzător de procese inconştiente.

447 Încă din 1918, constatam în inconştientul pacienţilor mei germani tulburări specifice, care nu puteau fi atribuite psihologiei lor personale. Astfel de fenomene impersonale se manifestă în vise întotdeauna ca motive mitologice, de tipul celor ce apar şi în legendele şi basmele din toată lumea. Am denumit aceste motive mitice *arhetipuri*, adică forme sau moduri tipice în care sînt trăite respectivele fenomene colective. Tulburări ale inconştientului colectiv se puteau constata la oricare dintre pacienţii mei germani. Devierile acestea pot fi explicate cauzal, dar explicaţiile de acest fel rămîn întotdeauna nesatisfăcătoare, căci arhetipurile pot fi înţelese mult mai lesne prin scopul lor decît prin cauza lor. Arhetipurile pe care aveam ocazia să le observ exprimau primitivism, violenţă şi cruzime. După ce văzusem destul de multe cazuri de acest tip, mi-am îndreptat atenţia spre starea de spirit ciudată care domnea pe atunci în Germania. Nu am putut remarca decît semne de deprimare şi o mare nelinişte, care nu erau de natură să-mi potolească suspiciunile. Într-un articol pe care l-am publicat pe vremea aceea, îmi exprimam teama că «bestia blondă» are somnul neliniştit, că se agită în somn şi că nu e exclusă posibilitatea unei izbucniri a ei.[1]

[1] *Über das Unbewußte* (1918), *Gesammelte Werke*, vol.X

Dar această stare a lucrurilor nu era nicidecum un fenomen pur teutonic, după cum s-a dovedit în anii următori. Iureşul forţelor originare era mai mult sau mai puţin general. Singura deosebire consta în însăşi *mentalitatea germană* care, datorită pronunţatei înclinaţii a germanului către psihologia de masă, s-a dovedit a fi mai vulnerabilă. În plus, înfrîngerea suferită şi starea de restrişte în care se afla societatea întăriseră mult în Germania instinctul gregar, astfel încît devenea tot mai probabil că, dintre toate naţiunile vestice, Germania va fi prima victimă. Victimă a unei mişcări de mase declanşate de răzvrătirea forţelor ce dormitau în inconştient, gata să rupă zăgazurile tuturor preceptelor morale. Conform regulii pe care am menţionat-o mai sus, forţele acestea erau menite să joace un rol compensator. *Dar atunci cînd o asemenea activitate compensatorie a* inconştientului nu este preluată de conştient, ea duce, în cazul individului, la nevroză sau chiar la psihoză, şi acelaşi lucru se întîmplă şi în cazul unui colectiv. Este clar că ceva trebuie să fie în neregulă cu atitudinea conştientă pentru ca o asemenea mişcare compensatorie să se producă; ceva trebuie să fie pervertit sau exacerbat, căci numai un conştient cu deficienţe poate provoca o mişcare de opoziţie din partea inconştientului. Ei bine, după cum ştiţi, nenumărate lucruri erau în dezordine, iar părerile asupra lor erau fundamental divergente. Care este opinia corectă se poate stabili abia ex effectu sau, altfel spus, nu putem stabili care sînt deficienţele conştiinţei epocii noastre decît observînd ce fel de reacţii declanşează ele în inconştient. 448

După cum vă spuneam, torentul care începuse să-şi umfle apele încă după primul război mondial îşi vestea prezenţa în visele individuale sub forma unor simboluri colective, mitologice, care dădeau expresie primitivismului, violenţei, pe scurt: tuturor puterilor întunericului. Dacă asemenea simboluri se 449

ivesc la un număr mare de indivizi şi nu sînt înţelese, ele încep să adune laolaltă, ca printr-o forţă magnetică, persoanele respective şi aşa ia naştere o masă. Această masă îşi găseşte repede conducătorul în individul care este cel mai lipsit de rezistenţă, cel mai puţin conştient de responsabilitatea ce-i revine şi care, tocmai datorită inferiorităţii sale, are cea mai cumplită sete de putere. El descătuşează forţele ce stau gata să izbucnească, iar masele îl urmează cu violenţa de nestăvilit a unei avalanşe.

450 Aş putea spune că am observat revoluţia germană în eprubeta cazurilor individuale şi că am fost pe deplin conştient de pericolul îngrozitor care putea să rezulte din adunarea unei mase de asemenea oameni. Dar nu am ştiut pe vremea aceea că ei erau în număr suficient de mare pentru a face inevitabilă o izbucnire generală. Am avut în schimb posibilitatea să urmăresc o serie de cazuri şi să stabilesc felul în care se desfăşoară asaltul puterilor întunericului în eprubeta individuală. Am avut prilejul să observ forţele acestea rupînd toate barierele morale ale individului, desfiinţîndu-i autocontrolul intelectual şi inundîndu-i întreaga lume conştientă. Se ajungea astfel, de cele mai multe ori, la suferinţe şi distrugeri de o amploare teribilă. Dar dacă individul era în stare, totuşi, să se agaţe de o ultimă rămăşiţă de raţiune sau să se păstreze cît de cît în limitele unor relaţii omeneşti, atunci în inconştient lua naştere, tocmai datorită stării de confuzie intelectuală în care se afla conştientul, o nouă compensare şi aceasta putea fi integrată de către conştient. Apăreau atunci noi simboluri de natură colectivă, care însă, de data aceasta, reflectau forţele ordinii. În aceste simboluri se găsea măsură, proporţie şi ordonare simetrică, exprimate prin structuri matematice şi geometrice specifice. Ele reprezintă un fel de sistem de axe şi sînt cunoscute sub numele de «mandala». Din păcate, nu pot intra acum în acest domeniu de strictă

specialitate spre a vă da lămuriri exhaustive, dar, chiar cu riscul de a nu fi pe deplin înţeles, trebuie totuşi să amintesc în treacăt aceste simboluri, deoarece ele reprezintă o licărire de speranţă, iar noi avem o stringentă nevoie de speranţă în aceste vremuri de descompunere generală şi de dezordine haotică.

Confuzia şi dezordinea generală se reflectă printr-o stare similară în spiritul individului, dar dezorientarea este compensată în inconştient prin arhetipuri ale ordinii. În acest punct însă, trebuie să vă atrag din nou atenţia asupra faptului că dacă simbolurile ordinii nu sînt preluate de către conştient, atunci forţele pe care le reprezintă ele se vor concentra iarăşi, în mod primejdios, exact aşa cum s-a întîmplat acum douăzeci şi cinci de ani cu forţele distrugerii şi haosului. Integrarea conţinuturilor inconştiente este un act individual de percepere, de înţelegere şi de evaluare morală a lor şi constituie o sarcină extrem de dificilă, o sarcină care presupune un înalt nivel de responsabilitate etică. Există relativ puţini oameni din partea cărora ne putem aştepta să fie capabili de asemenea performanţe şi aceştia nu sînt conducătorii politici, ci conducătorii morali ai omenirii. Se pare că menţinerea şi dezvoltarea civilizaţiei depind de asemenea oameni singulari, căci este întru totul evident că de la primul război mondial încoace, conştiinţa maselor nu a progresat în nici un fel. Doar anumite spirite capabile de reflecţie au devenit mai bogate şi şi-au lărgit considerabil orizontul moral şi intelectual prin conştientizarea imensei şi zdrobitoarei puteri a răului, precum şi a faptului că omenirea este capabilă să devină o simplă unealtă a lui. Omul mediu se află tot acolo unde se găsea la sfîrşitul primului război mondial. Este absolut evident, deci, că oamenii, în marea lor majoritate, nu sînt capabili să integreze forţele ordinii. Ba dimpotrivă, ne putem aştepta ca aceste forţe să ia prin surprindere conştientul

451

şi, invizibile şi invincibile fiind, să şi-l supună, chiar împotriva voinţei noastre. Peste tot se constată deja primele semne ale acestui fenomen: totalitarismul şi înrobirea indivizilor de către stat. Valoarea şi însemnătatea individului scad rapid şi perspectivele lui de a fi ascultat dispar din ce în ce mai mult.

452 Acest proces de înrăutăţire va fi îndelungat şi dureros, dar mă tem, totuşi, că va fi inevitabil. În cele din urmă se va dovedi că aceasta a fost singura cale posibilă către o înlocuire a deplorabilei inconştienţe a oamenilor, a infantilismului şi a slăbiciunii lor individuale, printr-un om al viitorului, care să ştie că el însuşi este autorul destinului său şi că statul îi este doar un slujitor şi nu stăpînul. Dar omul va ajunge la acest nivel abia atunci cînd îşi va fi dat seama că şi-a pierdut, din cauza propriei sale inconştienţe, cele mai elementare drepturi. Germania ne-a furnizat un exemplu extrem de instructiv al acestei evoluţii psihice. Acolo, primul război mondial a dezlănţuit puterile ascunse ale răului, iar războiul însuşi a fost declanşat de concentrarea unor mase inconştiente şi a dorinţelor lor oarbe. Aşa-numitul «împărat al păcii» a fost una din primele lui victime, căci el a fost cel care a dat expresie, ca şi Hitler mai tîrziu, acestor ambiţii haotice, nelegiuite, fiind astfel tîrît în război şi în inevitabila catastrofă. Al doilea război mondial a fost o reluare a aceluiaşi proces psihic, dar în proporţii incomparabil mai mari.

453 După cum spuneam, izbucnirea instinctelor de masă este simptomatică pentru o mişcare compensatorie a inconştientului. O asemenea mişcare a fost posibilă datorită faptului că starea de conştienţă a poporului fusese înstrăinată de legile naturale ale existenţei umane. Ca urmare a industrializării, cercuri largi ale populaţiei fuseseră dezrădăcinate şi îngrămădite în mari centre. Această nouă formă de existenţă – cu psihologia sa de

masă şi cu dependenţa sa socială de oscilaţiile pieţei şi lefurilor – a dat naştere unui individ nestatornic, nesigur şi influenţabil. El constata că viaţa sa depinde de conducătorii afacerilor şi industriei şi presupunea – pe drept sau pe nedrept – că aceştia, la rîndul lor, se lasă conduşi, înainte de toate, de interesele lor financiare. El ştia că oricît de conştiincios ar munci poate cădea în orice clipă jertfă unor schimbări economice asupra cărora nu are nici cel mai mic control. Nu exista, deci, absolut nimic pe care să se bizuie. În plus, sistemul de educaţie morală şi politică predominant în Germania făcuse tot posibilul pentru a inocula fiecărui individ un stupid spirit de supunere precum şi credinţa că tot ceea ce şi-ar putea dori trebuie să vină de sus, de la cei care tronează, în virtutea cine ştie cărei hotărîri divine, peste cetăţeanul supus legilor printr-un sentiment al responsabilităţii personale rezultat din modul prostesc în care îşi înţelegea datoria. Nu e deloc de mirare, aşadar, că tocmai Germania a fost cea care a căzut jertfă psihologiei de masă, cu toate că nu este în nici un caz singura naţiune ameninţată de acest periculos germen patogen. Zona de influenţă a psihologiei de masă este foarte întinsă.

Impresia individului că ar fi slab, ba chiar inexistent, a fost, 454
deci, compensată prin izbucnirea unei nemaivăzute pofte de putere. Era răzvrătirea deposedaţilor de drepturi, nepotolita lăcomie a celor nepricopsiţi. Prin astfel de mijloace întortocheate îi obligă inconştientul pe oameni să devină conştienţi de ei înşişi. Timp îndelungat nu existase în înţelegerea conştientă a indivizilor nici o valoare care să-i fi ajutat să priceapă reacţia inconştientului şi s-o integreze în momentul în care le atingea conştientul. Înaltele autorităţi spirituale nu se pricepuseră să le predice nimic altceva decît materialism. Bisericile erau în mod evident incapabile să facă faţă noii situaţii; nu ştiau decît să

masă şi cu dependenţa sa socială de oscilaţiile pieţei şi lefurilor – a dat naştere unui individ nestatornic, nesigur şi influenţabil. El constata că viaţa sa depinde de conducătorii afacerilor şi industriei şi presupunea – pe drept sau pe nedrept – că aceştia, la rîndul lor, se lasă conduşi, înainte de toate, de interesele lor financiare. El ştia că oricît de conştiincios ar munci poate cădea în orice clipă jertfă unor schimbări economice asupra cărora nu are nici cel mai mic control. Nu exista, deci, absolut nimic pe care să se bizuie. În plus, sistemul de educaţie morală şi politică predominant în Germania făcuse tot posibilul pentru a inocula fiecărui individ un stupid spirit de supunere precum şi credinţa că tot ceea ce şi-ar putea dori trebuie să vină de sus, de la cei care tronează, în virtutea cine ştie cărei hotărîri divine, peste cetăţeanul supus legilor printr-un sentiment al responsabilităţii personale rezultat din modul prostesc în care îşi înţelegea datoria. Nu e deloc de mirare, aşadar, că tocmai Germania a fost cea care a căzut jertfă psihologiei de masă, cu toate că nu este în nici un caz singura naţiune ameninţată de acest periculos germen patogen. Zona de influenţă a psihologiei de masă este foarte întinsă.

Impresia individului că ar fi slab, ba chiar inexistent, a fost, 454
deci, compensată prin izbucnirea unei nemaivăzute pofte de putere. Era răzvrătirea deposedaţilor de drepturi, nepotolita lăcomie a celor nepricopsiţi. Prin astfel de mijloace întortocheate îi obligă inconştientul pe oameni să devină conştienţi de ei înşişi. Timp îndelungat nu existase în înţelegerea conştientă a indivizilor nici o valoare care să-i fi ajutat să priceapă reacţia inconştientului şi s-o integreze în momentul în care le atingea conştientul. Înaltele autorităţi spirituale nu se pricepuseră să le predice nimic altceva decît materialism. Bisericile erau în mod evident incapabile să facă faţă noii situaţii; nu ştiau decît să

protesteze şi asta nu ajuta prea mult. Aşa s-a rostogolit avalanşa în Germania tot mai departe, pînă l-a scos la iveală pe Führer, pe cel care era predestinat să fie unealta ce urma să desăvîrşească declinul naţiunii. Dar care era oare intenţia sa iniţială? El visa o «nouă ordine». Şi am săvîrşi o gravă greşeală dacă ne-am închipui că el nu ar fi avut realmente de gînd să făurească, într-un fel sau altul, o ordine internaţională. Dimpotrivă, el era determinat din adîncul fiinţei lui de forţele ordinii, care deveniseră active în el exact în momentul în care lăcomia şi aviditatea puseseră stăpînire deplină pe conştientului lui. Hitler era exponentul unei «noi ordini» şi acesta este singurul motiv pentru care practic toţi germanii s-au înşelat amarnic în ce-l priveşte. Germanii voiau ordine, dar ei au comis eroarea fatală de a-şi alege drept conducător principala victimă a dezordinii şi a lăcomiei nestăpînite. Comportamentul lor individual a rămas neschimbat: aşa cum doriseră puterea, tînjeau acum după ordine. Deopotrivă cu tot restul lumii, nu înţelegeau nici ei în ce consta însemnătatea lui Hitler, nu înţelegeau că el simboliza ceva anume din fiecare dintre ei în parte. El era uimitoarea încorporare a tuturor meschinăriilor umane. Era o personalitate incapabilă, inadaptabilă, iresponsabilă şi psihopată, bîntuită de fantezii găunoase, infantile dar dotat totuşi, ca printr-un blestem, cu flerul fin al unui şobolan sau al unui copoi. Era hiperbolica reprezentare a umbrei, adică a părţii inferioare a personalităţii oricărui om şi acest lucru a constituit încă un motiv pentru care i-au căzut atîţia în mreje.

455 Dar ce trebuia să fi făcut ei oare? În Hitler, fiecare german trebuia să-şi fi recunoscut umbra şi pericolul cel mai grav care îl paşte pe el personal. Fiecăruia dintre noi i se oferea şansa să devină conştient de propria sa umbră şi să se confrunte cu ea. Dar cum să fi pretins germanilor să înţeleagă acest lucru, atunci

cînd nimeni în lume nu poate înţelege un adevăr atît de simplu? Lumea nu va fi niciodată în ordine pînă cînd acest adevăr nu va fi general cunoscut. Între timp ne pierdem vremea punînd în discuţie toate cauzele exterioare şi secundare posibile care ne-ar putea împiedica să ajungem la o ordine, deşi ştim foarte bine că orice condiţie exterioară depinde în mare măsură de felul în care o înţelegem. Dacă, de pildă, elveţienii ne-germani ar fi să creadă că elveţienii germani sînt cu toţii nişte diavoli, am avea în cel mai scurt timp un mare război civil în Elveţia şi am şi găsi de îndată cele mai convingătoare motive economice pentru care un asemenea război era de neevitat. Ei bine, noi nu facem acest lucru pentru că ne-am învăţat minte acum mai bine de o sută de ani. Am ajuns la concluzia că e mult mai bine să evităm războaiele externe, ne-am retras acasă şi am luat gîlcevile cu noi. Am construit în Elveţia o «democraţie deplină», democraţie în care ne putem consuma instinctele războinice în ciorovăielile noastre domestice, numite «viaţă politică». Ne certăm unii cu alţii în limitele legii şi ale constituţiei şi înclinăm să credem că democraţia ar fi o stare cronică de război civil îmblînzit. Sîntem foarte departe de a avea pace între noi: din contra, ne urîm şi ne luptăm unii cu alţii pentru că am reuşit să îndreptăm războiul înspre interior. Comportamentul nostru paşnic către exterior nu ne serveşte decît pentru a ne ţine la adăpost certurile interne de eventuali intruşi străini care ni le-ar putea tulbura. Toate acestea ne-au reuşit în linii mari, dar sîntem încă departe de ţelul final. Mai avem încă duşmani de moarte şi nu am ajuns încă pînă acolo încît să introvertim discordiile noastre politice. Suferim încă de iluzia deşartă că ar trebui să ne înţelegem paşnic între noi. Dar chiar şi starea noastră naţională de război civil îmblînzit ar lua repede sfîrşit dacă am putea fiecare să ne vedem umbra şi dacă

ne-am asuma singura luptă care merită într-adevăr osteneala de a fi dusă: lupta împotriva goanei ucigătoare a umbrei după putere. Avem în Elveţia o orînduire socială suportabilă tocmai pentru că ne certăm între noi. Orînduirea noastră ar fi desăvîrşită dacă fiecare şi-ar întoarce agresivitatea înspre interior, către propriul lui psihic. Din păcate, educaţia noastră religioasă ne opreşte de la acest lucru cu îndemnurile ei greşite de a ne căuta o pace interioară imediată. Pacea va veni, poate, în cele din urmă, dar abia după ce victoria şi înfrîngerea îşi vor fi pierdut sensul. Ce voia oare să spună Domnul nostru cu cuvintele: «Nu am venit să vă aduc pacea, ci sabia»? (*Mt.*10,34).

456 În măsura în care vom fi capabili să instaurăm o adevărată democraţie – o luptă condiţionată între noi, colectivă sau individuală – vom realiza, de fapt, factorii ordinii, deoarece atunci va fi neapărat necesar să trăim în bune relaţii cu toată lumea. Într-o democraţie nu ne putem permite, pur şi simplu, riscul unei intervenţii din afară. Cum să porţi în mod adecvat un război civil cînd eşti atacat din afară? Dacă, pe de altă parte, eşti într-o serioasă dezbinare cu tine însuţi, eşti gata să-i urezi bun venit semenului tău ca unui posibil simpatizant al problemelor tale şi eşti înclinat, deci, să fii prietenos şi primitor. În schimb, eviţi politicos oamenii care vor să-ţi sară în ajutor şi să te scape de griji. Noi, psihologii, am învăţat în urma unei îndelungate şi dureroase experienţe că ajutînd un om să scape de complexele lui îi răpeşti cele mai valoroase resurse psihice. Poţi ajuta un om doar făcîndu-l să-şi perceapă cît mai acut complexele pentru ca să se declanşeze astfel un conflict conştient în el. În felul acesta, complexul devine un adevărat focar de viaţă. Tot ceea ce dispare din inventarul psihologic propriu, reapare lesne sub veşmîntul unui vecin ostil, care îţi stîrneşte sistematic mînia şi te face agresiv. Este, incontestabil, mai bine să ştii că

ne-am asuma singura luptă care merită într-adevăr osteneala de a fi dusă: lupta împotriva goanei ucigătoare a umbrei după putere. Avem în Elveţia o orînduire socială suportabilă tocmai pentru că ne certăm între noi. Orînduirea noastră ar fi desăvîrşită dacă fiecare şi-ar întoarce agresivitatea înspre interior, către propriul lui psihic. Din păcate, educaţia noastră religioasă ne opreşte de la acest lucru cu îndemnurile ei greşite de a ne căuta o pace interioară imediată. Pacea va veni, poate, în cele din urmă, dar abia după ce victoria şi înfrîngerea îşi vor fi pierdut sensul. Ce voia oare să spună Domnul nostru cu cuvintele: «Nu am venit să vă aduc pacea, ci sabia»? (*Mt*.10,34).

456 În măsura în care vom fi capabili să instaurăm o adevărată democraţie – o luptă condiţionată între noi, colectivă sau individuală – vom realiza, de fapt, factorii ordinii, deoarece atunci va fi neapărat necesar să trăim în bune relaţii cu toată lumea. Într-o democraţie nu ne putem permite, pur şi simplu, riscul unei intervenţii din afară. Cum să porţi în mod adecvat un război civil cînd eşti atacat din afară? Dacă, pe de altă parte, eşti într-o serioasă dezbinare cu tine însuţi, eşti gata să-i urezi bun venit semenului tău ca unui posibil simpatizant al problemelor tale şi eşti înclinat, deci, să fii prietenos şi primitor. În schimb, eviţi politicos oamenii care vor să-ţi sară în ajutor şi să te scape de griji. Noi, psihologii, am învăţat în urma unei îndelungate şi dureroase experienţe că ajutînd un om să scape de complexele lui îi răpeşti cele mai valoroase resurse psihice. Poţi ajuta un om doar făcîndu-l să-şi perceapă cît mai acut complexele pentru ca să se declanşeze astfel un conflict conştient în el. În felul acesta, complexul devine un adevărat focar de viaţă. Tot ceea ce dispare din inventarul psihologic propriu, reapare lesne sub veşmîntul unui vecin ostil, care îţi stîrneşte sistematic mînia şi te face agresiv. Este, incontestabil, mai bine să ştii că

acest duşman înverşunat sălăşluieşte, de fapt, în propria-ţi inimă. Instinctele războinice ale oamenilor nu trebuiesc stîrpite – de aceea o stare de pace desăvîrşită este de neconceput. De altfel, pacea este neliniştitoare, căci pregăteşte războiul. Adevărata democraţie presupune o organizare în primul rînd psihologică, care ţine cont de natura umană şi de necesitatea conflictelor, lăsînd loc acestora în interiorul graniţelor sale naţionale.

457 Confruntînd starea de spirit actuală a germanilor cu lămuririle mele, vă puteţi da seama, desigur, de gigantica sarcină care stă astăzi în faţa lumii. Din partea maselor germane demoralizate nu ne putem aştepta să ţină seama de însemnătatea unor adevăruri psihologice, oricît de simple ar fi ele. Dar marile democraţii occidentale ar avea o şansă, dacă ar reuşi să se sustragă acelor războaie la care instigă mereu, continuînd să creadă că duşmanul le este exterior şi că pacea interioară este un lucru de dorit. Pronunţata tendinţă a democraţiilor vestice spre discordie este tocmai ceea ce le-ar putea duce pe calea cea bună. Mă tem însă că împlinirea acestei speranţe va fi multă vreme tărăgănată de către acele puteri care mai cred în cealaltă cale, în nimicirea individului şi în atotputernicia acelei ficţiuni pe care o numim stat. Psihologul rămîne la părerea că individul este singurul exponent al spiritului şi al vieţii. Calitatea societăţii şi a statului derivă din starea de spirit a individului, ele fiind alcătuite din indivizi şi din modul în care sînt ei organizaţi. Oricît de evident ar fi acest fapt, el nu a pătruns încă suficient în mentalitatea oamenilor pentru a-i împiedica să mai folosească cuvîntul «stat» de parcă ar fi vorba de un fel de superindivid, înzestrat cu o putere inepuizabilă şi cu toate avuţiile. În ziua de azi, aşteptăm din partea statului să realizeze ceea ce nu am putea pretinde din partea nici unui individ. Panta periculoasă care conduce spre psihologia de masă începe cu

acel luminos mod de gîndire în numere mari şi în termenii unor organizaţii puternice în care individul decade la statutul de simplă cifră. Tot ceea ce depăşeşte o anumită măsură umană, stîrneşte în inconştientul oamenilor puteri inumane. Conjurăm demonii totalitari în loc să devenim conştienţi că tot ceea ce se poate realmente realiza este un minuscul pas înainte în natura morală a indivizilor. Puterea distructivă a armelor noastre a depăşit orice măsură şi asta obligă omenirea să-şi pună o întrebare de natură psihologică: este oare starea spirituală şi morală a oamenilor care hotărăsc de folosirea acestor arme pe măsura enormelor urmări pe care le-ar putea avea?

INDICE

R

CĂRŢI APĂRUTE LA EDITURA ANIMA

Constantin Rădulescu-Motru	*Sufletul neamului nostru*	(epuizat)
V. Gozman, A.Etkind	*De la cultul puterii la puterea oamenilor*	(epuizat)
Gustave Le Bon	*Psihologia mulţimilor*	
Alexandru Aurel S. Morariu	*Iuliu Maniu. Trei discursuri*	
Elena Siupiur	*Siberia dus-întors, 73 de ruble*	
Mihail Bulgakov	*Ouăle fatale* şi *Demoniada*	
Constantin Rădulescu-Motru	*În vremurile noastre de anarhie*	(epuizat)
Elena Siupiur	*Basarabia prin vocile ei*	
Serafina Brukner	*Cecilia Cuţescu-Storck*	
Max Weber	*Politica, o vocaţie şi o profesie*	
Gustave Le Bon	*Revoluţia franceză şi psihologia revoluţiilor*	
În colaborare cu CIRSS - Milano:	*Polonia restituta. L'Italia e la ricostituzione della Polonia (1918-1921)*	
În colaborare cu CIRSS - Milano:	*Risorgimento. Italia e Romania 1859-1879*	
În colaborare cu CIRSS - Milano:	*Mihai Eminescu. Antologia critica*	
Ida Alexandrescu, Ioan Lăzărescu	*Limba germană, o limbă grea?!*	

Cărţile pot fi comandate la Editura Anima, Bucureşti, C.P. 34-31, tel. 613 25 32.